

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Diplomová práce

2020

Ondřej Vinař

Univerzita Hradec Králově
Filozofická fakulta
Katedra filozofie a společenských věd

Fake news v klasickém Řecku

Diplomová práce

Autor: Ondřej Vinař
Studijní program: N6101 Filozofie
Studijní obor: Filozofie
Forma studia: Prezenční
Vedoucí práce: doc. Mgr. Jaroslav Daneš, Ph.D.

Hradec Králové, 2020

Zadání diplomové práce

Autor:	Ondřej Vinař
Studium:	F18NP0010
Studijní program:	N6101 Filozofie
Studijní obor:	Filozofie
Název diplomové práce:	Fake news v období klasického Řecka
Název diplomové práce AJ:	Fake news in the classical Greece

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

V současnosti jsou ve filosofických a bezpečnostních kruzích hojně diskutovanými tématy fake news a doba post-faktická. Hovoří se o nové formě politiky a bezpečnostních hrozeb. Je tomu ale skutečně tak? Nprovází lež a z ní vyvěrající fikce politiku, mezinárodní vztahy a specificky konflikty od nejstarších civilizačních dob? Na základě četby starověkých řeckých autorů doby klasické (Hérodotos, Thúkýdídés, řeční tragických básníci atd.) se pokusíme ukázat, jakým zásadním způsobem lež ovlivňovala vnitřní a vnější politiku v demokratických Athénách a jiných obcích.

GILL, Christopher a T. P. WISEMAN, ed. Lies and fiction in the ancient world. Exeter: University of Exeter press, 1993. ISBN 978-0292727674. OBER, Josiah. Political dissent in democratic Athens intellectual critics of popular rule [online]. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2002. ISBN 9781400822713. HESK, Jon. Deception and democracy in classical Athens. New York, NY: Cambridge University Press, 2000. ISBN 978-0-521-64322-1. POPPER, Karl R. Otevřená společnost a její nepřítelé. 2., rev. vyd. Přeložil Miloš CALDA. Praha: OIKOYMENH, 2011. ISBN 978-80-7298-272-1. SUNSTEIN, Cass R. On rumors: how falsehoods spread, why we believe them, and what can be done. Princeton: Princeton University Press, 2014. ISBN 978-0-691-16250-8.

Garantující pracoviště:	Katedra filosofie a společenských věd, Filozofická fakulta
Vedoucí práce:	doc. Mgr. Jaroslav Daneš, Ph.D.
Oponent:	Mgr. et Mgr. Jan Černý, Ph.D.
Datum zadání závěrečné práce:	4.2.2019

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval (pod vedením vedoucího diplomové práce) samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne ...

.....
Ondřej Vinař

Poděkování

Chtěl bych poděkovat svému vedoucímu práce doc. Mgr. Jaroslavovi Danešovi, Ph.D., za trpělivost, osobní, přátelský přístup a velmi podnětné rady, kterými mě provázel po celou dobu psaní této práce. Dále bych chtěl poděkovat své rodině za neutuchající podporu a své přítelkyni za nadlidskou míru pochopení.

„Někteří historici získávají uznání pomocí vyprávění neuvěřitelných příběhů. Kdyby mluvili o každodenních věcech a nenapínali čtenáře různými divy, nevěnovali by jim pozornost a dělali něco jiného. Někteří z historiků jsou důvěřiví a lži si neuvědomují; jiní jsou lehkomyšní a mají lži rádi; první z nich se jim nevyhnou, druzí je vyhledávají. Co však mají společného je toto: myslí si, že jejich práce může dosáhnout uznání, jenom když ji sem tam posypou nějakou lží.“

Seneca (QNat., 7.16)

Anotace

VINAŘ, Ondřej. *Fake news v klasickém Řecku*. Hradec Králové: Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2019. 112 s. Diplomová práce.

Téma diplomové práce nese název Fake news v klasickém Řecku. Z největší části se zaměřuje na dílo dvou řeckých klasických historiků, Hérodota a Thúkýdida. Pomocí analýzy jejich zpracování dějinných úseků klasického Řecka se práce snaží v jejich dílech poukázat na aspekty, které bychom z dnešního pohledu mohli popsat termínem fake news. Smysl tohoto pojmu je rozebírán v úvodní kapitole. Ačkoli se oba autoři deklarují jako nejlepší historici své doby s vytříbeným smyslem pro objektivitu a přesnost popisu, je možné najít a dokumentovat případy fake news v jejich popisech historických událostí, které měly dopad na politický život a rozhodování. Diplomová práce poukazuje právě na tyto momenty a jejich možnou interpretaci ze současného pohledu.

Klíčová slova: Fake news, Athény, Hérodotos, Thúkýdidés, historie

Annotation:

VINAŘ, Ondřej. *Fake news in classical Greece*. Hradec Králové: Philosophical faculty of University of Hradec Králové, 2019. 112 p. Diploma thesis.

The topic of the diploma thesis is called Fake news in classical Greece. Most of it focuses on the work of two Greek classical historians, Herodotus and Thucydides. By analyzing their processing of the historical sections of classical Greece, the thesis tries to point out these aspects in their works, that we could describe from today's perspective as fake news. The meaning of this term is discussed in the first chapter. Although both authors declare themselves as the best historians of their time with a refined sense of objectivity and accuracy of description, it is possible to find and document cases of fake news in their descriptions of historical events that had an impact on political life and decision-making. The thesis points out these moments and their possible ways of interpretation from the present point of view.

Keywords: Fake news, Athens, Herodotus, Thucydides, history

Obsah

1. Úvod	1
2. Metodologie práce	3
3. Definice fenoménu fake news	6
3. 1. Fake news jako typ informace	7
3. 1. 1. Obecná poznámka k roli informace	9
3. 1. 2. Charakteristika jednoho z případů lži	10
3. 1. 2. 1. Nedostatečná podloženost	10
3. 1. 2. 2. Serióznost	11
3. 1. 2. 3. Autorita	12
3. 1. 2. 4. Emotivnost	13
3. 1. 2. 5. Manipulativnost	15
3. 1. 3. Shrnutí	16
3. 2. Fake news jako specificky fungující fenomén	18
3. 2. 1. Propagátoři	18
3. 2. 1. 1. Úzce sebezaměření propagátoři	19
3. 2. 1. 2. Lovci očí	19
3. 2. 1. 3. Altruisté	20
3. 2. 1. 4. Zlomyslní propagátoři	21
3. 2. 2. Šíření fake news ve společnosti	22
3. 2. 2. 1. Informační kaskáda	22
3. 2. 2. 2. Polarizace	24
3. 2. 3. Obecenstvo	25
3. 2. 4. Background beliefs	26
3. 3. Výsledek úvahy	27
4. Fake news v dílech vybraných antických autorů	29
4.1. Hérodotovы <i>Dějiny</i> a fake news	29
4.1.1. Hérodotova sebezprezentace	30
4.1.2. Případové studie z Hérodotových <i>Dějin</i>	34
4.1.2.1. Velcí vs. malí	34
4.1.2.2. Přímá řeč	36
4.1.2.3. Politický přesah a modelace beliefs	40

4.1.3. Shrnutí	45
4.2. Thúkýdidés, peloponéská válka a fake news.....	46
4.2.1. Thúkýdidova sebe prezentace.....	47
4.2.2. Případové studie z <i>Dějín peloponéské války</i>	52
4.2.2.1. Užívání přímé řeči v Thúkýdidově díle.....	52
4.2.2.2. Periklova pohřební řeč: Athény jako škola Řecka	54
4.2.2.3. Zlomový okamžik: výprava na Sicílii	58
4.2.2.4. Alkibiadés a jeho promluvy o Sicílii	60
4.2.3 Shrnutí	68
5. Sókratés a vliv fake news na jeho život	70
5.1. Další ironie Sókratova života?	70
5.2. Obžaloba Sókrata	74
5.2.1. Sókratova soudní pře v recepci Xenofonta a Platóna	75
5.2.1.1. Sókratův proces v Platónově podání.....	75
5.2.1.2. Obžaloba Sókrata v Xenofontově recepci	76
5.3. Přítomnost fake news v obžalobě proti Sókratovi	78
5.3.1. Sókratés a sofistika	78
5.3.2. Sókratův zhoubný vliv na athénskou mládež	83
5.3.3. Obvinění ze zavádění nových bohů	86
5.4. Shrnutí	95
6. Závěr	98
Seznam použité literatury	103

1. Úvod

Fenomén fake news je zmiňován v mnoha současných debatách. Přitom se zdá, že fake news a jejich vliv na společnost jsou spojovány téměř výhradně s nástupem nových médií a šířením informací po internetové síti. Ve své práci se pokusím ukázat, že se jedná o společenský jev, který lze sledovat už v popisu politických událostí, jak jej podali antičtí historiografové Hérodotos a Thúkýdídés.

V dějinách zmíněných autorů lze objevit několik okamžiků, které mohly být na jedné straně interpretací dějinných situací, ale na druhé straně tendenčně zbarvenými zprávami, které promlouvaly do společenského dění. V reakci na tyto úseky klasických děl je jedním z dílčích cílů práce poukázat na to, že intenzita dopadu fake news se může lišit v závislosti na společenské náladě.

Nejprve je však nutné jasně vymezit termín fake news. Proto je první kapitola věnována pokusu o jeho definici. Za zásadní je v tomto ohledu třeba považovat zevrubnou analýzu Casse Sunsteina *On rumors: How falsehoods spread, why we believe them, and what can be done*,¹ která se mimo jiné zabývá klasifikací předpojatých informací (*bias*) a fake news ve společenském kontextu. Sunsteinovu publikaci je ale zapotřebí doplnit například o práci Paula Levinsona *Fake news in real context*, zabývající se nejen novými mediálními trendy, ale také teorií propagandy a popisem fake news v současném světě. Pokud je řeč o fake news, je při definování brán zřetel na současné autory a jejich pohled na problematiku. Dále se však v práci pokusím vyjasnit, zda ryze moderní termín neoznačuje fenomén dobře známý z politického života jiných epoch.

Následující kapitoly jsou věnovány samotné interpretaci děl řeckých historiků se zřetelem na další autory doby klasické. Při tomto pojednání se snažím postupovat chronologicky a má práce se zaměří především na historiografy (Hérodota a Thúkýdida), kteří nás seznamují s povahou politických dějů a procesů jakož i mechanismu rozhodování politických aktérů, ať už jde o jednotlivce či kolektivní orgány. Jejich díla jsou v rámci sekundární literatury široce pojednávána. Zmíním zde například nedávno publikovaný sborník *The historian's craft in the age of Herodotus* editovaný Ninem Luraghim nebo *Lies and fiction in the ancient world* od Christophera Gilla a Timothyho Wisemana. Z názvů těchto publikací je cítit, že pro získání

---

¹ U tohoto a některých dalších zdrojů jsem zvolil odkazování formou poznámek pod čarou. Jelikož v publikaci chybí stránkování (formát epub), působilo odkazování přímo v textu rušivým dojmem. V souvislosti s dojmem z mé práce bych ještě rád uvedl, že z důvodu přehlednosti jsou parafráze psány kurzívou a přímé citace běžným písmem.

vhodné perspektivy při rozboru zvoleného tématu je nutné chápat zmíněnou primární literaturu v odpovídajícím historicko-společenském kontextu. Z tohoto důvodu jsou v práci použity i tituly zaměřené na fungování a podobu řecké společnosti klasického období, například známá kniha Josiaha Obera *Political dissent in democratic Athens*.

V dílech zvolených autorů mě budou pro účely práce zajímat kromě vybraných pasáží, podezřelých z obsahu fake news, také jejich úvody, které nám podávají svědectví o zacházení s autoritou. Jak Hérodotos, tak Thúkýdidés disponují určitou mocí založenou z části pouze na způsobu vlastní sebe prezentace. Snahou tedy bude najít v dílech takové pasáže, které se mohly podílet na formování athénské sebeurčení, názorů a rozhodování ve veřejných otázkách a ve kterých bychom také mohli nalézt vliv myšlenek zmíněných historiografů.

Poslední kapitolu práce bych rád věnoval zvláštnímu případu dopadu fake news na společnost v praktické rovině. Ačkoli se nejedná o konsenzuální přístup, pokusím se vliv tohoto fenoménu doložit na případu Sókrata. Mým východiskem při tom bude, že kromě explicitně vyřčených bodů obžaloby známého filozofa mohly svou roli na pozadí sehrát zmíněné prameny. Budu se tedy zabývat tím, jak konkrétní fake news ovlivnily kolektivní rozhodování na soudu.

Zvolené schéma snad pomůže v závěru zodpovědět hlavní otázku této práce, zda můžeme tzv. fake news stopovat do minulosti. V užším smyslu bychom mohli otázku přeformulovat a ptát se, zda se nejedná o záležitost, která je spíše politickým epifenomémem. Vzhledem k povaze fake news, kterou bych rád v práci vylíčil, je mým předpokladem, že mohou působit negativně nejen na úrovni teoretické jakožto epistemologický problém, ale i na úrovni praktické. V nejhorším případě se poté mohou nepřímo podílet na ztrátě majetku či dokonce života.

2. Metodologie práce

Při úvahách o roli a výskytu fake news v řecké společnosti se orientuji především na oblast Athén. Časově je práce z největší části orientována na páté století před naším letopočtem. Toto vymezení jsem zvolil ze tří důvodů. Prvním z nich je fakt, že události v dílech zvolených starověkých historiků jsou v tomto období zakotveny a mají zásadní vliv na athénskou společnost. U obou autorů budu tedy sledovat popisy athénské domácí a zahraniční politiky a jejich možný dopad na proces občanského rozhodování. Druhým důvodem pro tuto volbu je, že athénský městský stát byl nejvýznamnější řeckou demokracií² a jako o takové o ní máme i nejvíce dobových reakcí a sekundární literatury. Za třetí je toto období „završeno“ soudním procesem se Sókratem, kterého jsem si zvolil pro demonstraci účinků fake news v občanském životě.

Poté, co se v první kapitole pokusím podat určitou definici fake news jako specifického fenoménu, se zaměřím na rozbor děl antických historiografů Hérodota a Thúkýdida. Při práci s těmito prameny se soustředím na způsob, jakým sami autoři prezentují svoje dílo, tj. jakým způsobem nastolují autoritu, která dodává jejich pracím váhu. Dále se pokusím poukázat na konkrétní případy, kde dochází k záznamu fake news vyřčených na scéně dějin. V práci tedy budou rozebrány promluvy některých předních protagonistů, které měly zásadní vliv na společenské dění v Řecku pátého století před naším letopočtem. Na jedné straně tak budou zkoumána tvrzení samotných autorů a na druhé straně poté povaha promluv, které ve svých dílech Hérodotos a Thúkýdidés zachycují a které se podílely na rozhodování dobové společnosti.

Na tomto místě je vhodné poznamenat, že řecká historická literatura obsahovala dvě roviny. Jednou z nich je rovina literární, druhou pak rovina faktická. Myslím, že je férové přiznat, že tyto dvě roviny jsou vždy vzájemně úzce spjaté a nelze mezi nimi jednoznačně poukázat na určitou hranici. *Povahu historických zpráv u obou zmíněných autorů si nelze představit jako nějaký koláč, na jehož povrchu se nachází jakási literární poleva, kterou je možné si jednoduše odmyslet. Při takovém počínání bychom se připravili o podstatnou část z díla samotného (Moles,*

---

² Myslím, že je navíc vhodnější hledat podobnost s fake news naší doby právě v demokratické athénské společnosti. Tehdy se formují základní (nejen) politické ideály, které tvoří jeden z kořenů západní civilizace a ke kterým se, alespoň veřejně, stále hlásíme. Nicméně v tomto bodě jsou zajímavé úvahy Mogense Hansena, kterými upozorňuje na mylnost přesvědčení, že veškeré základy našich demokratických institucí a ideálů můžeme jednoduše najít v antickém Řecku. Naopak tak *přelomové události jako Velká francouzská revoluce nebo vznik demokratických orgánů USA byly v nemalé míře inspirovány spíše antickým Římem, ačkoli se v tomto případě nejednalo o čistě demokratický režim. Například: Otcové zakladatelé v roce 1787 neustanovili radu archontů, ale senát (Hansen, 2005, s. 10 – 11).* Stejně tak Napoleon Bonaparte nebyl francouzským stratémem, ale konzulem.

1993, s. 114). Tato úvaha bude dále v práci ještě rozvinuta, nicméně chci již na tomto místě předejít sporu o to, co je literární prostředek a co historický záznam. Obě tyto roviny vnímám rovnocenně a vzájemně neodmyslitelně.

Podobně jako v případě historické literatury můžeme i v úvahách o Athénské demokracii vnímat dvě roviny. *Demokracii vůbec můžeme vnímat buď jako politický systém³ nebo jako politickou ideologii⁴* (Hansen, 2005, s. 6). Tyto dvě roviny však podle mého názoru lze myslet odděleně. Demokracie na úrovni ideologie, byť menšinové, je představitelná i v institucionálně nedemokratickém prostředí.⁵ Je možné, mimo demokratický systém, vzhlížet k demokratickým ideálům, jako je svoboda, rovnost apod. V této práci se budu zabývat především ideologickou stránkou věci, protože fake news se podle mého názoru prolínají spíše s touto rovinou demokratické společnosti než s její kodifikovanou a systémovou stránkou.⁶ Bude mě tedy zajímat, zda se Hérodotova⁷ a Thúkýdidova⁸ díla a výpovědi v nich obsažené mohly nějak podílet na implicitní podobě ideologické základny athénských občanů.

Cílem práce není podryvat ideologie klasického Řecka nebo dokonce poukazovat na jejich nesmyslnost. Stejně tak je nutné vnímat nevyhnutelnost určitého narativu při interpretaci dějin. Antičtí historiografové popisují události své doby a uspořádávají je tak, aby dávaly smysl. Pokud se v některé fázi práce pouštím na tenký led vztahu narativ – ideologie – vědění – politika, činím tak pouze proto, abych poukázal na některé spoje mezi těmito oblastmi, které již překračují mez možné tolerance mezi idealizací, propagandou, fakty a fake news.

Můj výklad je tedy interpretativní. Zmínění řečtí autoři by se nejspíše nespokojili s tím, že jejich dílo, deklarované jako ryzí dějepisectví, je v této práci pojednáváno jako případ fake news. Při takové interpretaci by se také jednalo o fundamentální omyl. Naopak v rámci dobového

---

³ Typ formy vlády, ve kterém si lidé sami dávají pravidla fungování vlastní společnosti.

⁴ Smýšlení lidí založené na demokratických ideálech svobody a možnosti volby způsobu života.

⁵ Například za období totality socialistického režimu v nynější České republice existovala spousta lidí, kteří se hlásili k demokratickým ideálům.

⁶ Tj. spíše než v podobě zákonů se u lidí dříve projeví v nahlížení na nepsané ideály dané společností. Podílejí se tak na předpokladech, se kterými lidé interpretují veřejné dění a svou úlohu v něm. Tato úvaha bude podrobněji rozebrána v podkapitole *Přesvědčení na pozadí*.

⁷ U Hérodota je zřejmý vliv ideálu rovnoprávnosti (ισονομία).

⁸ Thúkýdídés formuluje zásady politického realismu v mezinárodních vztazích, když ukazuje lidskou přirozenost v pesimistickém duchu. Tvrdí, že jde především o peníze, moc a reputaci. Kvůli působení těchto tří kategorií se v době války drolí svět hodnot.

dějepisectví se jistě jedná o kvalitní práci v oboru.⁹ Mou snahou je pouze ukázat jednu z možných cest, jak tyto autory číst a jak můžeme přemýšlet o fake news nad rámec soudobé společenské struktury a technologie a zároveň přitom podat nezkratkovité argumenty.

---

⁹ V případě Hérodota se navíc jedná o inovativní přístup, který sice navazuje na svého předchůdce, ale zároveň vnáší do historiografie kritický pohled.

3. Definice fenoménu fake news

V této kapitole bych rád provedl analýzu současných pojednání o fake news. Při této snaze se dále pokusím o abstrakci od aspektů, které jsou signifikantní pouze v současnosti. To by nás následně mělo přiblížit k popisu či definici fake news na principiální úrovni. Mým východiskem je přitom intuice, že k definici fake news nedojdeme čistě popisem samotných informací, které bychom za fake news mohli označit. Myslím, že při postupování touto cestou vždy najdeme překryv s jinými typy nepravdivých aktů, jako je například propaganda nebo obecněji lež.

Samozřejmě, že z povahy fake news je zmíněný překryv nevyhnutelný. Nám však v této kapitole půjde především o to, najít určitý „faktor X“, který by fake news pomohl odlišit od jiných nepravd nacházejících se v běžném životě. Přitom, s jakou frekvencí se tento termín v současnosti používá, je poněkud zvláštní, že najít nějakou jeho uspokojující definici není snadné. Kupříkladu Cambridgeský online slovník popisuje fake news jako „falešné příběhy, které se zdají být zprávami, šířené na internetu nebo jinými médii, obvykle vytvořené za účelem ovlivnění politických názorů,¹⁰ nebo jako vtip.“¹¹ Podobně jako autoři, které budeme sledovat v další podkapitole, ale vlastně nepodává prakticky nic specifického, co by se nedalo použít k definici jiného typu nepravdivých informací.¹² Vystává zde tedy problém přílišné neurčitosti či obecnosti při definování fake news.

Myslím, že jedinečný aspekt na fake news je, spíše než jejich charakter, jejich funkce a fungování.¹³ V jiných ohledech se většinou nejspíše dostaneme do bodu, kdy musíme připustit, že fake news jsou jednoduše případy lži či nepravdy, které konstruují alternativní, například politickou, realitu. Zároveň mám však silný pocit, že to plně nevystihuje jejich skutečnou podstatu. Nicméně se od pokusu poukázat na charakter fake news jako typu informace můžeme odrazit k dalším úvahám, protože získáme o to komplexnější náhled na problém. Na konci této kapitoly bychom měli dostat popis fake news jakožto svého druhu nepravdivou informaci, lišící se však od jiných podobných událostí nějakou typickou vlastností, která tedy, jak se domnívám, spočívá ve funkčním hledisku.

---

¹⁰ Zajímavé je, že v této definici chybí důraz na snahu o ovlivňování politického rozhodování, ačkoli fake news v politickém kontextu máme tendenci vnímat právě s ohledem na manipulaci politické aktivity.

¹¹ Fake news. In: *Cambridge dictionary* [online]. Cambridge University Press, 2019 [cit. 2019-07-12]. Dostupné z: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/fake-news>

¹² Za pozornost snad stojí pasáž, „které se zdají být zprávami“, protože fake news se skutečně typicky tváří jako seriózní zpravodajský servis. Dále v práci také uvidíme, že se při tvorbě a šíření fake news nemusí jednat pouze o politické cíle nebo zábavu.

¹³ Tj. jak se fake news ve společnostech šíří, na čem se podílí a jaký je jejich cíl.

3. 1. Fake news jako typ informace

Pro mnoho současných autorů je fenomén fake news spjat s dobou moderních způsobů šíření informací a internetem. Zároveň je však z jejich děl zřejmé, že spíše než o nutnou podmínku samotné existence fake news se jedná o soudobý technologický trend.¹⁴ Proto se podle mého názoru málokdo pouští do podrobnější analýzy nutnosti nových technologií pro fungování fake news a naopak existuje velké množství článků a úvah o fake news samotných. Z přehodnocení současné diskuze lze usoudit, že technologický aspekt vázaný na naši dobu nehraje v „příběhu fake news“ tu nejdůležitější roli. Je však samozřejmé, že slouží jako mocný katalyzátor těchto událostí.

Shoda dále víceméně panuje v tom, že fake news je jednoduše typ dezinformace (*misinformation*).¹⁵ Jako příklad si zde můžeme uvést popis Donalda Barclaye: „Fake news, lži, fámy, výmysly, propaganda – to vše jsou synonyma pro dezinformace. Následky dezinformací se mohou pohybovat od triviálních (systém GPS vašeho vozu nepřesně informoval o nejlepší trase do cíle, a proto jsme jeli o míli dál, než je nutné), k alarmujícím (tři díry po kulkách v pizzerii znamenají spoustu vyděšených občanů), až k tragickým (více než jednou v lidské historii propaganda zplodila genocidu)“ (Barclay, 2018, s. 1 – 2). Vidíme přitom, že fake news jsou v jeho úvaze zkrátka jiným vyjádřením pro lživou informaci společně s ostatními jevy, například propagandou. Běžně však třeba mezi těmito typy informací děláme při popisu rozdíl. Nenazýváme tedy některé jevy propagandou, ale fake news a naopak. Z Barclayovy pozice však vyplývá, že tyto pojmy vlastně lze zaměnit. Tento pohled se mi však zdá příliš zkratkovitý. Možná právě proto, že se soustředí pouze na dichotomii pravdy a lži,¹⁶ přičemž však opomíjí jemnější nuance, které vzájemně odlišují jednotlivé nepravdivé informace.

Přitom například ztotožňování chyby v softwaru a ideologie již není ani přehlédnutím drobnějších rozdílů. Jedná se spíše o kategoriální omyl, protože na rozdíl od GPS navigace, která nedisponuje subjektivitou, šířitelé propagandy nebo fake news jsou vědomými aktéry. Dezinformace má v obou případech jinou příčinu. U GPS jde o nezáměrnou chybu softwaru, kterou navíc máme možnost korigovat. U propagátora fake news jde však o lež, která byla záměrně vypuštěna na veřejnost a sleduje přitom autorovy zájmy.

---

¹⁴ Různí autoři budou hledat jejich původ v různé době, například Paul Levinson tvrdí, že *historii fake news můžeme sledovat k počátkům knihtisku v Evropě* (Levinson, 2016, s. 9).

¹⁵ Jinak též nepravdivá, klamná či lživá informace.

¹⁶ Jinak řečeno bere při uvažování v potaz pouze pravdivost výroku, což je v tomto případě možná příliš hrubá optika.

O mnoho dále nás v tomto bludném kruhu neposouvá ani Paul Levinson a jeho úvodní věta k problematice fake news. Podle něj jsou fake news *případem klamných zpráv, kdy se falešnosti (falsities) objevují záměrně spíše než vinou neúmyslné chyby či nehody* (Levinson, 2016, s. 2). Oproti Barclayově obecnější formulaci je zde kladen apel na úmysl k dezinformování. V tomto bodě však již opouštíme fake news jakožto samotný objekt zkoumání a posouváme se spíše k jeho dynamice a fungování ve společnosti. Jestliže bychom se chtěli dozvědět o fake news coby samostatném jevu, nezbude nám než opět konstatovat, že se jedná o podmnožinu všech klamných informací. V tomto směru nám samotný předpoklad záměrnosti příliš nepomůže, protože lež je záměrná vždy¹⁷, ať se jedná o fake news, nebo ne. Je tedy třeba si Levinsonem zdůrazněnou záměrnost udržet v paměti, ale zapojit ji jako určitý článek komplexnějšího mechanismu, který spouští existenci fake news ve společnosti. Tato myšlenka bude však podrobněji rozebrána dále v práci v podkapitole *Fake news jako specificky fungující fenomén*.

Posledním příkladem, který se mi zároveň jeví jako nejsympatičtější, je náhled Casse Sunsteina. Přestože fake news¹⁸ jsou závažným problémem pro jednotlivce, instituce a možná pro celé národy, neexistuje podle něj vyhovující konsenzuální definice. Sunsteinovo uvažování o fake news má v tomto bodě blízko ke common sense. Opustíme-li pole epistemologie a sémantiky, na kterém je třeba dožadovat se přísnějších kritérií na pravdivost či nepravdivost přesvědčení apod., zbyde nám vcelku intuitivní odpověď na otázku, co to jsou fake news. „Hrubá faktická tvrzení – o lidech, skupinách, událostech a institucích – u nichž nebyla prokázána pravdivost, ale která putují od jedné osoby ke druhé, a tudíž jejich důvěryhodnost nezáleží na přímé evidenci, ale na tom, že se zdá, že jim ostatní lidé věří.“¹⁹

První část Sunsteinovy definice vlastně koresponduje s obecným výkladem Cambridgeského slovníku. Podobně jako v minulých případech vidíme spíše obecné tvrzení, že fake news jsou nepravdivé informace.²⁰ Z mého pohledu je však zajímavá druhá část definice. Vidíme v ní hrubý náčrt toho, jak o fake news budeme v práci dále uvažovat. Sunstein ve své

---

¹⁷ Na rozdíl od nepravdivého tvrzení, které může být zapříčiněno různými důvody (například špatnou informovaností), ale nemá přitom vždy za cíl někoho oklamat.

¹⁸ Cass Sunstein mluví ve své knize o tzv. *rumors* – zvěstech, fámách. Vzhledem k užitým příkladům a popisu se však lze domnívat, že se jedná o svého druhu eufemismus či archaismus, který bychom mohli nahradit termínem fake news.

¹⁹ Sunstein, 2014, In: The problém.

²⁰ Sunstein však ponechává i možnost, že by pravdivé být mohly. Jsou nepravdivé potenciálně pouze proto, že jsou neprokázané.

krátké knize dále rozebírá z podstatné části právě způsob, jakým se fake news ve společnosti šíří, a proč mají takovou sílu rozpochybovat veřejné mínění. Navíc doplňuje předchozí definice o prostředí přenosu a podává i náčrt toho, proč se přenos vlastně děje.

Autoři pojednávající o fake news samozřejmě vyvozují za svých obecných východisek různé závěry.²¹ Takto vyřčený nás však Sunsteinův náčrt nepřibližuje ke kýžené definici. V mnoha případech se jedná spíše o popis vybraných dílčích aspektů fake news, přičemž autoři popisují spíše záměry, podmínky, metody nebo například druhy tohoto typu zpráv. Jednou z výjimek je zmíněný Cass Sunstein, který si všímá zmiňovaného „faktoru X“ v podobě „pohybu fake news ve společnosti“, který z mého pohledu činí fake news unikátním druhem falešné informace. Z ilustrativní reflexe současné literatury však získáme spíše dojem, že definice fake news je buď banální, prozatím uniká, nebo není zajímavým tématem. Vidíme přitom, že pokusíme-li se fake news definovat pomocí připisování typických charakteristik, dostaneme se navíc pouze k obecnému závěru, který z něj dělá jenom neurčitou podmnožinu lživých výroků.

3. 1. 1. Obecná poznámka k roli informace

Na tomto místě cítím jako vhodné poznamenat, že termín informace používám v práci velice volně. Co se týká informace jako takové, mým předpokladem je, že v běžném životě pro člověka primárně nepředstavuje předmět zkoumání toho, jestli je pravdivá nebo nepravdivá. Při vnímání informace mimo jiné v podstatné míře zvažujeme čistě utilitaristické hledisko, tj. jestli nám je užitečná k zorientování se v dané situaci.

Jak lidé nereflektivně zpracovávají informace, dokazuje například experiment, který provedl Alexander Todorov. Na přibližně desetinu sekundy ukázal studentům několik tváří amerických politiků bez uvedení do kontextu. V 70% skutečných volebních duelů následně zvítězil kandidát, kterého studenti určili jako kompetentnějšího na základě letmého dojmu. Samozřejmě se jedná o informace jiného řádu než v případě fake news. Myslím ale, že princip nakládání s informacemi a jejich roli v některých situacích na principiální rovině dobře postihuje.

---

²¹ Např.: *trénink kritického myšlení* (Barclay, 2018, s. 2), *zvýšený zájem o fungování médií* (Cooke, 2018, In: *Understanding the current state of media*), *metodologie čtení zpráv* (Barclay, In: *Evaluating an information source: nine essential questions everyone should ask*) nebo *revize možnosti svobody slova v demokratických společnostech* (Sunstein, 2014, In: *The chilling effect*).

Jedná se o jistý mentální komfort a svým způsobem i intelektuální lenost,²² tak jak ji popisuje Daniel Kahneman. *Mentální lenost máme evolučně hluboce zakořeněnou, poskytuje nám mimo jiné efektivnější nakládání s podněty, ale také působí jako jedna z příčin heuristického myšlení a chyb v úsudku a rozhodování* (Kahneman, 2012, s. 41, 42, 101). Informaci přijímáme tím automatictěji, čím více se tváří jako pravdivá a zároveň není v rozporu s naším světovým názorem (*confirmation bias*), tj. čím více se nám jeví jako komfortní. Ověřování pravdivosti tak může být až druhotným aktem, ke kterému je navíc potřeba vynaložit značné množství času a energie. Není přitom zcela nezbytné ověřovat všechny podněty a informace, které se k nám dostávají,²³ ale spíše se snažit vyvíjet mentální úsilí, chceme-li je smysluplně zpracovávat.

3. 1. 2. Charakteristika jednoho z případů lži²⁴

Přestože jsme si ilustrativně ukázali nedostatečnost pokusů o charakteristiku fake news jakožto odděleného fenoménu, chtěl bych alespoň v krátkosti poukázat na některé aspekty, které jsou pro ně typické. Přitom je třeba mít na paměti, že tím nemusí být nutně signifikantní a jedinečné v rámci celé množiny dezinformací. V tomto bodě se tedy nedostáváme k precizní definici fenoménu fake news v celém jeho komplexu, ale snažíme se k ní postupně přiblížit. V mnoha aspektech navíc najdeme styčné plochy s pracemi zvolených antických historiografů.

3. 1. 2. 1. Nedostatečná podloženost

V tomto případě se jedná vlastně o jednu z vlastností mnoha nepravdivých informací obecně. Je-li však řeč o fake news, můžeme si všimnout, že je to přímo jeden z jejich základních pilířů. V mnoha případech se neubráníme dojmu, že se klamavé zprávy odvolávají na některé authority, uvádějí faktická data, používají logické kroky nebo, jednoduše řečeno, působí konzistentně. Nadto bychom mohli přidat i další charakteristiku, a totiž že pomocí těchto metod přicházejí s něčím, co je navzdory stávajícímu mainstreamovému přesvědčení vlastně zcela jasné, pochopitelné a jisté. Pro naše účely odhlédneme od epistemologické diskuze o dostatečné evidenci pro pravdivé zdůvodněné přesvědčení a budeme pouze konstatovat, že fake news staví svou sílu pouze na dojmu podloženosti či pravdivosti. Otázka, kdy je informace dostatečně

---

²² Vlastnost mysli odmítat řešení problémů spojených s větší intelektuální námahou i v případě, že člověk ví, že by problém vyřešit mohl (viz např. Kahneman, 2012, s. 54).

²³ Kahneman navíc upozorňuje, že *neustálé vyvíjení zvýšené analytické snahy naší mysli směrem ke každé situaci by bylo spíše nevýhodou* (Kahneman, 2012, s. 41 – 42).

²⁴ Dokládání tvrzení prezentovaných v této podkapitole jednotlivými příklady přesahuje rozsahové možnosti této práce. Proto mi nezbyvá než odkázat na příklady zaznamenané přímo v citované literatuře.

vyargumentovaná či podložená, zde nehraje tak zásadní roli, protože cílem fake news není informovat pravdivě.

Při analytickém a opakovaném čtení začínají dříve či později vyvěrat na povrch nezodpovězené otázky, argumentační fauly, ad hoc metody práce s daty, podvrhy fotografií apod. Falešnost, která je fake news vlastní, plyne nemalou měrou právě z toho, že se zakládají na nedostatečně zpracovaném podkladu, a na svou podporu používají zmíněné techniky. Důvod bychom mohli spatřit v tom, že „na rozdíl od profesionální žurnalistiky, fake news ve skutečnosti nemají za cíl přinášet publiku pravdu (...) ... falešné zprávy sdílejí motiv s vládou kontrolovanými médii, jejichž cílem není zprostředkovat pravdu, ale podporovat vládu, ať se taková podpora shoduje s pravdou, nebo ne. A když je pravda v rozporu s vládní politikou, vládní zpravodajské prostředky mají za úkol úmyslně poskytovat příběhy, které nejsou pravdivé“ (Levinson, 2016, s. 10). Opomeneme-li Levinsonův kontext a oprostíme-li se od striktně vládní sféry, vidíme, že nečestné zacházení s informacemi vychází ze sledování konkrétního zájmu původce zprávy. Tento zájem se však neshoduje jak s novinářskou etikou, tak jejím cílem – objektivně reportovat faktické události. Z toho následně plyne fakt, že fake news nejsou dostatečně podloženými výtvary svých autorů. Postrádá-li však šířitel ve svém jednání tyto zásady, stávají se pro něj veškeré informace pochopitelně jenom snadno dostupnými artikly v informačním nekontextuálním chaosu.

3. 1. 2. 2. Serióznost

Naprostá většina fake news, které dnes přicházejí do veřejné sféry, se snaží vzbudit čtenářovu důvěru skrze svůj seriózní dojem. Mnoho poskytovatelů falešných zpráv, které jsou komentovány a odhalovány například na českém serveru www.manipulatori.cz designuje své informační kanály tak, aby budily dojem serióznosti, kvality a důvěryhodnosti. Při zběžném pohledu jsou tak skutečně podobné televizním stanicím, serverům a jiným médiím, které bychom za seriózní mohli označit.

Šířitelé fake news se nesnaží, alespoň prvoplánově, působit jako stoupenci určité ideologie: liberálové, konzervativci, socialisté, feministé, environmentalisté, fašisté či marxisté. Používají často spisovný jazyk prostý vulgarit a určitým způsobem se odvolávají na „fakta“. Setkáváme se tak často s dojmem přehledného, „objektivního a vědecky podloženého“ servisu, který je třeba vážně vzít v potaz. Jedno z vysvětlení by v tomto případě mohlo být, že se jedná o

sázku na určitou autoritu tradičních médií. S vážností určité informace roste i dojem z její spolehlivosti, protože přestává působit jako pouhá domněnka či výmysl. Pakliže fakeová zpráva disponuje těmito vlastnostmi, je pro ni jednodušší šířit se ve společnosti. K tomuto jevu se vrátíme v podkapitole *Fake news jako specificky fungující fenomén*. Zde pouze upozorňuji na výhodnost určitého parazitismu fake news na seriózních mediálních kanálech a způsobech vyjadřování.

3. 1. 2. 3. Autorita

Prvek autority hraje při šíření fake news několikerou roli. Na jedné straně může docházet ke zpochybňování autoritativnosti stávajících aktérů na dané scéně. Na druhé straně se však samotný jedinec či skupina, která šíření fake news iniciuje, staví do pozice autority nové. Dalším případem je potom jev, kdy některá ze stávajících autorit využívá svého vlivu k propagaci fake news a dále potom závisí na jednotlivých situacích, zda je vůbec autoritou kompetentní k vyjadřování se o dané problematice.

S autoritou v mediálním prostředí se dává do souvislosti pojem „názoroví vůdci“ (*opinion leaders*). Jedná se o osoby, které *utváří veřejné mínění na základě své prominence. Mohou pozitivně i negativně ovlivňovat jednání recipientů na základě předávaného poselství. Jednání opinion leaderů může ovlivňovat zdraví společnosti (public health).*²⁵ Přitom trendem v případě fake news je, že autoritou se nerozumí expert, ale vlastně potenciálně jakýkoli opinion leader včetně nejrůznějších celebrit, které nepředkládají odborné komentáře, ale pouze svá mínění o tématu. Extrémním, ale ne ojedinělým případem tohoto typu jsou různé zprávy, které se na jedné straně odvolávají na autority, ale na druhé straně žádné nejmenují. Jedná se o výroky jako: „Vědci zjistili; Odborníci varují, ...“

Častým jevem spojeným s fake news je boj o autoritu a s ním spojené využívání argumentačních faulů, jak jsem naznačil v oddílu *Nedostatečná podloženost*. V tomto oddíle je tedy vhodné uvést, že mezi nejrozšířenější argumentační klamy spojené s fake news můžeme společně s Donaldem Barclayem (2018, s. 92) zařadit právě argument dovolávající se autority²⁶ (*argumentum ad verecundiam*) nebo útok na člověka (*argumentum ad hominem*).

---

²⁵ Opinion leader. In: LAST, John M. *A dictionary of public health* [online]. 2007 [cit. 2019-7-15]. New York: Oxford University Press, 2007. ISBN 9780195160901. [online]. Dostupné z: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195160901.001.0001/acref-9780195160901-e-3227>

²⁶ Případně i argument anonyrní autority.

Kromě bipolárního boje o silnější autoritu mezi stávajícími a novými aktéry však existuje ještě třetí dimenze, které si všímá Paul Levinson. *Pokud jde o fake news, zacházíme v otázce autority ještě dále než v případě propagandy. Příjemci nepravdivých zpráv díky jejich emotivnímu zabarvení nabývají pocitu, že jsou sami autoritami v dané problematice, a to čistě na základě tohoto klamu (Levinson, 2016, s. 9).* Vidíme, že fake news nejenže autoritou disponují a manipulují s ní, ale kromě toho ji mohou i povzbuzovat u nekompetentních recipientů a sebe samých. Tím vzniká neurčitá vrstva lidí, kteří jsou ochotni účastnit se diskuzí s vlastním ryze dogmatickým, nepodloženým tvrzením, přičemž jako jejich opora neslouží nic než nepravdivé, zkomolené nebo tendenční informace. Jedná se v zásadě spíše o jejich postoje v dané problematice, které fake news dokážou potvrdit. Můžeme tedy tento bod uzavřít konstatováním, že výsledkem boje o autoritu může být v případě fake news publikum, které je samozvanou, ale nezpůsobilou autoritou v otázkách, jež jsou často iniciovány pouze pomocí fake news samotných.

3. 1. 2. 4. Emotivnost

Jedním z nejsilnějších parametrů fake news je, že se jejich tematika z nemalé části týká vybuzení lidských emocí. Informace, které poskytují, jsou rámovány tak, aby se dotýkaly v první řadě pocitů spjatých s lidskými potřebami bezpečí, materiálního či finančního zabezpečení, národní identity – vlastenectví a jistoty²⁷. Záměrné emotivní povahy fake news si všímá mnoho autorů. Výstižně komentuje situaci doby post-faktické například Nicole Cookeová: „...publikum stále více věří informacím, které apelují na lidské emoce a osobní přesvědčení, na rozdíl od vyhledávání a přijímání informací, které jsou považovány za faktické a objektivní. Spotřeba informací se stále více řídí afektivní nebo emocionální dimenzí jejich psychiky, ne dimenzí kognitivní“ (Cooke, 2018, In: Fake news is old news). Nejen podle Cookevé je právě tato jejich vlastnost i důvodem, proč jim lidé tak snadno věří a zároveň proč je tak těžké s nimi racionálně bojovat.

S fundamentálnější teorií toho, jakou roli hrají emoce při čtení informací, však přichází Cass Sunstein. Emoce se podílejí na způsobu, jakým přisuzujeme pravdivost. *Lidé nepřijímají informace nezaujatě, ale jejich předsudky ovlivňují způsob, jakým na ně budou reagovat. Pakliže recipient přijímá informaci příliš zkrslující cestou, je již informace v době osvojení nepravdivá*

---

²⁷ Zde míněno ve smyslu spolehlivosti dosažených informací poskytovaných například školskou soustavou, politikou či vědou.

(*biased assimilation*).²⁸ Tento způsob přijímání informací je sám o sobě velmi silným momentem, kterého mohou širitelé fake news využít ve svůj prospěch. Jeho síla spočívá v sebestvrzující povaze. Jak jsme viděli, lidé často přijímají informace zaujatě a chybí jim reflexe přijímaných dat. Jsme spíše ochotni přijímat informace, které považujeme za nekonfliktní s našimi postoji, přičemž při jejich osvojování hrají důležitou roli naše emoce a předsudky. Tudíž jestliže (byť teoreticky nezaujatě a bez postoje) čteme novou informaci, *její obsah zpracováváme pomocí toho, co jsme již četli dříve*.²⁹ Konzument fake news tak bude spíše přijímat názory jejich širitele než názory, které jsou s ním v rozporu.

Sunstein si dále všímá také *přímé úměry mezi schopností širitele fake news udeřit na silnou emoci a schopností informace šířit se ve společnosti*³⁰. Některé fake news, ačkoli jsou podloženy zdánlivě racionálními argumenty, jsou koncipovány tak, aby vzbuzovaly nechuť, strach, pocit ohrožení, hněv, či naopak soucit apod., tedy silné emoce, se kterými se dokáže ztotožnit velké množství lidí. Samotné fake news nepůsobí nedůvěryhodným nebo primitivním dojmem, ale jsou často rámovány tak, aby daná tematika vzbuzovala něco silnějšího než jenom čistě konzumní či analytické čtení. Útočí tak na recipientovy postoje a emoce, čímž se dotýkají nebo přímo formují jeho přesvědčení.

Dále se v případě emocí ještě nabízí další sebestvrzující rovina fake news. Pod vlivem vzbuzených emocí³¹ je snazší přijímat špatná rozhodnutí. V určitém afektu spíše přehlédneme například argumentační nesrovnalosti či tendenční podtext. Například v případě strachu děláme ukvapené závěry, tj. cítíme-li ohrožení, můžeme snáze přijímat xenofobní výroky.³² V této podkapitole nechci tvrdit, že všechny emotivní zprávy jsou fake news nebo že by příjemce měl při každé příležitosti emoce „odložit“. V některých případech ale může být emotivnost dané informace ukazatelem nutnosti ověřit si důvěryhodnost.

---

²⁸ Sunstein, 2014, In: The Problem.

²⁹ Sunstein 2014, In: On Prior Convictions and Trust.

³⁰ Sunstein, 2014, In: The problém.

³¹ Většina autorů mluví především o takových emocích, které bychom v našem kontextu označili za negativní či nepříjemné (strach, nechuť, hněv, ...).

³² Myslím, že na emotivní stránku fake news bychom narazili i při vysvětlování tzv. sebenaplňujících se proroctví. S rozvinutou podobou této teorie je spojován Robert King Merton (ačkoli sám přiznává, že několik lidí se tímto tématem zabíralo už před ním). „*Počátkem sebenaplňujícího se proroctví je nesprávná definice situace, jež vyvolává nové chování, díky kterému se původně mylná představa stane pravdivou*“ (Merton, 2000, s. 199).

V období socialismu se u nás například začala šířit informace, že v obchodech nebudou k dostání vajíčka. Z obavy o své materiální zabezpečení reagovali lidé tak, že hromadně skupovali z obchodů vejce, důsledkem čehož bylo, že v obchodech vejce nebyla. My bychom mohli s odstupem času diskutovat nad tím, že celé toto jednání měly na svědomí poplašné fake news a nedostatečné ověřování informací.

3. 1. 2. 5. Manipulativnost

Posledním atributem fake news, který bych z pohledu čistě nekontextuálního rád zmínil, je tendence k manipulaci. Opět si můžeme všimnout, že pokud jde o tuto vlastnost, jedná se o dvě roviny. První z nich můžeme opět shledat v zacházení s informacemi a druhou následně v účelu fake news. Druhá rovina se už týká spíše dalšího oddílu *Fake news jako specificky fungující fenomén*. Prozatím lze alespoň uvést, že je-li řeč o manipulaci s veřejným míněním, je tato vlastnost fake news u mnoha autorů spojována právě s výše zmíněnou emotivní složkou fake news. Jako svého druhu lež *hrají fake news často na emoce publika, za účelem manipulace a uvedení v omyl (Barclay, 2018, s. 66)*.

Co se týká první roviny, způsobů, jak vytvořit fake news, je v současnosti mnoho. Jejich autoři mohou přikrášlovat faktický základ, upravovat fotografie nebo videa, falšovat oficiální dokumenty nebo jednoduše lhát a vydávat to vše za seriózní informace. *Velké publikum může být zmanipulováno, aby věřilo věcem, které ačkoli nejsou přímo lži, nejsou ani čistou pravdou.*³³ Manipulace na první rovině neprobíhá v intuitivním smyslu jakožto úmyslné působení na úsudek druhých, ale ve smyslu ad hoc úpravy dat.

Aby však mohlo být s daty účinně manipulováno, musí existovat něco jako porozumění veřejné poptávce. „Autor fake news musí vcelku dobře vědět, komu svá tvrzení nabízí a s jakým ohlasem se informace setká. Rozhodnutí o tom, zda ji zveřejnit, může být dokonce reakcí na toto porozumění.“³⁴ Může se tak jednat o vzájemně se ovlivňující vztah. Na jedné straně stojí publikum náchylné k manipulaci s úsudkem, na druhé straně je potom propagátor, jehož úsudek o podobě fake news je publikem ovlivňován. Médiem mezi těmito póly jsou často nepravdivé informace založené na manipulaci s fakty.³⁵

K tomuto jevu můžeme dále poznamenat, že vytvořit kvalitní fake news je určitým druhem umění. Již David Hume upozorňuje na to, že si ve světě nevystačíme pouze s rozumem. *Hnací silou jednání jsou naše emoce. Samotný rozum je analytický a kalkulující. My ovšem musíme jeho závěry chtít realizovat (Hume, 1896, s. 458)*. Není samozřejmé rozpoznat emoce,

---

³³ Sunstein 2014, In: The Surveillance Society.

³⁴ Sunstein, 2014, In: On Prior Convictions and Trust.

³⁵ Paul Levinson si přitom všimá ještě nového trendu, kterého si skutečně můžeme občas ve veřejných diskuzích všimnout. *Jako fake news mohou být označovány pouze zprávy nepohodlné, například směrem k jedné osobě či straně veřejného sporu. Zprávy či informace nepravdivé jsou často označovány jako „alternativní informace“ (Levinson, 2016, s. 15)*.

kteří zažehnou takové racionální kalkuly, aby výsledné jednání aktéra odpovídalo záměrům tvůrce fake news. Přitom, jak jsem naznačil v minulém oddílu, existuje při manipulování s míněním obecnstva často snaha zasáhnout právě emotivní složku lidské existence. Vzbuzování „správných“ emocí napomáhá tvůrcům fake news korigovat lidskou racionalitu. Uměle navozené emoce v tom případě určují, které argumenty se jedinci zdají být relevantní a které nepodstatné. Jedná se o jisté posunutí okřídleného výroku „rozum je ... otrokem vášní“³⁶ (Hume, 1896, s. 283).

Cítím jako vhodné zde uvést, že ne všechny nepravdivé informace či fake news musejí vznikat touto cestou. I autoři působící v seriózních médiích nebo jiní veřejně vystupující aktéři jsou „jenom“ lidé, kteří chybují. Dokonce i přes redakční rutiny největších vydavatelů může projít chybný údaj. Takové situace se však v poměru k propagátorům fake news liší a nejsou předmětem této práce.

3. 1. 3. Shrnutí

V této podkapitole jsem se snažil popsat vybrané aspekty fake news, které považuji za relevantní pro další postup. Zároveň se však jedná pouze o neúplný popis celého fenoménu, přičemž jde z nemalé části o vlastnosti, které nejsou typické pouze pro fake news. Překryv rysů bychom mohli shledat i v případě dalších typů nepravdivých informací, například propagandy.

Z uvedených informací prozatím vyplývá, že fake news jako typ lživých informací představují nezanedbatelné množství nečistých praktik. Mezi hlavní nebezpečné atributy patří neprofesionální zacházení s informacemi a jejich účelové využívání, nekorektní argumenty, klamný dojem serióznosti často apelující na emoce publika, snaha o manipulaci mínění recipientů a dále spoleh na jejich nedostatečnou odbornou či alespoň kontextuální znalost. Jednotlivé prvky se přitom typicky nevyskytují osamoceně. Pouze z této letmé rekapitulace je zřejmé, že v mnoha případech jsou fake news v přímém kontrastu k seriózním médiím nebo jednoduše k čestnému³⁷ zacházení s informacemi.

---

³⁶ V tomto případě však zůstává pochybnost nad plným zněním Humeova výroku: „Rozum je, a měl by být pouze otrokem vášní, a neměl by si činit nároky na jinou funkci než sloužit a podřídit se jim,“ (Hume, 1896, s. 283). Nejen v této práci se ale naopak ukazuje, že zejména přání *měl by být* je problematické. Řada nemorálních rozhodnutí se udála právě proto, že rozum byl pouhým otrokem vášní a fake news hrají často právě na lidský sklon podléhat vášním, aby se prosadily bez ohledu na pravdivost či nepravdivost vlastních sdělení.

³⁷ Není myšleno pouze v akademickém a odborném prostředí, ale jako určitá „fěrovost“.

Na závěr ještě připojme úvahu Larryho Burrise, která zároveň vnáší na takto zarámované fake news poněkud optimističtější pohled. Pravda by samozřejmě neměla být potlačována. To ale platí i o fake news, lžích a alternativních faktech. *Zkoumání o těchto faktech a odhalování nepravd nám ve skutečnosti pomáhá objevit pravdu*³⁸. Jedná se o připodobnění, které parafrázuje popperiánský falsifikační apel. Z běžné intuice o fake news jako svého druhu parazitovi na seriózním informačním servisu se také může, viděno Popperovským prizmatem, stát jakýsi ukazatel otevřenosti dané společnosti a zároveň možnost, jak se přiblížit k poznání³⁹. Při takovém uvažování je však třeba vzít v potaz i druhou stránku věci. Při analýze fake news se nezdá jako vhodné začínat diskuzi o svobodě projevu. Svoboda se vždy řídí určitými pravidly, která fenomén fake news zcela ignoruje. Spíše než o svobodu a otevřenost se jedná o anarchii projevu doprovázenou snahou destabilizovat společnost pomocí lží. Neexistuje přitom žádné právo vědomě lhát. Tím pádem chybí i měřítko, podle kterého by se „otevřenost“ dala v tomto ohledu popisovat. Navíc v běžném životě mohou mít fake news praktické dopady na majetek, chod a existenci institucí či osobní prostor a život lidí, kteří se stali jejich terčem. Nabízí se tedy otázka, zda jsou v tomto případě fake news vhodnou paralelou k popperovskému pohledu na vědu.

---

³⁸ Burris, 2017, In: BAAR, Aaron: What's search's role in combating fake news.

³⁹ Přitom samotné mínění, že by fake news pomáhaly objevovat pravdu, je velice diskutabilní. Pravda ve smyslu faktu je již většinou známá. Fake news ji spíše zastírají nebo ukazují známé fakty v jiném, alternativním, světle, přičemž jejich zájem je, zcela jiný než předvést recipientovi „lepší“ pravdu, což se dále v práci ukáže.

3. 2. Fake news jako specificky fungující fenomén

V předchozí podkapitole jsem nastínil obecnou charakteristiku kategorií, ve kterých lze o fake news uvažovat. Zároveň je však mnoho ze zmíněných rysů společné i jiným formám nepravdivých či zavádějících sdělení. V tomto větším oddílu tedy půjde o to, abych poukázal na takové rysy fake news, které jsou na nich specifické. Zmíněné kategorie jsou pro naše úvahy důležité a bude-li dále řeč o fake news, nebude již znovu rozváděno, jaké rysy se s nimi pojí. Nicméně se podílejí na jejich úspěchu, který je podle mého úsudku postaven z jedné části na nich, ale i na dalších faktorech. Na konci této části bychom tak měli dostat kýženou definici fake news a zároveň mít připravenou půdu pro zodpovězení otázky, zda lze některé části děl antických historiků považovat za fake news.

Předpokládám, že tím, co je na fake news specifické, je princip, jakým ve společnosti fungují (jak se šíří a co je jejich cílem). V této podkapitole bych tedy rád tento princip popsal. Přitom se však spíše než samotných fake news dotýkám jiných společenských i individuálních jevů, které jsou však pro jejich existenci nutné. To vše, co za fake news stojí, je podle mého názoru nezbytné pro označení tohoto jevu jakožto nežádoucího. Nejde tak o to, že nepravdivé informace jsou samy o sobě problémem, ale o mechanismus, který tohoto jevu využívá k problematickým účelům. Při mém popisu se budu snažit postupovat směrem od tvůrců fake news k recipientově osobě a při této „cestě“ charakterizovat i určité „mezizastávky“, které jsou nutné pro správné fungování celé fake news mašinérie.

3. 2. 1. Propagátoři

Pro naše účely ponecháme stranou otázku, jestli sami šířitelé (jinak také tvůrci nebo propagátoři⁴⁰) věří či nevěří svým fake news. Budeme spíše sledovat jejich motivy a zájmy a pokusíme se je rozdělit na několik skupin. Dále v práci následně uvidíme, zda můžeme najít styčné body mezi některými skupinami a pasážemi antických autorů. Při této klasifikaci se budu držet zejména knihy Casse Sunsteina.

Zároveň je třeba připomenout, že pokud píší o propagátorech fake news, mám na mysli vědomé tvůrce a šířitele. Nemám na mysli lidi, jejichž zprávy zahrnují nevědomé omyly, které mohou být způsobeny například selháním některé ze zpravodajských rutin, neznalostí, apod. Tedy případy, při kterých došlo k chybě kvůli pochopitelnému momentálnímu selhání. Jinými

---

⁴⁰ Termín „propagátoři“ používá Cass Sunstein a zdá se mi nejvhodnější, protože může referovat jak o tvorbě samotných fake news, tak o jejich šíření, přičemž tyto dvě úlohy jdou typicky ruku v ruce.

slovy bychom společně s Paulem Levinsonem mohli říct, že tento druh nepravdivých zpráv nesdílí s propagátory fake news společný motiv.

3. 2. 1. 1. Úzce sebezaměření propagátoři

V tomto případě se jedná o lidi nebo skupiny lidí, kteří pomocí tvorby fake news sledují ve společnosti pouze vlastní zájem. Krátkým příkladem by mohl být podnikatel nebo jednoduše investor, který má zájem o koupi nějakého podniku, třeba kvůli snížení konkurence na trhu. Takovému člověku se hodí, když fungující konkurenční podnik zcela nezruinuje, ale zároveň když podnik klesne na ceně. Začne tedy šířit pomluvy nebo nepravdivé informace, které mohou podniku uškodit například na dobré pověsti, tím klesne i zájem potenciálních zákazníků a samotná cena podniku. Následně může investor vejít na scénu a původně konkurenceschopný podnik „zachránit“ za nižší náklady.

Obecně můžeme tvrdit, že takto naladěným propagátorům *jde o prosazení vlastních zájmů pomocí poškození jiných lidí nebo institucí.*⁴¹ Konečný cíl se může lišit⁴², ale mohli bychom vyvodit, že se v principu jedná o získání vlastního náskoku. Propagátoři tohoto typu nesledují nastolení vlastní agendy ve společnosti, neřeší pomocí fake news společenské problémy, ani se nesnaží společnost měnit nad rámec saturace svých potřeb.

3. 2. 1. 2. Lovci očí

Jedná se o tvůrce podobného charakteru jako v minulém oddílu, jejichž zájem je pouze obecný. Jde jim o získání co největšího počtu čtenářů, diváků či posluchačů (*attracting eyeballs*). S trochou nadsázky bychom mohli tvrdit, že se jedná o bulvární zpravodajství dovedené ad absurdum. Propagátoři v této kategorii *jsou spíše něco jako šířitelé drbů o osobním nebo profesním životě jiných lidí, přičemž škoda, kterou způsobí, je většinou podružná. Není ani jejich cílem někomu přímo ublížit.*⁴³ Nicméně informace, které šíří, je třeba považovat mnohdy za fake news, protože jsou nezřídka vystavěny na nedostatečně podložených základech, spekulacích nebo jsou zcela vymyšlené či technologicky zmanipulované, například pomocí fotomontáží. A dále se

---

⁴¹ Sunstein, 2014, In: Propagators.

⁴² Výhra ve volbách, obchodní tah atd. Například Barclay připomíná článek v deníku Guardian informující o několika mladících v Makedonii, kteří před prezidentskými volbami v USA provozovali asi 150 webových stránek s fake news podporujícími Donalda Trumpa. Zájem teenagerů přitom nebylo ovlivnit politickou scénu, ale vydělat peníze. Falešné články podporující Trumpa zkrátka jenom vydělávaly více peněz než články podporující Hillary Clintonovou (Barclay, 2018, s. 32).

⁴³ Sunstein, 2014, In: Propagators.

ve společnosti šíří stejně jako jiné druhy fake news, s rozdílem, že jejich cílem je pouze atraktivnost pro co nejvíce recipientů.

3. 2. 1. 3. Altruisté

Propagátoři této kategorie mají ve svých očích zájem o blaho společnosti, přičemž jde o jejich subjektivní pohled na to, co je pro onu společnost dobré. Typicky nesouhlasí s jejím současným stavem a snaží se ho změnit. Altruističtí tvůrci zainteresovaní do určité kauzy tak často apelují na společnost za účelem prosazování hodnot a postojů, které se jim zdají být optimální. Děje se tak bez ohledu na to, jestli informace, které ke svému cíli používají, jsou pravdivé či ne.

Jejich zacházení s údaji je poměrně ležerní. *Občas jsou ochotni mluvit o něčem, o čem vědí, že to není pravda, ale častěji spíše potvrzují informace, o kterých nevědí, jestli jsou pravdivé.*⁴⁴ Metod, jak dosáhnout společenské změny, je vícero, ale již v podkapitole *Charakteristika jednoho z případů lži* jsme si ukázali několik atributů, které jsou s to aktivovat v lidech pocit, že se jich fake news závažným způsobem dotýká. Nejjednodušší cestou, jak poukázat na nutnost hájit dobro své společnosti, je vzbudit silné emoce jako například strach nebo hněv. Další možností je apel na vyšší hodnoty jako vlastenectví nebo společenskou soudržnost apod., které je třeba hájit. Na podporu těchto pocitů jsou recipientům předestírány zprávy, které jak jsem již napsal, zacházejí se skutečností⁴⁵ ležerně.

*Altruistické propagátory nepravdivých informací vidíme často na politické půdě.*⁴⁶ Při sledování politických debat nebo referování o nich není výjimkou, když zaregistrujeme apel na veřejné blaho. Často přitom vycházejí z řad extrémnějších politických táborů, které se neshodují s míněním většiny. Většinové mínění ale pomocí fake news ovlivnit jistě mohou v případě, že se pomocí nich podaří dokázat, že jejich vlastní hodnoty jsou hodny ochrany. Strana, která ustavičně a dostatečně hlasitě propaguje xenofobní názory a operuje s informacemi ad hoc, tím může

---

⁴⁴ Sunstein, 2014, In: Propagators.

⁴⁵ Pojem „skutečnost“ zde používám anachronicky. Samozřejmě uznávám, že tvrzení o jedné realitě je z moderního pohledu problematické. Na druhou stranu v této práci předpokládám, že odchylky mezi faktickými („reálnými“) údaji a zprávami či informacemi o nich mají určité rozumné meze. Tj. předpokládám spíše umírněný relativismus či přímo objektivismus, ačkoli uznávám, že některé informace a data se mohou různým osobám jevit nadměrně rozdílně. Myslím však, že pro účely práce je moje pojetí dostačující.

⁴⁶ Sunstein, 2014, In: Propagators.

prosadit nehumánní hodnoty jako hodnoty správné.⁴⁷ Výskyt altruistických propagátorských sklonů se nemusí omezovat pouze na politiku. Myslím, že bychom podobné tendence našli i na jiných polích, kde se vyskytuje určitý establishment. Tedy kupříkladu i ve vědeckých kruzích, kde někteří vědci hájí v zájmu „pravdy“ teorie, které nesplňují standardy vědecké práce.⁴⁸

Zároveň je z tohoto „altruistického“ postoje cítit odér nezdravého subjektivismu, perverzního pragmatismu a autoritářství. Z jaké pozice může šířitel fake news vědět, co je pro ostatní lidi dobré? Jde pouze o určitý pokus o diktát jedné vůle. Aby společnost těmto tvůrcům naslouchala, je třeba, aby disponovali určitou autoritou. Ta v tomto případě spočívá v uznání jejich nároku na morální pravdy a odevzdání nároku ostatních individualit do rukou altruistických propagátorů. Přitom *demokratická společnost by měla učit, ba přímo vyžadovat, aby se pomocí kritického myšlení a veřejné diskuze občané tomuto stavu vyvarovali. Na rozdíl od autoritářství, které naopak tvoří určitou dravou třídu neetických zombií (Giroux, 2018, s. 213)*, tím že nereflexuje například fake news zmiňovaných altruistů. Přijímáním altruistických fake news se tak můžeme přiblížit úrovni autoritářského režimu.

3. 2. 1. 4. Zlomyslní propagátoři

Posledním typem, o kterém se Sunstein zmiňuje, jsou propagátoři, kteří *chtějí bez zjevné příčiny ublížit lidem či institucím.*⁴⁹ Důvodem tedy není sledování vlastního zájmu za účelem zisku či nastolení určité agendy, ale například osobní antipatie, zlomyslnost, našťvanost nebo vlastní pobavení.

Negativní reference podložená fake news může způsobit problémy nejen vysoce postaveným lidem, ale i běžným občanům, kteří například patří ke skupině, jež se ocitla v propagátorově nelibosti. *Účinky nemusí být fatální okamžitě, ale mohou způsobit újmu v delším časovém horizontu, třeba v reputaci určitých lidí či institucí.*⁵⁰ Nebezpečí takto stavěných fake news spočívá právě v dlouhodobém horizontu jejich působnosti. *I když se některé z těchto informací podaří vyvrátit nebo prostě odezní, způsobily již nevratné poškození (Cooke, 2018, In: Preface).* Dlouhotrvající ráz fake news referuje o jejich dalším aspektu, a sice o ovlivňování

⁴⁷ Není myšleno přímo jako jejich uzákonění, ale spíše jako určitý společenský background.

⁴⁸ Viz například přednáška doktorky Strunecké, ve které sice v názvu upozorňuje na problematiku chemtrails, ale zároveň přiznává, že problematice nerozumí. Je pro ni přitom evidentní, že nám chemtrails ubližují. První část přednášky je dostupná na: <https://www.youtube.com/watch?v=NmpDB7dVRx0> a druhá na: <https://www.youtube.com/watch?v=p3-IQJWMWLQ>.

⁴⁹ Sunstein, 2014, In: Propagators.

⁵⁰ Sunstein, 2014, In: Propagators.

předpokladů, se kterými člověk ve světě existuje. Tomuto problému se ještě budu věnovat v dalších oddílech, ale zde již máme náznak toho, v čem jsou fake news skutečně specifické. Vidíme, že ovlivňují lidi do té míry, že na jedné straně mohou poškozovat jejich životy a na druhé dlouhodobě formovat mínění ostatních lidí, aniž by používaly relevantní informace.

Převzaté Sunsteinovo řazení je možná příliš schematické. Navíc si dovedeme představit i více motivů u jednoho autora. Myslím ale, že pokud se jedná o bazální přehled, je postačující a výstižné. Tyto popisy navíc nevypovídají přímo o osobnostech propagátorů, ale spíše o jejich cílech. Prozatím můžeme tvrdit, že u zrodu fake news stojí jedinci, jimž je společné, že sledují veskrze sobecké a subjektivní zájmy, i když je někteří vydávají za zájmy veřejnosti.

3. 2. 2. Šíření fake news ve společnosti

Už dříve jsme viděli, že fake news, či obecněji neověřené informace a pomluvy, se šíří tím snáze, čím umněji dokáží udeřit na vhodnou a silnou emoci.⁵¹ Dalo by se říct, že emoce v tomto procesu fungují jako katalyzátor impaktu dané informace. Spolu s nedostatkem protiargumentů či nechutí ověřovat si údaje se tak tvoří „úrodná půda“ pro manipulování veřejným míněním. V této podkapitole se chci posunout za pouhé konstatování podmínek úspěchu fake news a zkusit popsat přímo proces jejich šíření.

3. 2. 2. 1. Informační kaskáda

Cesta falešných informací k recipientovi nemusí být vždy přímá a mnoho lidí, kteří se fake news zabývají, skutečně přiznává, že dohledat originální zdroj dané zprávy je často složitým, nicméně ne nemožným, úkolem. Poté, co je fake news svým propagátorem vytvořena, je pomocí určitého média zveřejněna.⁵² V ten okamžik vstupují do hry emoce a „intelektuální ochota“ prvních recipientů. *Publikaci fake news tak, jak je originálně vytvořili jejich tvůrci, můžeme chápat jako určitý signál, kterým se spouští informační kaskáda.*⁵³ Publikum fake news následně může mít rostoucí tendenci. V zásadě můžeme tvrdit, že fake news při rozšiřování pole své působnosti sázejí na neznalost a určitou konformitu svých příjemců. Pokud lidé nemají dostatek důvodů nevěřit v určitou informaci nebo alespoň snahu ověřit si ji a pokud jim je

---

⁵¹ Vlivu emocí na úsudek si přitom všímají už antičtí autoři. Například Aristotelés píše: „... neboť lidé v lásce a nenávisti, v hněvu a klidné náladě neposuzují tutéž věc stejně, nýbrž buď vůbec různě, nebo aspoň různě co do její důležitosti.“ (Arist. Rh. 2.1.4). Přestože se tedy jedná o dávno popsany a více méně známý jev, zdá se, že jeho účinnost je konstantní, a to navzdory nesrovnatelně větší možnosti ověřování informací.

⁵² V současnosti je nejtypičtějším médiem pro šíření fake news internet. My však s ohledem na zářmování práce budeme za médium považovat jednoduše psaný text a mluvené slovo.

⁵³ Sunstein, 2014, In: The Problem.

užitečná k orientaci ve světě, je pro ně pohodlnější tuto informaci prostě přijmout než jí odporovat. Přitom čím více lidí o dané fake news referuje, tím se zvětšuje i počet dalších recipientů podle stejného vzorce. „Základní dynamika kaskád⁵⁴ je jednoduchá: jakmile určitý počet lidí fake news uvěří, budou jim věřit i jiní, pokud nemají dobrý důvod se domnívat, že je nepravdivá.“⁵⁵

Pro ilustraci můžeme využít Sunsteinův příklad. *Představme si šestičlennou skupinu několika lidí, která se má rozhodnout, zda senátor Jones udělal něco skandálního. Postupně má každý ze skupiny vyjádřit svůj názor. Andrew, který může v tomto případě být šířitelem fake news, tvrdí, že Jones skutečně něco skandálního spáchal. Následně mluví Barbara. Řekněme, že nemá žádné relevantní informace o senátoru Jonesovi, a tak jednoduše věří, že Andrew je má, a proto s ním bude souhlasit. Nebo můžeme předpokládat, že její vlastní úsudek jí napovídá, že Jones nic špatného neudělal. I v tom případě však může říct, že souhlasí s Andrewem, protože mu věří minimálně stejně jako sobě. Třetí osoba, Carl, disponuje určitými, ale nijak precizními informacemi o Jonesovi, které naznačují, že se předchozí názory mýlí. Pokud si však Carl nebude myslet, že jeho informace jsou lepší než ty, o kterých si myslí, že mají Andrew a Barbara, stane se velmi pravděpodobně přívržencem jejich pozice – ocitne se v informační kaskádě. Ostatní členové skupiny budou pravděpodobně v podobné pozici jako Carl.⁵⁶ Úsudek dalších členů skupiny je navíc ovlivněn větším počtem shodných názorů, takže pravděpodobnost opačné pozice podle Sunsteinovy úvahy ještě dále klesá. V tomto případě je Andrew (ať už vědomě nebo ne) propagátorem fake news o senátoru Jonesovi, a i kdyby se jednalo o zlomyslného propagátora, jeho publikum vcelku jednoduše přijímá jeho informaci a zakládá určitý postoj.*

Samozřejmě, že se jedná o schematický a spekulativní příklad. Na druhé straně je však nastíněná situace v souladu například s Kahnemanovým konceptem WYSIATI (co vidíš je všechno, co je). Ten v zásadě tvrdí, že *pro některé (a to i důležité) naše závěry nemáme vlastně mnoho důkazů, krom toho, že je zastávají naši blízcí – lidé, kterým důvěřujeme. Z mála informací, které se k nám dostanou často touto cestou, je také jednodušší vytvořit příběh o události. Přitom se však spíše než o nutně pravdivý příběh jedná o koherenci našich přesvědčení (Kahneman,*

---

⁵⁴ Popis dynamiky informační kaskády můžeme nalézt už u Vergilia. „Pověst, již žádná z příšer se rychlostí nemůže rovnat, poněvadž rychlostí roste a chůzí nabývá síly, nesmělá zprvu a malá, však záhy se do výše zvedne, nohama po zemi kráčí a v mracích ukrývá hlavu“ (Verg. Aen. 4.173).

⁵⁵ Sunstein, 2014, In: Learning from Others 1: Informational Cascades.

⁵⁶ Sunstein, 2014, In: Learning from Others 1: Informational Cascades.

2012, s. 215, 224, 227). Vidíme, že Sunsteinovi pomyslní aktéři vlastně jednají zcela ve shodě s lidskou přirozeností, která je náchylná k přijímání heuristických řešení a chyb v úsudku. Propagátoři fake news tuto lidskou stránku bezesporu využívají, což souvisí jak s jejich zacházením s autoritou a seriózností, tak s kvalitou důkazů pro jejich tvrzení.⁵⁷ Tento efekt je umocněn tím, že mnoho falešných zpráv se týká témat, s nimiž recipienti nemají osobní zkušenost, a jsou tak mnohem náchylnější stát se článkem informační kaskády.

Navíc se můžeme domnívat, že spolu s nárůstem počtu lidí do kaskády přibývá i verzí původní fake news, které staví vcelku účinný štít při boji s vyvracením originálu. Přijmeme-li WYSIATI, máme vůbec obtížnou výchozí pozici v boji proti fake news. Naše názory a závěry se skládají z poměrně omezeného počtu snadno dostupných a přitom ne nutně pravdivých tvrzení. Z této pozice je však poměrně těžké s obhájci falešných informací vést diskuzi, protože jsme z povahy věci jako ne odborníci limitováni svou nízkou znalostí. Diskuze tak přinejmenším může skončit na mrtvém bodě, přičemž se nevylučuje ani pohlčení informační kaskádou.⁵⁸

3. 2. 2. 2. Polarizace

Další jev, který napomáhá šíření fake news ve společnosti, je skupinová polarizace.⁵⁹ „Diskuse ve skupině generuje extrémnější názory, a to jak ve směru k větší riskantnosti, tak ve směru k větší bezpečnosti. Původní rozhodnutí skupiny má vliv na směr posunu“ (Hayes, 2003, s. 60). Sunstein se ve svém textu domnívá, že skupinová polarizace hraje při šíření fake news nezanedbatelnou roli.

Pokud uslyšíme, že se například *veřejný činitel dopustil korupce, pravděpodobně dáme najevo své rozhořčení, ne nutně proto, že jsme skutečně pobouřeni, ale proto, že sdílíme přesvědčení určité skupiny lidí,*⁶⁰ bojovníků proti korupci. Čím více je členů skupiny, tím lépe se sdílí či radikalizuje náš názor. Současně s narůstající skupinou se může navíc projevit i menší pocit odpovědnosti za vlastní postoje a chování.

---

⁵⁷ Tento způsob přijímání informací však nemá pouze negativní vlivy. Je výhodný z evolučního hlediska, stejně jako nám napomáhá orientovat se ve světě. Málokdo z nás má skutečně vědecká data pro dokazování magnetické síly, gravitace nebo dokáže popsat mechanismus inflace. Přesto pomocí těchto jevů argumentujeme, spoléhaje na to, že nám je sdělili jiní, kteří jim také věří a chápou je. Problémem v případě fake news je však záměrná manipulace s naším úsudkem za účelem sebepodpory.

⁵⁸ Tým Arkaitze Zubiaga publikoval výzkum *Analysing How People Orient to and Spread Rumours in Social Media by Looking at Conversational Threads* ukazující, že lidé mají sklon podporovat spekulativní příběhy a že trvá déle tyto falešné příběhy vyvrátit než pravdivé potvrdit.

⁵⁹ Současná teoretická podoba skupinové polarizace je připisována Sergemu Moscoviciovi a Marise Zavalloniové (1969).

⁶⁰ Sunstein, 2014, In: Why Polarization

To, že určitá názorová skupina může narůstat, je zřejmé. Jak jsme si ale ukázali v minulé podkapitole, mnoha lidem stačí málo k tomu, aby se stali přívrženci nějaké informační kaskády, kterou bychom právě mohli označit za názorovou skupinu. V nejjednodušším případě stačí nedůvěra ve vlastní úsudek. V procesu informační kaskády se mohou vcelku snadno přidávat noví členové názorové skupiny (například skupiny odpůrců imigrace), kteří se pomocí mechanismu polarizace dále utvrzují ve svém přesvědčení. Tedy například společnost, ve které se postupně prosazuje nacismus, se díky povzbuzování vlastní ideologie pomocí falešných informací ještě více utvrzuje ve svém přesvědčení, např. že ostatní národy jsou jí podřízeny.

3. 2. 3. Obecnost

Fakt, že se fake news staly vážným předmětem diskuze, reflektuje jev, kdy „univerzity náhle nabízejí kurzy za kredity zabývající se fake news“ (Barclay, 2018, s. xi). Myslím, že fake news, pokud tento jev neredukujeme pouze na propagandu, se nejlépe šíří v demokraticky orientovaných společnostech, kde mají, přes snahu o důraz na kritické myšlení, vlastně volné pole působnosti.

Představa svobodné promluvy se v mnoha případech může zvrhnout v trumfování různých protinázorů, přičemž selhávají férové principy diskuze. Jedním z důsledků tohoto stavu může být i ideový supermarket. Namísto ověřených faktů jsou přijímány (lacině nakupovány) alternativní spekulace, nadstavby a fake news, které dále slouží jako argumenty ve veřejné diskuzi. Zároveň napomáhají polarizaci a mohou urychlit proces informační kaskády.

Dalším, ale podle mého úsudku závažnějším problémem šíření fake news ve společnosti je fakt, že tyto zprávy svému obecnstvu vědomě lžou a manipulují s ním. Tento stav lze interpretovat jako vyhlášení nepřátelství recipientovi falešné informace. V návaznosti na to můžeme hovořit o stavu, který je přípustný pouze ve válce. O to hořčejší je používání fake news proti obyvatelům vlastního státu. Ve světle této úvahy je vlastně podivné, že se fake news těší takovému úspěchu.

Výzkumy dále potvrzují, že primární publikum fake news je vlastně nevýznamná množina konzumentů informací. „Publikum fake news je typicky malé a zahrnuje podmnožinu „nejtvrdších“ uživatelů internetu, zatímco publikum skutečných zpráv tvoří většinu těchto uživatelů. Tato většina je navíc loajálnější.“⁶¹ Nejenom z tohoto závěru lze usoudit, že to, co se

---

⁶¹ Nelson, Taneja, 2018, In: The small, disloyal fake news audience: The role of audience availability in fake news consumption.

veřejností šíří, není již samotná fake news ve své originální podobě, ale polarizaci umocněné přesvědčení šířící se v informační kaskádě. V důsledku toho se jeví jako zbytečné bojovat s fake news jako takovými. Naopak je třeba se zaměřit na poukazování na mylnost vžitých přesvědčení, které obecně rezonují.

3. 2. 4. Background beliefs⁶²

Pro ilustraci reálného impaktu fake news ve světě musím nyní do úvahy zavést pojem, který představila americká filozofka vědy Helen Longino. Ta přichází s revizním konceptem vědeckého dokazování, přičemž podle ní při tomto procesu hrají klíčovou roli tzv. předpoklady/přesvědčení na pozadí (*background assumptions/beliefs*). V zásadě se jedná o *přesvědčení člověka pozorujícího určité situace ve světě, která se projevují při interpretaci určitých dat jakožto argumentů podporujících vědeckou hypotézu* (Longino, 1990, s. 41, 43, 44, 48). Přitom jedna situace může být vnímána jako důkaz pro vícero dokonce kontradiktorních hypotéz.⁶³ Background beliefs vlastně poskytují perspektivu, z níž vnímáme pozorovaná data. Díky těmto přesvědčením můžeme tváří v tvář stejnému jevu dojít k jeho odlišným popisům a potažmo k odlišným názorům.

Podobnou roli hrají podle mého názoru background beliefs i v případě fake news. Novému vědeckému poznatku trvá dlouho, než se etabluje ve vědecké komunitě (například definitivní konec éteru ve vědeckých úvahách, popření flogistonu, ...), protože dobře nekoresponduje s předpoklady, se kterými lidé (i vědci) běžně interpretují svět. Stejně tak si v běžném světě vykládáme různé situace podle našich předpokladů. Idealista bude pravděpodobně mluvit o automobilu úplně jinak než materialista. Liberál bude pravděpodobně interpretovat migraci jinak než konzervativec. Rasista bude o jiných národech uvažovat jinak než

---

⁶² Cass Sunstein pracuje s obdobným termínem *prior convictions*.

⁶³ Longino ve své úvaze poskytuje několik příkladů. Za velmi ilustrativní považují její příklad s kloboukem (1990, s. 42 - 43): Dva lidé vejdou do domu a vidí na věšáku pověšený klobouk. Jejich závěr při interpretaci této události je, že třetí člověk, John, je doma. Je to pravdivý závěr, protože John je opravdu doma. Kdybychom se ale oněch dvou lidí zeptali, z čeho tak usoudili, je možné, že jeden by odpověděl: „Klobouk této barvy nosí jenom John, a jelikož vidím tento klobouk viset na věšáku, John je doma.“ Druhý by však mohl ke stejnému závěru dojít jinou cestou a říct, že prostřední kulička věšáku, na kterém klobouk visí, používá jenom John, a proto usuzuje, že je John doma. Správný závěr tedy zapříčinila stejná situace, ovšem jako s důkazem s ní bylo naloženo rozdílně podle toho, jaký aspekt situace bral interpret jako určující. Stejně tak z té samé situace může být usouzeno i přesně opačné tvrzení, že John není doma. Představme si stejný scénář, kdy dva lidé vejdou do domu a vidí zmiňovaný klobouk. Jeden se může držet toho, že je John doma, a dojít k tomu třeba první zmiňovanou cestou. Druhý však může oponovat, protože například viděl Johna před chvílí v obchodě a John na sobě klobouk neměl. Stejně tak funguje i vědecké usuzování. Longino tedy nepotřebuje Kuhnovské paradigma na to, aby vysvětlila proč Aristotelés a Galileo popisují kyvadla úplně jinak. Nemusí v Kuhnově duchu tvrdit, že se každý díval na jinou věc. Aristotelés jednoduše předpokládal přirozené směřování prvků, kdyžto Galileo operoval čistě matematicky. Přiznávám však, že v této práci je pojem background beliefs transponován do jiné roviny, než se můžeme dočíst v díle Longino.

humanista apod. Navíc jsem již několikrát zmínil, že jsme ochotnější přijímat názory a postoje, které jsou pro nás komfortní, a background beliefs hrají i v tomto ohledu významnou roli.

Nebezpečí a síla fake news spočívá právě v tom, že pomocí všech výše zmíněných pochodů útočí na přesvědčení a postupně modelují a mění background beliefs jedinců ve společnosti. Jejich perspektiva na svět a jeho interpretace se utváří v průběhu čtení falešných zpráv, podobně jako se po staletí utvářela bezéterová fyzika. Pokud budu chtít zdiskreditovat obchodní společnost, která je zavedená na mém trhu, jistě k tomu nestačí jedna poplašná zpráva. Pomocí armády fake news již však mohu vcelku účinně „masírovat“ background beliefs a nabourávat původní stabilní lojalitu zákazníků dané firmy, až se dostane do finančních potíží.

Člověk, který se dostává pod palbu fake news, může postupně změnit způsob vyvozování a nahlížení situací ve světě, které bude interpretovat podobněji duchu jejich propagátora. Nejedná se tedy přímo o útok na racionální složku myšlení, ani o popření či selhání lidské racionality. Jde naopak o zapojení racionálního uvažování, ovšem do alternativního výkladového rámce vzhledem k mainstreamu. V jistém ohledu se tak jedná o útok na ideologické vědomí a smýšlení.

Snahou fake news je, aby background beliefs společnosti podporovaly záměry propagátorů nebo jim alespoň nestály otevřeně v cestě. Málokdo nejspíše dokáže vnést do běžné diskuze přesvědčivá vědecká či filozofická vysvětlení situací či přesná data. Nicméně většina lidí se cítí kompetentní k většině diskuzí, které by se při okamžité přístupné přesné vědomosti nemusely ani odehrát. Rolí fake news je tedy modelování a „argumentační“ podpora takových background beliefs, které v nastalé diskuzi budou podporovat záměry propagátorů. Zároveň přesvědčení jejich oponentů by měla být ukázána jako nekvalifikovaná, zastaralá, dokonce snad i utlačovatelská. Pregnantně řečeno, background beliefs jsou pro fake news hlavní motivací, protože pomocí nich může propagátor šířit svoji perspektivu na svět do širší veřejnosti a určovat tak, které aspekty reality si lidé ve veřejné diskuzi vyberou jakožto relevantní argumenty.

3. 3. Výsledek úvahy

V předešlé úvaze jsem se snažil podat vyčerpávající popis fake news, a to pomocí jejich charakterizování řekněme opisem i z hlediska funkcionálního. Funkcionální prizma pro mě přitom hraje důležitější roli. Oba popisy nás dovedly až do bodu, kdy je možné podat definici celého, velice komplexního jevu. Přitom jsme se navíc oprostili od zdánlivě nutného časového určení naší doby.

Viděli jsme, že se nejedná o triviálně popsatelný fenomén a že jeho definice se u různých autorů liší. Zároveň jsme shledali, že se mnoho jejich definic jeví jako nedostatečné. Je tedy fair, abych nyní zkusil zformulovat definici vlastní, která bude dle mého názoru lépe odpovídat podstatě fenoménu fake news. Navzdory tomu, že samozřejmě lze proti mé definici mít námitky, budu s ní nadále v této práci operovat.

Fake news bychom ve světle předešlých několika stran mohli definovat jako společenský jev vycházející z předpokladu, že jeho charakteristické aspekty pomohou šíření tvrzení jeho propagátorů, ačkoli bychom tato tvrzení označili za nepravdivá nebo nepodložená. Hlavním zájmem fake news je tak účelová modelace perspektivy jednotlivců na nadindividuální záležitosti, čehož dosahují ovlivňováním jejich ideologického cítění a background beliefs.

V posledním odstavci této kapitoly cítím, že bych se měl vypořádat ještě s jednou nabízející se námitkou. V dosavadním textu jsem několikrát použil i termín „propaganda“, který shledávám nedostačujícím jakožto synonymum k fake news. Jistě se lze ptát proč. Ačkoli spolu fenomény propagandy a fake news souvisí, myslím, že pojem propaganda nese poněkud odlišnou historickou trajektorii svého používání. Na rozdíl od fake news nebyla vždy vnímána jako negativní nástroj. Například Edward Bernays ještě ve dvacátých letech dvacátého století píše o tom, že propaganda slouží jako užitečný organizátor informačního chaosu v demokratické společnosti. *Každý občan si teoreticky tvoří vlastní postoj ke společenskému dění. Kdyby se však měl v praxi zabývat každým ekonomickým, politickým, ... problémem, shledal by jako nemožné udělat si na tyto problémy názor. Všichni jsme však dobrovolně souhlasili, aby vládnoucí menšina prosévala dostupné informace a zúžila jejich výběr na prakticky využitelnou úroveň* (Bernays, 1928, s. 10 -11). Jedná se o diskutabilní postoj, avšak lze na něm ilustrovat dobové vnímání propagandy. Dále se zdá, že se během svého vývoje termín propaganda „domestikoval“ na politickém území. Jak jsme si ale ukázali, fake news se zdaleka nevztahují pouze k politice. Propaganda navíc typicky prosazuje zájmy establishmentu, což může být v rozporu se zájmem propagátorů fake news. Úvaha by se však dala uzavřít tím, že fenomény fake news a propagandy mají určité styčné body. Termín fake news však vnímám jako nadřazený termínu propaganda, který v některých jeho případech působí spíše jako zvláštní typ fake news.

4. Fake news v dílech vybraných antických autorů

Poté, co jsem v minulé kapitole vyložil smysl termínu fake news, se kterým budu dále pracovat, se můžeme oprostít od současnosti a zkoumat ho nadčasově. V této kapitole se pokusím orientovat především na přítomnost fake news v dílech řeckých historiků Hérodota a Thúkýdida. Tito autoři se ovšem nenacházeli na nekontextuální půdě sami o sobě. Proto se občasně dotknu i jiných, kteří se prostřednictvím svých děl vyjadřovali k veřejnému dění, například Aristofana.

Co budu zkoumat u obou autorů, jsou způsoby, jakými dílo prezentují, prokazatelnost jejich tvrzení a jaké důsledky z jejich děl vyplývají. Myslím (a dále v práci se na toto téma zaměřuji), že pokud jde o různé teze obsažené v dílech antických autorů, můžeme shledat jakési dvě roviny tvrzení. Jednu úroveň tvoří tvrzení samotných autorů a druhou zaznamenané výpovědi různých historických aktérů. V obou rovinách lze diskutovat o tom, zda se v jednotlivých případech jedná o manipulaci a fake news, avšak co se týká roviny autorské, je třeba být obezřetný a brát v úvahu sociální kontext. Především s ohledem na Thúkýdidovo dílo, které bylo psáno v exilu a četly ho především athénské elity, je označení nálepkou fake news poněkud sporné. Na druhou stranu však uvidíme, že některé pasáže mohou být ideologicky ovlivněny ad absurdum. Thúkýdidovo dílo také můžeme vnímat jako dílo nejen pro současnost, ale i pro budoucnost, a v tom případě již lze o jeho *Dějínách* přemýšlet v našem duchu. Můžeme se tak například zabývat otázkou, nakolik Thúkýdídés demonstruje vliv obecně sdílených představ na charakter politického rozhodování a nakolik se ideály liší od praxe reálné athénské politiky.

Abych dostál historické posloupnosti, budu se nejdříve věnovat Hérodotovým *Dějínám*, následně se zaměřím na Thúkýdidovy *Dějiny peloponéské války*. Rád bych na tomto místě poznamenal, že cílem není najít ideologický rámec a ukázat ho jako nesmyslný. Jde o to najít zaznamenaná fabrikovaná data, která se pokouší ideologii formovat.

4.1. Hérodotovy *Dějiny* a fake news

Hérodotova osobnost *představuje jeden z pomyslných milníků mezi orální⁶⁴ a literární tradicí. Sám se na několika místech zmiňuje, že píše o tom, co kdo říká⁶⁵ a představuje to pro něj dostatečnou evidenci (Hartog, 1988, s. 273). Z jeho díla je patrný zděděný důraz na heroismus, epiku a velkolepost (Moles, 1993, 93), což je samo o sobě určitým varováním před zveličováním.*

⁶⁴ Zmínky orální tradice jsou však pro nás velmi cenné, protože často ukazují na biases, které jsou ve společnosti živé a na „horizonty“ vnímání okolí.

⁶⁵ Např.: „A právě to mu z Delf výrok věštírny oznamoval. O odpovědi z věštírny neumím nic povědět, co věštila Lýdům, kdy vykonali ve svatyni předepsané obřady; ani se o tom nevypráví. Říká se jen, že i tuto věštírnu považoval Kroisos za neklamnou.“ (Hdt. 1.49.1).

Na druhou stranu je však patrná snaha o důvěryhodnost, objektivitu, spolehlivost a poctivou historickou práci.

Dějiny jsou enormně tematicky, časově i zeměpisně rozsáhlé dílo, kterému, moderně řečeno, schází jasné zarámování.⁶⁶ Nadto se jedná o specifický proud literatury, protože Hérodotovo dílo nelze z moderního hlediska beze zbytku definovat čistě jako literaturu vědecko-historickou.⁶⁷ Hérodotos do svého psaní zapojil i morální a politologický přesah. Přestože je tedy zpracováván materiál kvalitativně i kvantitativně nadmíru pestrý, najdeme v Hérodotově díle i pasáže, které jsou úmyslně přehnané či přímo lživé (viz např. Hdt. 4.2).⁶⁸ Tato tendence je zvláštní vzhledem k tomu, že se Hérodotos snaží sám sebe oddělit od orální tradice tím, že se zavazuje k šíření pouze ověřených informací z důvěryhodných zdrojů a chce se tedy *odlišit od nepravdivých a falešných zpráv básníků a jiných šířitelů orální kultury* (Moles, 1993, s. 91). Je ovšem třeba připomenout, že *Dějiny* vznikaly přibližně v rozmezí dvaceti let a je otázkou, zda si autor pamatoval vše, co v nich tvrdil. Při hodnocení Hérodota se do značné míry jedná o otázku, jakým způsobem prezentuje veřejnosti sám sebe. Z našeho úhlu pohledu bychom mohli tvrdit, že jde o to, jakou autoritu navozuje ze své osoby, zda je schopen ze své pozice čtenáře k něčemu pohnout a jak je jeho pozice podložena.

4.1.1. Hérodotova sebezprezentace

Hérodotova postava samotná k nám během čtení *Dějin* nadmíru nepromlouvá. Dojem upozaděného vypravěče je narušen pouze občasně pomocí výroků, kdy Hérodotos promlouvá ve smyslu, že nebude replikovat nepodložené informace, že je určitá záležitost příliš vzdálená pojednávanému tématu nebo že se o určitém x domnívá, že je nějaké povahy („Takové věci vypravují Peršané a Foiničané. Já se však nepustím do rozboru, zda se to stalo tak či onak,“ (Hdt. 1.5.3); „V krajinách na sever od sousedů skythské země prý není vidět kupředu ani jimi nelze projít, protože se tam sype peří; peří je všude plno na zemi i ve vzduchu a to prý uzavírá výhled

---

⁶⁶ Od nejrůznějších etnických zvyklostí, přes zeměpisné popisy, po diskuze o nevhodnějším státním zřízení. Jako ústřední téma bychom mohli vidět popis a analýzu mezinárodních vztahů, především mezi Řeky a Peršany v Hérodotově době. To vrcholí „reportáží“ o průběhu a výsledcích řecko-perských válek. Přesto se dílem prolíná jistá principiální rovina – *chamtivost (pleonexia) jako příčina patologie v mezinárodních vztazích, sebetrestající hybris, která z ní vychází a která je příčinou velkých osobních i národních tragédií* (Balot, 2001, s. 99 - 100). Dále můžeme sledovat, *jak se athénský boj za svobodu stává podhoubím pro pozdější athénský politický realismus, který je vyjádřen v mélském dialogu popisovaném v Thúkýdidových Dějinách peloponéské války* (Crane, 1998, s. 237).

⁶⁷ *Dějiny* můžeme vnímat i jako dílo filozofické, které hraje roli *magistra vitae* (GRETHLEIN, 2009, s. 215).

⁶⁸ Je však třeba mít při dalších úvahách na paměti, že ačkoli je Hérodotos otcem historické vědy, jeho knihy jsou knihami múz. V tomto směru je zvláště cenný úryvek z Hésiodovy *Theogonie*: „Umíme vyprávět nemálo lží, jež se rovnají pravdě; umíme také, jestliže chceme, povědět pravdu,“ (Hes. Th. 27-28). Tedy vidíme, že určitá dávka nepravdivosti vychází již ze samotné povahy *Dějin*.

(...). Pokud jde o peří, ... o tom mám toto mínění: V území za skythskou zemí neustále sněží, v létě méně než v zimě, jak je ostatně přirozené,“ (Hdt. 4.7.3, 4.31.1)).

Přestože je autor v *Dějínách* poněkud upozaděn, *disponuje určitými technikami, které jeho dílo činí nezapomenutelným. Například v mnoha periferních situacích využívá přímou řeč, která navodí celkovou dramatickou situaci, a navíc výrazně pomáhá charakterizaci postav* (Bowie, 2018, s. 25). Podrobněji se budu přímou řečí zabírat dále v kapitole *Přímá řeč*, protože kromě oživení vyprávění představuje i zajímavou metodu, jak dávat najevo vlastní mínění. Navíc se k fenoménu přímé řeči u Hérodota i Thúkýdida pojí otázka autentičnosti zaznamenaných výpovědí.

Kromě těchto „problešků“ se však explicitně sám Hérodotos vyslovuje ve dvou předmluvách, které do *Dějín* vepsal. První z nich se nachází samozřejmě v úvodu díla (Hdt. 1.1 - 1.5.4). *Skládá se z úvodního slova, vyprávění o dávné minulosti a resumé* (Moles, 1993, s. 92). Pro nás je zajímavá především Hérodotova iniciace:⁶⁹

„Toto jest Hérodota z Halikarnássu vyprávění o dějinách, aby časem neupadlo v zapomnění, co lidé vykonali, aby se zachovala sláva velikých a podivuhodných činů, které dokázali jednak Řekové, jednak barbari, a konečně, proč mezi sebou Řekové i barbari vedli války,“ (Hdt. 1.1).

Jak jsem zmínil v úvodu, pokud se těmto slovům dá vůbec říkat zarámování, je to zarámování velice široké. Je v něm nicméně již naznačeno, že Hérodotos je dalším z pokračovatelů linie polarizace my (Řekové) vs. celý svět (barbari). Pokud tento význam ještě abstrahujeme, máme před sebou problém, který vnímáme i dnes. Minimálně od Homéra (Řekové vs. Trójané), přes mnoho historiků včetně Hérodota, se nějaká dichotomie západ vs. východ⁷⁰

---

⁶⁹ Vycházel jsem ze Šonkova překladu. Myslím však, že pro naše uvažování může být ilustrativnější překlad anglický od Alfreda Denise Godleyho: „This is the display of the inquiry of Herodotus of Halicarnassus, so that things done by man not be forgotten in time, and that great and marvelous deeds, some displayed by the Hellenes, some by the barbarians, not lose their glory, including among others what was the cause of their waging war on each other“ (Hdt. 1.1). K některým výrazům, jako například *inquiry*, není v českém překladu odpovídající ekvivalent. *Inquiry* jakožto *výzkum* dává Hérodotovu dílu odbornější charakter než pouhé *vyprávění*.

⁷⁰ Západní Evropa bere jako jeden ze zásadních momentů své historie bitvu u Marathónu, s odkazem především na Hérodota. Už tím, že západní národ má v Hérodotově podání vlastní název (Řekové) a všichni, kdo do něj nepatří, jsou pouze barbari, může dědicům řecké kultury poskytovat pocit větší civilizovanosti či nadřazenosti. *Za tímto konfliktem můžeme vidět souboj Řeků a barbarů, svobody a despotismu, umírněnosti a přebytku. Tato dialektika byla později rozvinuta do abstraktnějších podob mezi civilizovanost a necivilizovanost či okcident a orient* (Gehrke, 2001, s. 310). S odkazy takto nastavené terminologie se setkáváme dodnes, stejně jako s pocitem nadřazenosti a vlastní odbornosti, který je schopna v lidech vyvolat. Tématu civilizační dichotomie se věnuje například Edith Hall v knize

promítá až do současnosti. Mluví-li Hérodotos o barbarech, má tím nejčastěji na mysli Peršany. Termín „barbaři“ je expresivnější než například „příslušník jiného národa“. Ačkoli je v souladu s tehdejšími vyjadřováními, myslím, že bychom mohli připustit, že je minimálně emočně pestřejší než neutrální výraz „Peršan“. Dále je zajímavé si uvědomit, že například Egypťany nebo Thráky, kteří pro Řeky nepředstavovali zdaleka tak přímou a velkou hrozbu, nazývá Hérodotos spíše jejich etnickými přízvisky.

V iniciačním odstavci se nachází také určitý slib. *Hérodotos se bude zajímat o pravdu, o věci, které se staly, o velkolepé vykonané skutky a jeho práce je dílem výzkumu. Vidíme tedy apel na recipientovy emoce a svým způsobem i na morální citění, protože sousloví „velikých a podivuhodných činů“ lze chápat i jako úctyhodných činů (Moles, 1993, s. 93).* Důležité je dodat, i když trochu s předstihem, že Hérodotos dosahuje těchto emocí i pomocí nepravdivých informací zakládajících se z části na fantazii, ale jistě na nepodložených (až bájných) tvrzeních. „Jsou tam i nesmírně velcí hadi, lvi, sloni, medvědi, kobry a rohatí osli, dále zvířata s psí hlavou, zvířata bez hlavy mající oči na prsou, jak tvrdí o nich Libyové, diví mužové a divé ženy a mnohá jiná divoká zvířata nevybájená,“ (Hdt. 4.191.4). Kořeny podobných tvrzení můžeme shledat ve snaze *užívat tehdejších vědeckých poznatků, čímž odrážel a zároveň zaujímal tehdejší intelektuální diskurz (Zali, 2018, s. 126 – 127).* Vzhledem k výše uvedenému by mělo obecnstvo mít silnější pocit, že i tyto poznatky jsou dílem výzkumu či pocházejí z důvěryhodných zdrojů. Žánr starověkého dějepisce je směsí deskripce událostí, vlastních názorů a snahy poučit čtenáře. Didaktická funkce žánru vede ke specifické selekci popisovaných událostí. Některé závažnější příklady budou rozebrány v následující podkapitole.

Pakliže máme podezření, že Hérodotos neinformuje pouze pravdivě, můžeme být přivedeni před otázku, zda ho můžeme na základě jeho slov zařadit do některé kategorie propagátorů fake news. Vidíme, že už v samotném úvodu dává Hérodotos v tomto směru určité indicie. Z doposud řečeného lze shledat tendence podobného charakteru, jako je tomu u lovců očí, úzce sebezaměřených i altruistických propagátorů. Přesnější odpověď dostaneme na konci kapitoly po rozboru některých jeho tvrzení. Jeden z návodných motivů však postřehneme už v předmluvě. *Smysl vět typu „aby ne...“^{71 72} spočívá v tom, že Hérodotova role a samotná témata*

Inventing the Barbarian, v níž poukazuje právě na skutečnost, že už *staří řeční básníci a autoři tragédií vytvářejí celý složitý systém ukazatelů označujících etnický, psychický i politický „jiné.“ Tyto obrazy a témata rezonují v západní společnosti mnohem déle, obzvláště při vnímání Asiátů jako zženštilých, despotických a krutých lidí (Hall, 1991, s. 2).*

⁷¹ V angličtině opět ilustrativněji „in-order-that-not' clauses“ (Moles, 1993, s. 94).

jsou paralelní a vzájemně závislá. Jestliže jsou skutky velkolepé, je velkolepé i Hérodotovo dílo. Zároveň to, že autor demonstruje určité skutky, znamená, že on je arbitrem toho, co je hodné stát se historií. Hérodotos tedy historii nejenom zaznamenává, ale i vytváří (Moles, 1993, s. 94). Toto je poznámka, kterou lze vztáhnout obecně na práci jakéhokoli historika. Na druhou stranu je třeba vzít v potaz předešlé úvahy. Jestliže Hérodotos dává svým dějinám i morální a politický přesah, jestliže máme podezření, že jsou jeho informace přinejmenším nepodložené a zároveň vidíme, že Hérodotos historii do značné míry tvoří, lze se ptát, jestli se nejedná přesně o ten typ modelujících nepravdivých tvrzení, který jsem na konci minulé kapitoly identifikoval jako fake news.⁷³ Hérodotos by v tomto případě skutečně v jistém ohledu hrál roli jejich propagátora.

Podíváme-li se na úvod dále, zjistíme, že autor zachází s pravdou jako kategorií poněkud volně. Jeho hlavním cílem je, řekněme, podat analýzu příčin a průběhu řecko-perských válek. Za tím účelem využívá určitá svědectví „odborníků“, ale zároveň na několika místech říká, že jim sám vlastně věřit nemusí. Využívání těchto zdrojů ho staví do vcelku výhodné pozice. Dovoluje mu to nabýt u publika dojem serióznosti a autority a přitom zůstat z obliga vůči podezření ze lži. „Formálně může prodávat nejrůznější materiál, aniž by se vystavil obvinění z účelového šíření nepravdy. Na druhé straně však existuje nespočet pasáží, odhalujících zájem o nastolení pravdy, nebo prohlašujících věci za pravdivé,“ (Moles, 1993, s. 95). Otázkou tedy je, proč, když těmto vyprávěním Hérodotos nevěří, je vůbec zmiňuje. Jednou z odpovědí by mohlo být, že pomáhají zaujmout čtenáře. Spíše se ale zdá, že pomáhají Hérodotovi nastínit požadovanou atmosféru, například ohledně moci autoritativní perské armády, kterou porazila armáda řecká, založená ze značné části na demokratické správě. Hérodotos si tak tedy počíná, protože když těmto vyprávěním věří někdo jiný, orientuje se a jedná právě podle nich. Tato víra určuje postoje, hodnocení a preference.

Z úvodních několika vět lze tedy pojmout mnohá podezření o povaze některých pasáží *Dějin*. Přinejmenším Hérodotova sebezprezentace jakožto objektivního reportéra historie je již od počátku problematická. V následujících podkapitolách uvedu několik podezřelých pasáží, abychom mohli po jejich prozkoumání lépe odpovědět na otázku, zda můžeme Hérodota označit jako propagátora fake news.

---

⁷² V tomto případě „aby časem neupadlo v zapomnění.“

⁷³ Tím není myšleno, že by samotné jeho *Dějiny* v kompletu byly fake news. Jedná se pouze o snahu poukázat na určité části díla jako celku, které bychom za fake news mohli označit.

4.1.2. Případové studie z Hérodotových Dějin

V *Dějínách* můžeme nalézt mnoho oddílů, které jsou z hlediska objektivitu či pravdivosti přinejmenším problematické. Pojmout a analyzovat všechny případy je jistě nad možnosti této práce. Proto jsem vybral pouze tři z nich, o kterých se domnívám, že mohly mít zásadní vliv na background beliefs řeckých občanů. Z Hérodotovy práce je občas patrné, že Řekům na několika místech v historických úlohách straní. To je na jednu stranu pochopitelné, na druhou stranu však cítíme, že některé zprávy jsou již za hranicí, kterou jsme ochotni respektovat v rámci „národnostního cítění“. Již Plútarchós varuje, že *si člověk musí dávat pozor na nekritické přijímání uhlazených slov a pomluv, které od Hérodota přijali i nejnázvešenější řečtí aristokraté* (Plut. De Herod. 43). Podle něj *Hérodotos, více než co jiného, ve své práci pomocí čtivého jazyka některým lichotí a jiné pomlouvá* (Plut. De Herod. 1), což je hned v úvodu Plútarchova spisu odsouzeno jako výsostně nemorální chování.

4.1.2.1 Velcí vs. malí

Na opozici malého západního řeckého národa a východních Peršanů – největší vojenské mocnosti mediteránu – jsem už v práci upozorňoval. Nyní se konečně pokusím podat zevrubnější analýzu tohoto vztahu v *Dějínách*. Soustředím se při tom pouze na některé úseky, protože celý konflikt mezi Řeky a Peršany je Hérodotem popsán na několika stovkách stran.

Peršané neboli barbaři jsou v *Dějínách* popsáni jako národ s velkou expanzivní tendencí. Přibližně první polovina díla se věnuje tomu, jak se různí perští králové pokoušeli dobývat stále nová a nová území. *Mezi národy, které se dostaly pod jejich nadvládu, patřila i část Řeků, například Iónové nebo Aiolové* (Hdt. 1.141 - 142). Tyto podmaněné národy (ale i některá svobodná řecká města) sloužily později při řecko-perském konfliktu perské moci.⁷⁴ Některé k tomu byly donuceny pod pohrůzkou násilí,⁷⁵ jiné se přidávaly dobrovolně.^{76 77} Obraz

---

⁷⁴ Například v případě Miléťana Histiaia se navíc jednalo o politický profit. V případě pádu perské moci, reprezentované v té době Dareiem, by přišel o své vůdčí politické postavení a nemohl by dále Milétu vládnout. Sám následně přiznává, že *by většina Miléťanů chtěla nastolit demokracii a této hrozby se, jak čteme dále, začali obávat i další vůdcové, kteří v té situaci mohli vcelku bezpečně od Peršanů odpaďnout* (Hdt. 4.137.2- 3). Ne všichni Řekové tedy byli odpůrci perského režimu.

⁷⁵ „...jiné hlasatele rozeslal (pozn. Dareios) do svých poddaných měst u moře s rozkazem, aby stavěla válečné lodi a lodi pro dopravu koní. (...) Hlasatelům, kteří přišli do Řecka, mnozí obyvatelé pevniny dali, co Peršan žádal, a rovněž tak všichni ostrované, kde se hlasatelé objevili. I jiní ostrované dávali Dareiovi zemi a vodu, mimo jiné i Aiginští. Jakmile to učinili, ihned je Athéňané napadli, protože se domnívali, že je to namířeno proti nim, že Aiginští dali zemi a vodu proto, aby mohli spolu s Peršanem proti nim válčit. Rádi se té záminky chopili a opětovně poslali do Sparty žalobu, že Aiginští svým činem zradili Řecko,“ (Hdt. 6.48.2 - 6.49.1 - 3).

jednotného svobodného Řecka vs. despotismem ovládané Persie se tedy hroutí tváří v tvář tomu, že proti sobě zdaleka nebojovaly pouze tyto dvě mocnosti. V řecko-perských válkách proti sobě naopak stáli i sami Řekové (viz např. Hdt. 9.17.1).

K už tak velmi početné perské armádě se tedy přidávaly i některé řecké národy. O to větší mocí Peršané disponovali. O jak obrovskou ozbrojenou sílu se však skutečně jednalo? Hérodotos informuje, že ozbrojenců (pěchoty, jezdeckta a námořnictva) bylo na perské straně „dva milióny tři sta sedmdesát tisíc šest set deset,“ (Hdt. 7.184.5) a po přičtení ozbrojenců z Evropy stoupl počet stoupenců perské moci na „dva milióny šest set jedenačtyřicet tisíc šest set deset,“ (Hdt. 7.185.3).; k tomuto počtu je ještě třeba představit si nespočet doprovodných soumarů a jiného služebnictva. Takový počet bojovníků by nebylo lehké zkompletovat ani v dnešní době⁷⁶ a lze mu skutečně jen těžko věřit. O to víc je toto číslo podezřelé, když Hérodotos sám přiznává, že *v případě evropských spojenců jde jen o odhad* (Hdt. 7.185.1). Zajímavá na tomto přiznání je detailnost odhadu. Vzhledem ke své sebe prezentaci si však Hérodotos nemůže dovolit působit nevědecky. Věda je ve své ideální podobě přesná, a tak také chce Hérodotos v rámci svého výzkumu působit přesně. Myslím, že když člověk cokoli odhaduje, říká tím přibližnou hodnotu. Na otázku „kolik je Peršanů?“ by odpověď v odhadu zněla například „přibližně dva a půl miliónu“. My však dostáváme odpověď působící vědeckou přesností zaokrouhlenou maximálně na deset lidí. Nicméně s vědeckou metodou se pojí i vědecká ctnost. Kdyby chtěl být Hérodotos konzistentní, musel by zůstat, alespoň v tomto případě, buď v roli pouhého vypravěče „báje“,

---

⁷⁶ „Thébští pod vedením Leontiadovým bojovali z přinucení proti královi vojsku, pokud byli pohromadě s Řeky. Když však viděli, že je na perské straně převaha a že Leonidas s Řeky ve spěchu ustupuje na kopec, odtrhli se od nich, pozdvihli ruce a šli blíže k barbarům prohlašující, což byla pravda pravdoucí, že jsou straníky perskými, že dali mezi prvními králi zemi a vodu, že přišli do Thermopyl z donucení a že nenesou vinu na ztrátě, která krále postihla, (Hdt. 7.233.1).

⁷⁷ Zajímavá je v tomto ohledu role Argu. *Zatímco některé státy se Peršanům vzdaly nebo s nimi bojovaly, Argejci se tvářili, že nemohou být v alianci, které velí Sparta* (de Souza, 2003, s. 48). Jejich neutrální postoj v řecko-perských válkách v pozdější době způsobil určitý distanc ostatních řeckých států. *Kolovala pomluva, že Argos tajně podporoval Xerxovy plán y* (Kelly, 1974, s 81 – 82). I v následujících letech vidíme, že pozice Argu je poněkud zvláštní, když se během peloponéské války přidává střídavě na obě strany konfliktu, až ho spojení s Athénami v poslední fázi války nakonec připraví o vlivné postavení. Trefně argejsou situaci komentuje Thomas Kelly, který tvrdí, že *argejská zahraniční politika může být definována pouze jako pro-argejská; protože jejich zájmy je přivedly do stavu, kdy se Argos ocitl v konfliktu se Spartou, můžeme mluvit o proti-sparském postoji. To ovšem neznamená, že onen postoj byl pro-athénský* (Kelly, 1974, s.99).

⁷⁸ Pro srovnání: Podle International institute for strategic studies (2018, s. 46) měly Ozbrojené síly Spojených států amerických v roce 2018 1 348 400 aktivních vojáků a dalších 857 950 v záloze. Dohromady tedy 2 206 350 lidí. Aktivních vojáků U. S. Army (složka určená pro řešení pozemních operací) bylo v roce 2018 „pouze“ 476 250. Přesto se USA počítá mezi vojenské supervelmoci.

nebo přísně v roli vědce. Místo toho však vidíme jakýsi hybrid mezi těmito možnostmi. Vědec, chce-li být čestný, neodhaduje; vypravěči nejde o exaktní počty.⁷⁹

Vše nasvědčuje tomu, že se v případě počtu perských bojovníků nejedná o prostý odhad. Hérodotos ke svému číslu dospěl za pomoci systému, který sice působí vědecky, ale jehož konfiguraci si zvolil naprosto libovolně a náhodně: „... nikde se o tom nevypravuje,“ (Hdt. 7.60.1). Zbývá pouze svést celý počet na Hérodotovu představivost či snahu ohromit. Zdá se, že zvolil způsob, který se jemu samotnému jeví jako smysluplný. „...shromáždili na jedno místo deset tisíc lidí, stlačili je co nejvíce a zevně narýsovali kruh. Potom propustili těch deset tisíc a podle kruhu postavili ohradu, vysokou po pupek muže; nato naháněli jiné dovnitř postaveného okruhu, až tím způsobem všechny spočítali,“ (Hdt. 7.60.2 – 3). I když je to vynalézavá metoda, dokážeme si ji jen těžko představit v praktické podobě. Nedává z organizačního hlediska smysl. Pokud by vojáků skutečně bylo 2 641 610, museli by do onoho počítacího kruhu vstoupit přibližně 264 krát. Zorganizovat 264 krát 10 000 lidí, kvůli této proceduře by jistě trvalo více než únosnou dobu, jak z hlediska časového, taktického i ekonomického.

Vzhledem k tomu se nyní musíme ptát, proč si Hérodotos zvolil tak nadnesené číslo, neboli co tímto extrémním přeháněním sleduje. Jedinou vhodnou odpovědí se mi zdá, že se jedná o atraktivní metodu, která se dědicům homérských hrdinů dobře poslouchala.⁸⁰ Přispívá ke glorifikaci řeckého vítězství a povzbuzuje řecké sebevědomí, přesněji sebevědomí vítězících městských států. Ty na jedné straně sehrály nejvýznamnější úlohu v řecko-perských válkách, na druhé straně se o několik málo let později „zasloužily“ o řeckou občanskou válku.

4.1.2.2. Přímá řeč

Viděli jsme, že některé údaje zaznamenané v Hérodotově díle můžeme označit jako fake news. Při čtení *Dějiny* si dále můžeme všimnout mnoha pasáží, ve kterých Hérodotos cituje zdroje. V tomto oddíle se budu zabývat tím, jaké výpovědi (a jakým způsobem zaznamenané) si Hérodotos vybral jako důležité pro svůj výklad dějin. Ukáže-li se, že Hérodotos se svou

---

⁷⁹ Navíc je pochybné i samotné číslo, ke kterému svým odhadem Hérodotos dospěl. Dvumilionová armáda by jistě v tehdejší době byla neuvěřitelná a především nepotřebná, když podle Hérodotových výjevů bylo Řeků mnohem méně. Co se týká reálného stavu perské armády, *pozdější odhady počítají s číslem okolo sto padesáti tisíc ozbrojenců, z čehož perských kmenů byla přibližně polovina* (Cassin-Scott, 1977, s. 11). Vidíme tedy, že se o přesný údaj rozhodně nejedná.

⁸⁰ Hérodota můžeme chápat jako dědice odkazu lyrických básníků, např. Simonida. *Na jedné straně jde v jeho díle o demytizaci projednávané látky (anti-bardizace), na druhé straně jsou Dějiny koncipovány jako ocenění heroismu, přičemž jako model slouží Homér* (Stehle, 2001, s. 119).

kritičností zaznamenává nepravdivé výroky vlivných osobností, posune nás to opět blíže k přesnější identifikaci Hérodota jako šířitele fake news.

Jedním z důvodů, proč Hérodotos přímě řeči využívá, je jistě zvýšení pozornosti recipienta. Je bezesporu, že informace podaná jako přímá řeč je atraktivnější a působí serióznějším dojmem než pouhé jednolitě vyprávění. Samozřejmě se nejedná o autentické záznamy. Hérodotos referuje o výrocích, které se udály několik generací před jeho narozením a *dostaly se k němu pomocí ústní tradice. Hérodotos je však za ně jako jejich „editor“ zodpovědný. Navíc jeho cílem není podat nějakou verzi historie, ale jedinou pravou historii, tak jak se stala* (de Bakker, 2007, s. 2). Autor se tedy přímou řečí nesnaží pouze zaujmout, ale získává pomocí ní i jistou seriozitu a autoritu a dále konstruuje „správný“ historický narativ.

Samotná autorita je důležitým pojmem nejen vzhledem k Hérodotovi, ale i vzhledem k povaze informací, které podává. Ty jsou přibližně dvojí povahy a podílí se na polarizačním procesu. *Zatímco slova, která využívají perští samovládci, jsou autoritativní, rozhodující a nedotknutelná,*⁸¹ *z řeckých přímých řečí nabýváme pocit, že se každý může podílet na podobě rozhodnutí* (Zali, 2014, s. 78).⁸² Srovnajme například Artabanovu radu ohledně zastavení útoku na Řecko (Hdt. 7.10) a Xerxovu reakci na ni (Hdt. 7. 11) s výsledkem hlasování, které vedli Athéňané například při rozhodování o využití přebytku financí, přičemž se usnesli přijmout Themistoklův návrh na zbudování lodí (Hdt. 7.144.1 - 2).⁸³ Kromě toho, že si Hérodotos přisvojuje autoritu pomocí zaznamenávání řečí, u kterých nemohl být, připisuje pomocí nich autoritativní status i postavám o kterých referuje. Máme před sebou obraz, kde na jedné straně vystupuje despotický vládce, kterému není radno oponovat, a jako opozici vůči němu athénskému demokratického vůdce, který o svých návrzích dává hlasovat, čímž dospívá k ideálnímu řešení. Morální ponaučení z takových napůl smyšlených výpovědí je zřejmé. Demokratický, svobodný režim je výkonnější než autoritativní a dělá efektivnější rozhodnutí. Pomocí informační kaskády může docházet k polarizaci beliefs řeckých občanů a stimulaci jejich expanzních tendencí.

---

⁸¹ Vliv Xerxových rádců na jeho rozhodnutí je často minimální, jak to ukazuje jeho chování na poradě před bitvou u Salamíny (Hdt. 8.68A.1 - Hdt. 8.69.2). Tento jev pomáhá Hérodotovi *lépe ilustrovat obraz tyрана v očích svobodných Řeků. I když je velký rozdíl mezi Xerxovým chováním směrem k Artemisii a směrem k Artabanovi, jsou obě odrazující rady Xerxem odmítnuty. Stále se jedná o obraz samovládce, jehož rozhodnutí jsou jakožto rozhodnutí jednoho muže špatná* (Pelling, 2007, s. 111). Je to tedy stále ten samý obraz, jenom ilustrovaný z jiné perspektivy.

⁸² Je však nutné přiznat, že zatímco Hérodotos některé polarity konstruuje, jiné současně odkrývá (mezi nimi např. hamiznost, která postihuje jak Peršany, tak Řeky (viz Hdt. 1.66, 8.111 – 112,...)).

⁸³ Nutno přiznat, že v případě Themistoklova návrhu se nejedná o přímou řeč.

V dalším vývoji politických vztahů po řecko-perských válkách vidíme, že například Athény se nechaly těmito vášněmi skutečně strhnout.⁸⁴

Kromě toho, že je pomocí citace zdrojů dosahováno autoritativní charakteristiky postav, je v ní zaznamenána i manipulativní povaha některých řečníků. Výše v této podkapitole jsem upozorňoval na Artabanovu radu. Několik vět nad jeho sdělením promlouvá perský generál Mardonios. Ve své řeči mimo jiné sděluje: „Známe jejich způsob boje a víme také, že jejich válečná moc je slabá,“ (Hdt. 7.9A.1). Toto je evidentní nepravda.⁸⁵ Nejenže je pochybné, že by Peršané znali přesně řeckou moc, ale především není pravda, že by ze své zkušenosti mohli Peršané tvrdit, že řecká válečná moc je slabá. Naopak se vcelku krátce před Mardoniovou promluvou, v bitvě u Marathónu, ukázalo, že je tomu přesně naopak, když početně menší řecká armáda drtivě porazila Peršany. Podotknu pouze to, že Xerxés dal na Mardoniovu radu a ve své reakci na Artabanova slova de facto *opakuje Mardoniova, protože informace, které podává, korespondují s jeho vlastním prvotním přesvědčením o nutnosti pomstít se Řekům* (Zali, 2014, s. 89 – 90). Motivací Xerxova jednání je chamtivost, pomsta a kompetitivnost⁸⁶ *Jeho sociokulturní prostředí zároveň umožňuje, aby tyto původně osobní zájmy vygradovaly v institucionalizovanou podobu, jejímž vyjádřením je perská imperiální politika* (Balot, 2001, s. 101). Mardoniova promluva, která zde působí jako fake news, slouží Xerxovi v jeho prostředí jako jeden z vhodných podkladů pro rozhodnutí o válečné výpravě do Řecka.

Dalším příkladem z opačného tábora je řeč, kterou na popud Themistokla pronáší Sikinnos perským vojevůdcům: „Posílá mě velitel Athéňanů bez vědomí ostatních Řeků. Je totiž králi nakloněn a raději chce, abyste zvítězili vy nežli Řekové. Mám vyfídit, že se Řekové radí o útěku, protože mají strach,“ (Hdt. 8.75.2). Zde se ukazuje, jakou roli hrají fake news ve válce. Není pravda, že by Themistoklés byl jakkoli nakloněn Peršanům. Naopak již dříve varuje, že *pakliže Řekové nebudou chtít s Peršany bojovat, odpluje se všemi svými silami do města Siris v Itálii* (Hdt. 8.62.2). Dále není pravda, že se Řekové radili o útěku. Porada probíhala o tom, zda

---

⁸⁴ *Dějiny* však v tomto případě můžeme číst i jako varování před tímto chováním; tj. po velkých ambicích následuje velké neštěstí.

⁸⁵ Je zřejmé, že v kontextuálním rámci tohoto dialogu není informace o stavu armád tím, co chce Hérodotos sdělit. Autor chce pomocí zapsaných promluv demonstrovat štěpení politické moci a situaci, kdy osobní zájem vede k racionalizaci špatného rozhodnutí (stejně jako v pozdějším případě athénské rozhodování o sicilské výpravě). Mardonios má osobní zájem být regentem Řecka a spoléhá na obrovskou početní převahu své armády. To mu dodává optimismu, a proto bagatelizuje rizika – důsledkem čehož jsou (v explicitní rovině) fake news o řecké vojenské moci. Artabanos není veden tímto osobním zájmem a ukazuje obtíže operace.

⁸⁶ Nutnost vyrovnat se předkům pomocí vojenské expanze.

mají nebo nemají bojovat u Salamíny. Tato informace nicméně sloužila jako berná mince pro perské vojsko. Pustilo se tak do bitvy, kterou podle Themistoklova plánu prohrálo.

Oba příklady jsou důkazem toho, jak se fake news podílely na formování vojenských rozhodnutí jak na perské, tak na řecké straně. Jejich „funkcí na druhou“ je nicméně tvarování názorů obecnosti po samotné akci. V Xerxově případě je budován obraz autoritativního vládce, který ve sděleních ostatních hledá důvody pro svoje vlastní záměry, ačkoli některé tyto důvody jsou nepodložené. Nadto je nepodložená i jeho touha po dosažení velkých skutků a tím překonání skutků jeho předků.⁸⁷ Jeho otec Dareios se proslavil i negativně. Především tím, že válka vedená proti Skýthům dopadla fiaskem a zdecimovala značnou část perské armády.

Themistoklés, jakkoli je jeho postava dvojznačná⁸⁸, je v ilustrující situaci podáván jako patriot se smyslem pro strategické myšlení. Fake news využívá jako válečný prostředek. Samotná jeho postava je ale také zidealizovanou figurou. To, co Hérodotos de facto buduje zvoleným popisem a pomocí přímě řeči, je Athénská ikona. *Je to inkarnace Athén jako odvážných a sebeobětujících se občanů. Drží Řeky pohromadě a funguje jako symbol svobody před útláčnou Persií. V tomto sdělení je jasná analogie: postava Themistokla, který se na jedné straně stal symbolem nekompromisního boje za svobodné Řecko a na druhé straně následně pyšným utlačovatelem jiných lidí, je zároveň reprezentací Athén, které v době řecko-perských válek sehrály ústřední úlohu, ale následně začaly utlačovat ostatní národy řeckého světa.*^{89 90} Tato Themistoklova bipolarita je jistě Hérodotovou konstrukcí (Blösel, 2007, s. 195 – 196). Vidíme tedy, že fake news zde fungují ve dvou rovinách. V jedné z nich jsou fake news zaznamenávány jako promluvy různých aktérů. Ve druhé pomocí těchto manipulujících promluv buduje Hérodotos určité obrazy, které se pomocí efektu informační kaskády podílejí na polarizaci vidění světa a tedy background beliefs. Pro Athéňany, kteří přijali Themistoklovo jednání za své, bylo

---

⁸⁷ Zde je také spojnice mezi tím, jak Hérodotos prezentuje perskou kulturní normu, a jaké byly ustálené strukturální prvky (*topoi*) pohřební řeči v Athénách. V každé pohřební řeči jsou zdůrazněny výkony předků a nutnost stydět se, pokud se jejich pověsti a úsilí nedostojí.

⁸⁸ Vydírání ostrovních států, nadutost, ... ale na druhé straně stojící patriotismus a smysl pro povinnost. V tomto směru by se dalo uvažovat o podobnosti Themistokla s postavou Odyssea.

⁸⁹ To je i optika spartských ideologů a prospartských aristokratů v Athénách. Athény zaujaly místo Persie, ale z hlediska výkonu imperiální moci byly ve srovnání s Peršany mnohem mírnější a jejich vojensko-ekonomický prostor byl světem prosperity. Hegemon zajišťoval bezpečí a mír a nechal si za to (ne nijak přehnaně) platit. Většina obcí přispívala pouze penězi, jejich občané za nic neumírali. Umírali Athéňané. *Vystoupení ze spolku bylo v rozporu se smluvními podmínkami členství (apostasis - klausule)* (Scheibelreiter, 2007, s. 294 – 295). Některé státy chtěly ze spolku vystoupit, protože příslušníci jejich elit nechtěli ze svých zdrojů členství financovat. Tím svůj národ vystavili riziku, že dodržování smlouvy bude vynuceno silou.

⁹⁰ Situace budování pozice nového hegemona, nástup do mocensky uprázdněného prostoru, ...

nejspíš mnohem snazší se ztotožnit s pozdějšími imperiálními tendencemi pozdějších Athén.⁹¹ Navíc se mezi řádky prosazuje ideál demokracie jako nejlépe fungujícího státního zřízení, kterého je třeba se držet. Naopak rozměry autoritativního vládce jsou ukázány mj. jako „komické.“⁹² Přímou řeč tedy můžeme chápat jako autorský umělecký prostředek, ale i jako prostředek k poutavému, emotivnímu a manipulativnímu prosazování vlastních názorů.

4.1.2.3. Politický přesah a modelace beliefs

V *Dějínách* se nejvíce ke slovu⁹³ dostávají politické postavy nebo osobnosti s politikou více či méně spjaté. Jejich přítomnost můžeme vnímat jako přítomnost určitých demonstrativních typů. *Dějiny* a přímé řeči v nich zaznamenané můžeme, viděno politickou optikou, rozdělit na dvě části – první až šestou knihu lze chápat jako novelistickou část, sedmou až devátou jako část politicko-historickou (Zali, 2014, s. 103). Nicméně dvě ze zásadních informací s politickým kontextem najdeme v dřívějších knihách.

V prvním případě se jedná o dialog mezi Otanem, Megabyzem a Dáreiem (Hdt. 3.80.2 - 3.82.5). Jde o „záznam“ *demokratické diskuze, jejímž výsledkem je paradoxně zvolení monarchické vlády Dareia. Z diskuzního hlediska je však Otanův návrh demokracie poražen proto, že na rozdíl od Dareiova, je jeho popis demokracie příliš vágní a nepřesvědčivý* (Zali, 2014, s. 147). Druhou situací je potom Hérodotovo tvrzení, že *se Athénám začalo dařit až poté, co svrhly tyrany* (Hdt. 5.78.1). Ačkoli jsem v minulé podkapitole hovořil o problematičnosti přímých řečí, budu se nyní zabývat druhým zmíněným úryvkem. Důvodem je, jak jsem již napsal v úvodu této kapitoly, že smyslem této práce není poukazovat na přítomnost ideologie v historiografických dílech, ale na to, jak některé údaje, které bychom mohli označit jako fake news, ideologii tvarují. Hérodotovu práci můžeme vnímat jako směs faktické deskripce událostí, autorových vlastních názorů a ideologie a ideologických tlaků. Mezi těmito oblastmi existují určité švy, které v některých případech přesahují mez uvěřitelnosti a přijatelnosti. Ideologie je v takových případech podepřena falešnými informacemi a tvrzeními, které s odstupem působí spíše negativně, protože ukazují účelové zkreslování kvůli posílení vlastní image. Cílem této úvahy je tato místa odhalit a poukázat na jejich podobnost s fake news.

Hérodotova slova znějí v českém překladu takto:

⁹¹ Je však fair přiznat, že mnoho řeckých států se ke spolenectví s Athénami přihlásilo dobrovolně.

⁹² Viz například Hdt. 7.35.3, kde Xerxés nechává bičovat moře a v přímé řeči jsou pro dokreslení charakteru Peršanů zaznamenaná slova, kterými byla akce prováděna.

⁹³ Ať už v přímé řeči nebo zprostředkované.

„Athéňané se nyní rozmáhali. Je z toho patrné, že svoboda je věc užitečná nejen v jednom ohledu, nýbrž po všech stránkách. Dokud byli Athéňané pod vládou samovládců, nikdy neměli ve válce převahu nad svými sousedy, jakmile se však samovládci zbavili, dostali se na místo daleko nejpřednější. Je jasné i to, že se nijak nesnažili chovat statečně, dokud je k tomu nutil samovládce; jakmile však získali svobodu, snažil se každý, seč byl, vykonat co nejvíce, protože pracovali pro sebe,“ (Hdt. 5.78.1).

Je pravda, že Athény nikdy před Kleisthénovými reformami⁹⁴ nestály v roli hegemonu. *Jednou ze tří příčin⁹⁵ jejich vojenského a kulturního úspěchu je právě nastolení demokratického diskurzu, institucionální reorganizace a nastavení základních demokratických hodnot (mj. svoboda a rovnoprávnost projevu). Do doby před touto společenskou změnou Athéňané organizovali spíše menší ozbrojené konflikty, které trvaly dny až týdny. Byla to spíše záležitost athénských aristokratů, kteří si mohli dovolit zaplatit maximálně stovkám hoplītů, hájícím jejich zájmy (Pritchard, 2010, s. 3). Není ovšem pravda, že Athéňané nikdy neuspěli v boji proti soupeřům. Sám Hérodotos informuje, že například tyran Peisistratós dobyl proti Mytiléňanům město Sigeion (Hdt. 5.94.1), nebo že se spartskému králi Kleoménovi nepodařilo Athény v době Peisistratovců vojensky dobýt (Hdt. 5.65.1 – 2).⁹⁶ První část citovaného odstavce navíc naznačuje, že se Athéňanům začalo obecně dařit, až když se stali svobodnými – svrhli tyrany. Pak je však Hérodotos v opozici k primární i sekundární literatuře, která pojednává o Peisistratově období vlády. I když se tedy athénská úspěšnost na mezinárodním politickém poli nedá srovnávat s jejich postavením během demokratické éry, nelze zároveň jednoduše zastávat Hérodotovu pozici. Ačkoli jádro jeho sdělení je v pořádku, argumenty, kterými své tvrzení podepírá, jsou nekonzistentní a polovičaté.*

Pseudo-Aristotelés v *Athénské ústavě* píše: „Proto se také říkalo, že Peisistratova tyrannis byla život za panování Krona,“ (Arist. Ath. 16.7).⁹⁷ Tak autor sděluje, že se Athénám v době

---

⁹⁴ Přibližně kolem roku 508.

⁹⁵ Dalšími příčinami athénské rozkvěty jsou především *demografický nárůst a možnost čerpat finance pomocí stříbrných dolů* (Pritchard, 2010, s. 3 – 4).

⁹⁶ Za povšimnutí stojí také kontrast, který zde vyvstává při srovnání Hérodotových komentářů o neúspěšnosti za vlády tyranů (svržené v roce 510 př. n. l.) a významnosti Athén v době příchodu Aristagory. Athénám se za dob Peistrata nedařilo špatně, ale přesto Hérodotos tvrdí opak. Při příchodu Aristagory, přibližně třicet let po Peistratově smrti, *jsou ale Athény už druhým nejvýznamnějším řeckým městem* (Hdt. 5.97.1). Takto rapidní pokrok si však lze jen těžko představit, když se během oněch třiceti let museli Athéňané vypořádat s vnitřní politickou nestabilitou a zároveň mezistátními vztahy, o čemž nás Hérodotos přesvědčuje v oddílech 5.64 – 95.

⁹⁷ Anglický překlad je v tomto případě opět výstižnější: „And in all other matters too he gave the multitude no trouble during his rule, but always worked for peace and safeguarded tranquillity; so that men were often to be heard

tyranidy dařilo. Nezmiňuje sice pozici athénské armády, ale stejně tak Hérodotos mluví o athénském vzestupu obecně, když říká, že *svoboda je věc užitečná po všech stránkách* (Hdt. 5.78.1). Není mým cílem zde vyvracet, že je svoboda užitečná věc.⁹⁸ Pouze bych rád poukázal na fakt, že Hérodotos v tomto odstavci používá manipulativní výrok, který odrážel athénskou demokratickou ideologii a souvisí s narativem o tyranobijcích. Demokracie je zde však vyzdvihována na základě Hérodotova zamlčování, které vede ke zkreslení reálného stavu věcí. Ačkoli je pravda, že Athény za dob před Kleisthénovými reformami nebyly v roli hegemonu, nelze tím takto zkratkovitě argumentovat ve prospěch demokracie, protože přinejmenším dílčí vojenské úspěchy existovaly. Úspěch demokracie je tak podepřen ideologicky manipulovanou zprávou o stavu věcí.

Důvodem, proč za časů Peisistratovy tyranidy nebyly Athény mezi vojenskou špičkou, může být i jejich odlišná zahraniční politika. *Peisistratos byl konzistentní v udržování mírových vztahů s ostatními státy a díky této politice se potenciální nepřátelé drželi stranou* (Bury, 2015, s. 196). Z tohoto postřehu vyvstává otázka, zda je vojenská síla, kterou Hérodotos využívá pro svůj argument především, správným měřítkem úspěšnosti demokracie.⁹⁹

Význam Hérodotovy teze můžeme extrahovat a promítnout ho na Athény v mezinárodních vztazích. V Athénách samotných se demokracie pěstovala a je zřejmé, že si mnoho občanů vážilo výhod, které toto zřízení přinášelo. Avšak na mezinárodním poli *přibližně od roku 440 př. n. l. vidíme i temnou stránku athénskému kulturního rozvoje – tendence, které odpovídají spíše duchu tyranie než demokracie, protože zároveň s ustanovením Délského spolku začala i postupná eroze nezávislosti jeho jednotlivých členů, kteří museli platit roční tribut, podřizovat se některým athénským zákonům a nemohli ze spolku vystoupit* (Pritchard, 2010, s. 4).¹⁰⁰ Příklady tohoto chování vidíme v Thúkýdidově díle¹⁰¹, které bude pojednáno na

---

saying that the tyranny of Peisistratus was the Golden Age of Cronos; for it came about later when his sons had succeeded him that the government became much harsher," (Arist. Ath. 16.7). Peisistratova vláda je zde explicitně popsána jako zlatý věk.

⁹⁸ Stejně tak není mým cílem se zastávat tyranie. Slovo tyran zde však neuvádím v pejorativním smyslu, ale jako termín pro člověka, který se chopil vlády, ačkoli mu nebyla přisouzena na základě tradice.

⁹⁹ Hérodotos se možná v této pasáži snaží konstatovat fakt, že Peisistratos by perskému králi neodolal. To je s ohledem na organizaci jeho armády a její sílu, nejspíše pravda. Na druhou stranu však lze tvrdit, že by se Peisistratos do konfliktu s Peršany nedostal. Hérodotos naznačuje, že příčinou hlasování Athéňanů pro pomoc Milétu byla hamižnost demokratických lídrů a sněmu, které jen těžko odolal spartský král Kleomenés.

¹⁰⁰ Na druhou stranu je třeba připustit, že v případě nedodržení smlouvy, či přímo vystoupení některých států by mohlo dojít ke zhroutilí struktury celého spolku, čímž by byla narušena bezpečnost všech jeho členů.

¹⁰¹ Pro historickou referenci chování Athéňanů ke spojencům viz Thuc. 1.97 – 100.

následujících stránkách. Pro ilustraci mohu nyní uvést vydírání obyvatel ostrova Andru, kdy Themistoklés svévolně využil výsostného postavení Athén (Hdt. 8.111.1 – 8.112.2).

Hérodotos citovaným odstavcem nabízí optimistický a zjednodušující pohled na úspěšnost demokracie. Jeho výroky jsou však nekonzistentní a nepodávají pravdivé informace. Nicméně se však za pravdu vydávají. Hérodotos v tomto případě určitě *není nevinný pozorovatel, ale vědomý manipulátor příběhů, které vypráví (Murray, 2001, s. 318)*. Jeho výrok opět pomáhá modelovat situaci, kdy na jedné straně stojí Řekové bojující za svobodu a na druhé barbaři, reprezentanti *hybris* a despotismu. Důraz je zde kladen na Athéňany, kterým se pomocí nepodložené informace dostává *ospravedlnění jejich pozdější role hegemonu,¹⁰² a kteří nacházejí v Dějinách sebeobraz ochránce slabých. Athéňané vždy bojovali jako ochránci slabých proti chaotickým a barbarským mocnostem, proti Amazonkám a kentaurům, za pořádek a svobodu, podobně jako bohyně Athéna bojovala spolu s ostatními bohy proti surové síle obrů. Tato myšlenka vytvářela sebeobraz Athéňanů, byla základním kamenem jejich identity. Perské války, a zejména bitva u Marathonu, se tak staly článkem řetězce, součástí historické sekvence, která byla zároveň preskripcí budoucího jednání. (Gehrke, 2001, s. 302).¹⁰³ Hérodotos se podílí na formování občanského diskurzu a tvarování athénské ideologie. Protože tak činí pomocí nepravdivých informací, můžeme ho označit za propagátora fake news.*

I v případě politických témat jsou v *Dějinách* přítomné kromě Hérodotových nepravdivých výroků i záznamy promluv historických postav.¹⁰⁴ Jednou z těch, na které padá podezření z obsahu nepravdivých informací je Aristagorova řeč, kterou pronesl před lakedaimónským králem Kleomémem (Hdt. 5.49.2 – 8).¹⁰⁵ Aristagoras se svou řečí snaží přesvědčit spartského krále, aby podpořil Iónské povstání. Za tím účelem ho informuje o prospěšnosti takového rozhodnutí pomocí slibů rozšíření lakedaimónského vlivu do Asie, získání nerostných i lidských zdrojů a nové úrodné půdy. Promluva je vystavěna tak, že dobytí tohoto

---

¹⁰² Obraz hegemonu je přítomen už od konce 70. Let pátého století př. n. l. a je významně spojen s Aischylem. Je možné vést diskuzi o tom, zda Athény skutečně byly nebo nebyly ochránci slabých a bojovníci za svobodu; v průběhu peloponéské války například vidíme, že své věrné spojence Plataje nechaly bez pomoci a několikrát jsem v této práci také připomínal vydírání ostrovních států, které podle mého názoru není ospravedlnitelné vlastní pozicí v řecko - perských válkách. Zde se však spíše snažím poukázat na to, že Hérodotos tento sebeobraz podporuje a místy se tak děje pomocí fake news.

¹⁰³ O to zásadnější zlom však pro Athéňany bude představovat peloponéská válka.

¹⁰⁴ I když Hérodotem zaznamenaní přímé řeči *můžeme chápat spíše jako jeho vlastní mínění, dojmy a soudy (Solmsen, 1943, s. 207)*.

¹⁰⁵ Kvůli jejímu rozsahu ji zde neuvedu v přímé citaci.

území je pro Kleoména snadnou a rozumnou volbou¹⁰⁶ jak ukázat světu řeckou jednotu a morálku¹⁰⁷ a zároveň jak úspornou metodou přijít k bohatství¹⁰⁸.

Všechna tato tvrzení jsou však sporná. Začneme s bratrstvím Lakedaimoňanů a Iónů. Na jedné straně je pravda, že Iónové byli jedním z řeckých kmenů. Na druhé straně se ve svém područí, když měli možnost vcelku jednoduše odpadnout od perského krále, přiklonili na jeho stranu. Vzpomeňme na rozhodování o zbourání Dareiova mostu přes Istros (Hdt. 4.137.1 – 3). Je tedy otázkou, co v otázce bratrství převažuje; zda geneticko-historická propojenost nebo zrádné intrikánské chování. Nicméně Aristagorova evidence je v tomto případě vcelku snadno narušitelná.

Dalším bodem je snadnost kýžené akce. Ta je vyvrácena samotným Aristagorou, když v následujícím dialogu s Kleomémem po třídní pauze přiznává, poněkud nepromyšleně, že *by cesta od moře k Súsám disponujícím slibovaným bohatstvím trvala tři měsíce* (Hdt. 5.50.2). Právě kvůli neúnosné době trvání Kleoménes dává Aristagoru vypovědět z města, protože žádá v důsledku sebevražednou výpravu po někom, kdo není do konfliktu s Peršany nijak zapleten. Přílišná vzdálenost však není jediným důvodem, proč se původní tvrzení o snadnosti výpravy dá považovat za falešnou zprávu. Ve svém rétorickém projevu Aristagoras tvrdí, že *Peršané nejsou stateční* (Hdt. 5.49.4). Otázkou je, jaké má pro toto tvrzení měřítko. Tento bod je ale záležitostí do jiné diskuze. Pro mou úvahu postačí, že tato informace není objektivní. I kdyby byla pravda, že jsou Peršané zbabělci, Aristagoras opomíjí dodat, že těchto zbabělců je několikanásobně větší počet než Spartánů, kteří by navíc byli na cizím území odříznuti od možnosti bezpečného návratu domů. Aristagoras tak zatajuje strategicky velmi podstatnou informaci.

Důvody, které jsem v předcházející úvaze zmínil, můžeme chápat i jako důvody, proč se rozumnost požadované výpravy jeví pouze jako zdánlivá. Můžeme tedy uzavřít, že Aristagorovu promluvu lze chápat jako fake news, šířené předním řeckým politikem. Zajímavou pointou těchto fake news je, že poté, co byl Aristagoras ve Spartě odmítnut a jeho návrh se ukázal být neatraktivní, až naivní, se stejným návrhem uspěl v Athénách. Hérodotos sám tento jev

---

¹⁰⁶ „Dobudete-li tohoto města, budete si moci troufat i s Diem v bohatství soutěžit. Zatím však svádíte bitvy o malý kousek země zdaleka ne tak bohaté a bez valného výsledku proti Messéňanům, kteří se vám v boji vyrovnají, nebo proti Arkadům a Argejským, u nichž nelze dobýt zlata ani stříbra ani trochu, aby to stálo někomu za to bít se a umírat. Mohli byste snadno ovládnout celou Asii a dáte přednost něčemu jinému?“ (Hdt. 5.49.7 – 8).

¹⁰⁷ „Nyní, při řeckých bozích, osvobodte z otroctví Ióny, kteří jsou vašimi krevními bratry, (Hdt. 5.49.3).

¹⁰⁸ „Pro vás je taková výprava přece snadná, barbaři statečností nevyunikají, ... takže je snadno přemůžete,“ (Hdt. 5.49.4).

komentuje slovy, že „je zřejmě snazší přemluvit množství nežli jedince. Samotného Kleomena Lakedaimonského nebyl schopen přesvědčit, ale se třiceti tisíci Athéňany se mu to podařilo,“ (Hdt. 5.97.2).¹⁰⁹ Pomocí této fake news tak Athéňany upomíná na to, že ani demokracie není bez rizika a je třeba se být ve svém optimismu umírnění.¹¹⁰ *V pradávném boji mezi Asií a Evropou jsou to totiž poprvé Evropané, kdo tento boj, který přinesl Řecku mnoho pohrom, začal (Solmsen, 1943, s. 200).*

4.1.3. Shrnutí

Pokusit se shrnout Hérodotovy *Dějiny* do několika odstavců je téměř nemožný úkol. Pakliže je ale pojmeme optikou fake news, zdá se, že v nich lze nalézt nemálo informací, které lze za fake news skutečně považovat. Jejich cílem je nastínit určitý morální přesah¹¹¹, který určitým způsobem atakuje ideologické naladění Hérodotových současníků a dalších generací.

Ačkoli se Hérodotos snaží navodit vědeckou atmosféru, jsou *Dějiny* v tomto směru nekonzistentní. Na jedné straně jsou některé údaje kriticky rozebírány a působí exaktně. Na druhé straně však (někdy i ty samé) informace vykazují známky úmyslného přehánění či zveličování, zatajování důležitých faktů, manipulace s obecnstvem a, v neposlední řadě, nepravdivosti.

V důsledku používání těchto praktik mohlo docházet k modelování background beliefs řeckých (především Athénských) občanů. Exemplární promluvy, které jsem výše rozebíral, poukazují na neobjektivní zacházení s informacemi. Hérodotos pomocí nich buduje určité binární obrazy (malí Řekové vs. celý svět – barbaři, svoboda a demokracie vs. autoritářství a despotie, morálnost vs. zvlůle,...), které se podílí na polarizaci přesvědčení. Dosahuje toho také na základě vlastní binární opozice – já a můj výzkum vs. nevěrohodné vyprávění. Tyto opozice jsou občas glorifikací a zjednodušeným konstruktem o řeckých vítězných státech. Hérodotův konstrukt tak mohl sloužit jako pozadí při ospravedlňování Athénské zahraniční politiky, ačkoli se některé stránky athénské ideologické citění nezakládají na pravdě.

---

¹⁰⁹ Ani v tomto komentáři se však rozhodně nejedná o objektivní informaci. Je sice pravda, že se Aristagorovi nepodařilo přesvědčit Kleoména, ale není vůbec jisté, že by se mu to nepodařilo, kdyby byl skutečně samotný. Situace spíše napovídá tomu, že by Kleoména, nebýt jeho dcery Gorgó, skutečně přesvědčil (viz Hdt. 5.51.2). Lépe řečeno by ho podplatil, což je jistě snazší provést s jedincem než s třiceti tisíci Athéňany.

¹¹⁰ Existuje riziko, že se budou v mezinárodních vztazích chovat jako tyranie nebo despotie.

¹¹¹ Přes úspěchy dosažené v bitvách i na politickém poli by člověk i národ měl zůstat umírněný. V *Dějínách* vidíme, že Řekové jsou oproti nevázaným perským samovládcům morálně lepší. *Hérodota však nelze vnímat pouze jako jednostranně orientovaného komentátora. Jeho díla můžeme číst i jako poselství pro Řeky (především Athéňany), aby se nenechali strhnout momentální vlnou úspěchu, protože historické události se ve své typizované podobě opakují (Hau, 2016, s. 181).*

Vzhledem k tomu, že Hérodotos dává svým fake news v některých pasážích morální přesah, lze ho zařadit do kategorie altruistických propagátorů. Dílo nepůsobí tak, že by si sám Hérodotos chtěl zajistit osobní prospěch (i když ho tak lze číst, jak jsme viděli například u Johna Molese), ani nenavozuje dojem pomsty. Díky úmyslně přehnaným výrokům ho však lze vnímat jako práci lovce očí. Pakliže bych měl mezi dvěma vybranými kategoriemi vybrat tu nejlépe odpovídající, myslím, že by Hérodotos spadal spíše do kategorie altruistů, protože se v důsledku chová arbitrárně vzhledem k tomu, co je a není dobré a pomocí *Dějiny* se snaží své přesvědčení šířit.¹¹²

4.2. Thúkýdidés, peloponéska válka a fake news

Thúkýdidovy *Dějiny peloponéska války* popisují dvacet let válečných konfliktů mezi Athénany a jejich spojenci (Délský spolek) a Lakedaimoňany a jejich spojenci (Peloponéský spolek). Celá peloponéska válka přitom trvala přibližně dvacet sedm let (431 – 404 př. n. l.). Její průběh je z velké části známý díky Thúkýdidově dílu, které se však nesoustředí čistě na nestranné referování o historických faktech, ačkoli přesně to Thúkýdidés jasně deklaruje ve své předmluvě. Autor na pozadí zásadního vojenského konfliktu předkládá publiku mnoho přesažných myšlenek, které sám zastává. Ukazuje lidskou přirozenost v pesimistickém duchu, poukazuje na dominantní roli politického realismu v mezinárodních otázkách a demonstruje, jak se tváří v tvář těmto jevům a válečným hrůzám drolí svět hodnot, a ve slavné „patologii“ (Thuc. 3.80-82) ukazuje, jak strašné věci dělá válka s lidmi a proč je krutým učitelem.

Co se týká samotného zpracování, lze ocenit, že oproti Hérodotovi, vůči kterému se kriticky vymezuje, je dílo dobře zarámované, oproti Hérodotovi tolik neakcentuje náboženskou dimenzi¹¹³ a neoperuje s fantaskními spekulacemi a lze tvrdit, že je komentátorsky neutrálnější. Thúkýdidés nikde explicitně nehodnotí athénskou demokracii ani oligarchii. Jedinou výjimkou je pasáž, kde tvrdí, že provizorní a dočasná vláda oligarchická byla nejlepší vládou, jakou Athény

---

¹¹² Hérodota však nelze číst pouze takto zjednodušeně. *Přestože v Dějinách Řekům straní a navozuje dojem, že jsou morálně lepší, upozorňuje je také na to, že aby byl člověk morální, měl by ve svém úspěchu zůstat skromný* (Hau, 2016, s. 181). Tímto doporučením se však například Athény neřídily, a Hérodotova interpretace naznačuje rizika, která by mohla vést k mocenskému pádu analogickému s perským mocenským pádem. Hérodotos může vzhledem k úvahám této podkapitoly působit jako podvodník. Myslím ale, že *fake news, které šíří lze spíše vnímat jako daň z toho, že byl spíše poetou, než vědcem* (Fowler, 1996, s. 81) v dnešním slova smyslu.

¹¹³ Tradiční náboženství je přítomno také, ale představa bohů jako garantů řádu a s tím související otázka spravedlnosti bohů přítomny nejsou. Vidíme však například důležitou roli věštců při rozhodování klíčových událostí. Věštcí měli značné vojenské zkušenosti, protože měli možnost pozorovat průběh bitev po celou svou profesní dráhu.

v druhé fázi války měly. Z toho však nevyplývá, že by byl stoupencem oligarchie, pouze hodnotí kroky, které podle něho byly nejsmyslnější.

Na druhou stranu je pro něj charakteristické využívání přímých řečí, ve kterých není výjimkou, že obsahují nepravdy, protimluvy manipulaci s autoritou apod. Stejně tak sám Thúkýdidés na několika místech podává informace, které jsou nepodložené nebo úmyslně přehnané, například kvůli rivalitě vůči Hérodotovi. Máme před sebou opět podezření na obsah fake news v zásadním historiografickém díle. To je stejně jako v minulém případě dvojí povahy. Na jedné straně se můžeme ptát o jakých případných fake news autor reportuje a na druhé straně, jaké sám vymýšlí a zastává. Jedním z vodítek, jak na tyto otázky odpovědět je opět detailnější četba Thúkýdidovy předmluvy,¹¹⁴ proto se před rozborem vybraných podezřelých pasáží nejdříve zaměřím na ni.

4.2.1. Thúkýdidova sebe prezentace

K tradici antické historiografie patří i určitá kompetitivnost zaměřená na výsadní postavení vlastního díla. Hérodotos určitým způsobem navazuje na Homéra, ale také se vůči němu kriticky vymezuje. Stejně tak je Thúkýdidés v jistém smyslu dědicem Hérodota a zároveň jeho velkým kritikem a soupeřem. Sdílí s ním tedy způsob vyprávění o historii a některé motivy. Například *hlavní důvod peloponéské války je na úrovni motivů jednání totožný se vznikem řecko-perských válek, jak ho popsal Hérodotos. Jedná se vlastně o politickou a územní rozpínavost (srv. Thuc. 1.70 a Hdt. 7.8A.1 - 7.8B.1) (Forsdyke, 2007, s. 229)*. Na druhou stranu ale Thúkýdidés budí dojem, že on je kompetentnější a jeho téma je zajímavější a velkolepější než téma Hérodotovo.

Podobně jako u Hérodota, můžeme i v Thúkýdidově díle najít dvě předmluvy (Thuc. 1.1 – 23, a 5. 26). Druhá z nich uvádí čtenáře do druhé fáze peloponéské války. Pro nás je však důležitější předmluva první, která představuje dílo jako celek. Její struktura je prakticky stejná, jakou můžeme vidět i u Hérodota. Thúkýdidés navíc k vlastní sebe prezentaci používá i velmi podobný jazyk. Moles v tomto směru upozorňuje na prakticky shodné termíny, které oba autoři používají k vyprávění o vybraném tématu.¹¹⁵ Nicméně Thúkýdidova předmluva tedy obsahuje

¹¹⁴ Tzv. archeologie (viz Hornblower, 1991, s. 3- 56).

¹¹⁵ Pro ilustrativnější dojem uvádím opět v anglickém originálu:
„Herodotus of Halicarnassus x Thucydides the Athenian
through time x quantity of time intervening
great/greatest x great/greatest

úvodní slovo, vyprávění o dávných činech a resumé. Vzhledem k rozsahovým možnostem práce zde uvedu pouze úvodní slovo, které je však pro naše účely nejdůležitější:

„Athéňan Thúkýdidés popsal válku mezi Peloponésany a Athéňany, jak ji spolu vedli, a začal hned při jejím vypuknutí, protože předvídal, že bude velká, ze všech dosavadních nejdůležitější. Usuzoval tak z toho, že válečné přípravy obou stran dosáhly v každém ohledu vrcholu, a viděl, jak se ostatní řecký svět přidává k jedném nebo druhým, někteří okamžitě, jiní to měli v úmyslu. Je to vskutku největší otřes, jaký zažili Řekové a část barbarů, ba skoro by se dalo říci většina lidstva. Pro velký časový odstup nebylo možné zjistit něco bezpečného o událostech předcházejících tuto válku a ještě starších, avšak pokud mohu soudit na základě svědectví, jež jsem prozkoumal co nejdál do minulosti a jež se mi zdají věrohodná, myslím, že nedošlo k ničemu mimořádnému ani z hlediska vojenského, ani jiného,“ (Thuc. 1.1.1 – 3).¹¹⁶

Ve snaze ukázat sám sebe jako skutečného odborníka, a zároveň reportéra velkolepé události se však Thúkýdidés dopouští šíření nepravdivých informací. Není pravda, že peloponéská válka byla největším otřesem v antickém Řecku, alespoň co se týká faktické roviny.¹¹⁷ V porovnání s řecko-perskými válkami se jednalo o konflikt na menším území, do kterého byly zapletené především řecké národy a ve kterém, s odkazem na Hérodotův výklad,¹¹⁸ nebojovaly největší armády. Dále, co se týká významu války pro ostatní svět, peloponéská válka jistě neznamenal největší otřes pro většinu lidstva. Do řecko-perských válek byly zainteresovány či přiměny národy prakticky celé oblasti Středoziemního moře, blízkého východu, severní Afriky

---

Greeks . . . barbarians x Peloponnesians , . . Athenians, Greeks . . . barbarians
they waged war on each other war x they waged war on each other
this [expedition] was much the greatest x this was the greatest upheaval
worthy x worthy of record,“ (Moles, 1993, s. 99).

¹¹⁶ V této práci vycházím z Bahníkova překladu (1977). Thle asi u všech překladů...

¹¹⁷ Lze ovšem vést diskuzi o peloponéské válce jakožto zásadním katalyzátoru – otřesu - hodnot v řeckém světě; politických, ekonomických, sociálních i morálních (Moles, 1993, s. 100). Z tohoto pohledu můžeme peloponéskou válku srovnávat s řecko-perskými válkami. Problém však tkví v tom, že Thúkýdidés nikde neuvádí, že se jedná právě o tento pohled na věc. Naopak chce ukázat, že jeho předmět zkoumání je jednoduše největší – nejvelkolepější.

¹¹⁸ V podkapitole *Velcí vs. malí* jsme viděli, že Hérodotem podávané údaje o velikosti perské armády jsou silně nadnesené. Ovšem v kontextu této úvahy se musíme pokusit je chápat minimálně jako závažný argument proti Thúkýdidovu tvrzení, že peloponéská válka byla největší událostí. Řekové, zázračně vítězná strana dřívějšího konfliktu, žili v přesvědčení, že porazili obrovskou a nepřemožitelnou armádu. Thúkýdidova lež se však snaží toto přesvědčení překonat tím, že ho v podstatě popře nepodloženým tvrzením (když o konfliktu začínal psát hned u jeho začátku, nemohl vědět, že bude nejdůležitější). Tato snaha imponovat zvyšuje možnost manipulace a výraznost autority člověka, který chce působit jako seriózní vědec.

atd. Peloponéské války se účastnily prakticky výlučně řecké národy¹¹⁹ a Thrákové. V závěrečné fázi se přidávají Peršané, kteří však neutrpěli příliš ztrát na životech a podíleli se spíše pasivně.

Z hlediska významu války je Thúkýdidovo tvrzení „že bude velká, ze všech dosavadních nejdůležitější,“ taktéž problematické, protože spíše než objektivní analýzu v něm cítíme athénocentrickou a řecko-centrickou perspektivu. Jedná se minimálně o dost silné tvrzení vzhledem k tomu, že otevírá celé „herní pole“ knihy a představuje Thúkýdida jako autoritu, které bychom měli uvěřit. Thúkýdidovo tvrzení je zde přitom založeno na pouhém předpokladu, protože jak sám tvrdí, velkolepost události pouze předvídal. V tomto směru je podružné, zda psal události až po jejich odehrání nebo při něm, protože autorita založená na předpokladech ztrácí ze své povahy na přesvědčivosti.¹²⁰

Nejenže rozhodně není nejdůležitější pro ostatní svět, ale Thúkýdidés by v době sepisování svého díla nesnadno našel měřítko, ale i oblast, ve které by byly události a potenciální následky peloponéské války nejdůležitější. O její velikosti tedy můžeme přinejmenším vést diskuzi. *Co se týká odkazu a paralel (minimálně pro západní civilizaci), relativních počtů obětí aj., můžeme shledat podobnost i s první světovou válkou nebo třicetiletou válkou Hanson. 2005, s. 4).* Na druhou stranu však Xerxova obrovská armáda¹²¹ byl největším bojovým kontingentem, jaký kdy po Řecku pochodoval. A co se týká odkazu řecko-perského konfliktu a dopadu potenciálního vlivu asijské kultury na další evropský vývoj, nemyslím, že je tak jednoduché tvrdit, že ho peloponéská válka jednoznačně překonává.

Jinými slovy, nelze dost prokazatelně srovnat důležitost společenských, politických, morálních a jiných změn, které se udály v jiných dobách. Vše nasvědčuje tomu, že se Thúkýdidés ve své předmluvě *snaží překonat nebo alespoň napodobit Hérodotův universalismus. Kvůli této literární rivalitě však dochází k narušování faktické podoby světa, přičemž design předmluvy je zaměřen na to, aby dokázal, že předchozí události nebyly velkolepé (Moles, 1993, s. 100). Dějiny peloponéské války tak již od začátku nastavují poněkud zkreslený obraz a nabízejí falešnou perspektivu na celou událost. Samozřejmě události, které se během války staly, jsou pro další*

---

¹¹⁹ Jako Řeky zde vnímám i Sicilany.

¹²⁰ Je samozřejmě brát třeba v potaz určitý rétorický charakter díla. Bylo by zvláštní, i kdyby Thúkýdidés tvrdil, že věděl, že půjde o velkolepou událost. Tuto pasáž však lze koncipovat i jinak. Například proč nenechat na čtenáři, zda byla událost velkolepá? Konečně proč, když už autor chce spekulovat, nepřiznat, že se *domníval* nebo si *myslel*, že událost bude velkolepá místo významově posunutého *předvídaní*.

¹²¹ I když zdaleka na tek obrovská jak ji líčil Hérodotos...

vývoj Řecka zásadní. Podána tímto způsobem však působí Thúkýdidova předmluva spíše jako dílo lovce očí než jako seriózní historiografie.

Navíc jsme i svědky paradoxu, kdy na jedné straně vidíme nepravdu, konstruovanou za účelem zvýšení vlastní atraktivity, a na druhé straně tvrzení: „Možná, že se má práce postrádající bájevitý prvek bude zdát na poslech méně líbivá, avšak jestliže ten, kdo bude chtít získat spolehlivé poznání událostí minulých i budoucích ... shledá moje dílo vyhovujícím, úplně to postačí. Bylo složeno více proto, aby bylo majetkem na věčné časy, než krasořečnickým kouskem...“ (Thuc. 1.22.4). Vidíme, že ač Thúkýdidés zmiňuje, že mu vlastně nejde o pomíjivou krásu a slávu, dělá hned v prvním odstavci svých *Dějin* vše proto, aby jeho dílo přilákalo zájemce tou nejvelkolepější událostí v Řecku. Zde je patrný vliv gorgiovské rétoriky a kdybychom nevěděli, že Thúkýdidovo dílo psané v exilu nebylo veřejně přednášeno, šlo by o určitý pokus zaujmout recipienta přinejmenším podezřelým výrokem.¹²² Ovšem v jiném ohledu se můžeme ptát, zda se o takový pokus opravdu nejednalo. Sám Thúkýdidés tvrdí, že lidé jsou stejní v tom, že jim jde o osobní prestiž, peníze atd. Největší prestiže se v určitém smyslu dostává dílům, která přežijí věky díky své atraktivitě (tj. jsou čtena). Thúkýdidés, ačkoli byl v době psaní *Dějin* ve vyhnanství si nejspíše mohl uvědomovat potenciál svého díla a psát ho ne pro své současníky, ale pro budoucí generace. V tom případě je zcela namístě se pokoušet lákat na atraktivní téma při zachování objektivní metody.

Pokus nastolit mínění, že peloponéská válka byla největším otřesem antického světa, jde ruku v ruce s pokusem nastolit autoritu z autorovy osoby. Thúkýdidés projevuje zájem kriticky zacházet se zdroji, do jeho práce nepatří mýtické motivy a válku sám zažil. Poskytuje tedy „spolehlivé poznání událostí.“¹²³ Ovšem o několik řádků výše uznává, že například mnoho přímých řečí (které jsou však pro jeho dílo naprosto signifikantní a o kterých budu dále v práci ještě pojednávat) musel nějakým způsobem domýšlet. *Jedná se o syntetický prvek, kterým Thúkýdidés spojuje subjektivní vhodnost a to, co bylo skutečně řečeno* (Hornblower, 1991, s. 60).¹²⁴ Čili ačkoli v Thúkýdidových *Dějinách peloponéské války* nacházíme jádro historického procesu, samotné přímé řeči nejsou vždy autentické.¹²⁵

---

¹²² Vzhledem k relativnosti termínu nejdůležitější.

¹²³ Termín „spolehlivé poznání“ je jedním z možných překladů. V angličtině se taktéž různí. Lze ho přeložit také jako „the clearness“ nebo „the truth“, přičemž obě slova referují k řeckému termínu *saphes*.

¹²⁴ *Je také zajímavé vzít v potaz, že něco jako metodologická předmluva je u antických a středověkých autorů vzácná* (Hornblower, 1991, s. 59). Thúkýdida je třeba za tento vědecký přístup cenit, i když lze proti této části předmluvy

Dalším problémem je v této souvislosti i předpoklad, že lidská povaha je konstantní. Je vyjádřen v nároku podat „spolehlivé poznání událostí minulých i budoucích.“ Historie se podle Thúkýdida opakuje, a tak svému publiku neříká pouze pravdu o provedených skutcích a řečech, ale i věcech, které se stanou. Tento dojem je však nejenom nepodložený, ale především nabourává Thúkýdidovu pozici. Podobně jako Hérodotos, neoprostil zcela ani Thúkýdidés dějepisectví od umění, ačkoli sám sebe deklaruje jako vědce (Thuc. 1.22.4).¹²⁶ Už Aristotelés určuje jeden ze základních rozdílů mezi básnictvím a dějepisectvím. *Dějepisectví informuje o nahodilých faktech (co se komu stalo), zatímco poezie, která je filozofičtější disciplínou než historie, vytváří pravdy všeobecné (co se stává jakým lidem)* (Arist. Poet. 1451a – b). Tím, že si Thúkýdidés nárokuje podávat čtenáři pravdivou verzi budoucnosti na základě svých současných událostí, dalece překračuje hranici mezi vědeckým a uměleckým.¹²⁷ Překonává jí také tím, že *podobně jako tragičtí básníci často hraje na emocionální stránku recipientů a tvoří paralely k známým pasážím tragických dramát.*¹²⁸ Při konstrukci historie požívá Thúkýdidés autority, která mu umožňuje stanout v roli evaluátora a vypravěče. *Má tak možnost sdělit lidem, co si mají myslet (Rutherford, 2008, s. 508).*¹²⁹ Na Thúkýdidovu obranu je ale třeba přiznat, že hodnotících výroků v díle příliš nenajdeme. Je však vidět, že některé situace prožívá více a jiné méně. Je vidět, že se ho dotýkaly především události týkající se Mitylény, Mélu a Sicílie, o kterých je zároveň nejživější diskuze.

Ačkoli se tedy snaží vzbudit dojem první skutečně vědecké autority v oboru, zároveň implicitně (a nejspíš nechtěně) přiznává, že jeho práce obsahuje prvky blízké umění. To podle něho samotného, například v případě *básnictví přehání a oslavuje* (Thuc. 1.21.1). Thúkýdidova autorita tedy stojí na značně vratkých základech. Nicméně ji využívá k prosazení některých svých

---

mít námitky. Problém ovšem není se samotnou Thúkýdidovou metodou, ale s tím, že *tak zarytě trvá na její pravdivosti* (Hornblower, 1991, s. 59).

¹²⁵ „... vyjádřil jsem to, co jsem si myslel, že každý jednotlivec mluvil, ...“ (Thuc. 1.22.1.).

¹²⁶ Thúkýdidés vlastně svým dílem říká, že se i v budoucnu budou mezinárodní vztahy řídit mocenským postavením, budou hrát významnou roli peníze, a symbolický kapitál. To je sice možné, ale je to pouhý předpoklad (se kterým není nutné se ztotožnit). Tento pohled na lidskou přirozenost rozhodně nemůžeme pokládat za předpoklad spolehlivého poznání povahy budoucích událostí. Ačkoli je zde stanovena určitá konstanta – hamížnost a vůle k moci – i ta se pohybuje na nadmíru komplexním proměnném poli, kde politická aktivita, kterou je zde lidská povaha definována, je jen jednou (i když důležitou) položkou.

¹²⁷ Nejedná se přitom pouze o jednu zmínku. Poznámky podobného charakteru můžeme číst i v dalších úsecích, např.: Thuc. 1.76.2, 3.39.5, 4.19.4,...

¹²⁸ Srv. Příchod nevědoucího korintského posla do Théb v Sofoklově hře Král Oidipus, který zvěstuje Oidipovi, že si ho Korinťané chtějí zvolit králem (Soph. OT 911 – 940) a příchod Amprackého posla do Olpy (Thuc. 3.113), kde má prosit o vydání padlých. V obou případech vedou tyto situace k procitnutí do předtím netušené reality.

¹²⁹ Např. Thúkýdiův komentář o Níkiiově smrti: „Ten tedy zemřel z tohoto nebo podobného důvodu, ačkoliv si ze všech Řeků mé doby tak zlý osud nejméně zasloužil, protože se vždy snažil žít podle zásad ctnosti,“ (Thuc. 7.86.5).

výroků tak, aby byly vnímány jako pravdivé události, a v druhé rovině, aby jeho reportáže o slovech a rozhodnutích jiných lidí působily autentickým dojmem. Vzhledem k tomu, že v *Dějínách peloponéské války* mluví spíše jiné postavy než sám autor, budu se dále soustředit spíše na jejich tvrzení než na Thúkýdidova. Cílem této kapitoly bylo pouze poukázat na pozici, kterou se Thúkýdidés snaží před čtenářem zaujmout a na oprávněnost či neoprávněnost vlastní sebe prezentace, ze které vychází jeho autorita před obecnstvem.

4.2.2. Případové studie z *Dějin peloponéské války*

Do této podkapitoly jsem vybral tři momenty, které jsou ve vztahu k fake news podezřelé. Pokusím se na nich ukázat, jakým způsobem se Thúkýdidovy *Dějiny peloponéské války* mohly podílet na formování background beliefs řecké (především athénské) společnosti. Existují přitom opět dvě roviny, jak o fake news v Thúkýdidově díle přemýšlet. První z nich jsou slova samotného autora a druhou výroky, které pocházejí od lidí vystupujících v jeho *Dějínách*. V této podkapitole budu pracovat spíše s úseky, ve kterých Thúkýdidés zaznamenává slova jiných mluvčích, než s těmi, kde mluví sám za sebe. Z toho důvodu bude nyní následovat krátký rozbor Thúkýdidovy způsobu práce s přímou řečí.

4.2.2.1. Užívání přímé řeči v Thúkýdidově díle

Přímá řeč je pro Thúkýdidovo dílo zásadním rysem. *Tvoří přibližně 25% z celkového objemu práce (Scardino, 2007, s. 453)*. Způsob, jakým Thúkýdidés s přímou řečí zachází, sice sdílí s Hérododem určité společné motivy, ale zároveň se v některých ohledech liší. Například *Hérodotos využívá postavy a jejich promluvy k tomu, aby dodal autoritu svým příkladným a morálním varováním. Oproti tomu Thúkýdidés se při interpretaci přímé řeči soustředí především na politickou argumentaci (Marincola, 2007, s. 19 – 20)*. Účelem této podkapitoly není podat komparaci těchto dvou autorů. Lze ovšem konstatovat, že oba autoři používají přímou řeč, protože se jedná o atraktivní způsob vyprávění, pomocí kterého autor může dát najevo svoje mínění a díky využití autority jiné osoby se přitom může vyhnout nařčení ohledně nepravdivosti svých slov.¹³⁰

Sám Thúkýdidés popisuje své zacházení se zdroji a přímou řečí těmito slovy:

---

¹³⁰ Vyčerpávající pojednání o způsobu užívání přímé řeči v dílech Hérodota a Thúkýdida sepsal Carlo Scardino (2007) v knize *Gestaltung und Funktion der Reden bei Herodot und Thukydides*. Thúkýdidés podle něj zachází s citacemi svých zdrojů tak, že používá řeči k charakterizaci postav (pomocí jejich argumentů), které představují spíše nadindividuální typ, k dramatizaci a upoutání čtenáře. Především je však důležitá jejich funkce implicitního analytického komentáře, který nahrazuje autorovy explicitní slova (Scardino, 2007, s. 460 – 461).

„Co se týče řečí, které proslovili jedni i druzí, jednak když se chystali do války, jednak během ní, bylo pro mne těžké zapamatovat si přesné znění těch, které jsem sám slyšel, a bylo to těžké i pro ty, kteří mi podávali zprávu o jiných, pronesených někde jinde; vyjádřil jsem to, co jsem si myslil, že nejspíš každý jednotlivec mluvil, aby se to v té které situaci hodilo, a držel jsem se při tom co nejvěrněji základního smyslu skutečně pronesených řečí.“ (Thuc. 1.22.1).

Jak bylo řečeno, přímou řečí mluví v Thúkýdidově díle lidé spjatí s politikou. Především představitelé států (stratégové, králové), dále představitelé politických stran (např. Kleón) a diplomaté či vyslanci. Autor svou konstrukcí přímé řeči tvoří určité prototypy (např. Kleón jako typický demagog,...), které reprezentují politické zájmy dané provincie v daném období války. Thúkýdidés svou invencí postavy určitým způsobem charakterizuje. Na druhé straně, přesto, že trvá na pravdivosti své reportáže, jejich výpovědi do jisté míry musí dotvářet. Obsah přímých řečí nemusí tedy být pouze lehce zkrácený, ale Thúkýdidés pomocí něho také může výpovědi posouvat po politickém spektru, aby dosáhl charakterizace athénské politiky ze své perspektivy.¹³¹ Tento jev je dobře vidět například v promluvách diplomatů, kteří *vystupují značně nediplomaticky, až útočně a říkají věci, o nichž nemohli vědět. Přesto však odrážejí historickou pravdu tím, že sledují logičnost jejich postavení* (Moles, 1993, s. s. 105). Formování zmíněných prototypů bychom navíc mohli vnímat i jako obecnou charakterizaci skupin, které reprezentují (Korintští jsou útoční, Spartáané váhaví,...). V tomto bodě je tedy ze strany Thúkýdida zřejmé jasné dokreslování reality.

Citovaná deklarace zacházení s přímou řečí navíc odhaluje i Thúkýdidův pohled na pravdu, jak ji ve svém vědeckém díle chápe. Tím, že na podstaty skutečně proběhlých událostí nastavuje svoje vlastní domněnky o nich, tvoří jakousi „hybridní pravdu.“ *Jeho přímě řeči jsou směsí faktické a imaginativní pravdy* (Moles, 1993, s. 106). U mnohých řečí, jak sám přiznává, Thúkýdidés nebyl přítomen. Vzhledem k tomu, že Thúkýdidés, u mnohých událostí osobně nefiguroval, je možné se ptát, jestli některé události, o kterých informuje, nejsou spíše autorovou fikcí, než že by se zakládaly na pravdě. Jinými slovy: jak velké je autentické jádro u zprostředkovaných přímých řečí? Autor přiznává, že mnohé z toho, co sám slyšel, musel dotvářet, protože nemá paměťovou kapacitu na to, aby si uchoval autentický záznam události. K dalšímu zkrácení dochází, když je oné dotvořené přímé řeči dáována umělecká forma (ačkoli by

---

¹³¹ To vidíme především v pasáži: „... vyjádřil jsem to, co jsem si myslil, že nejspíš každý jednotlivec mluvil, aby se to v té které situaci hodilo, a držel jsem se při tom co nejvěrněji základního smyslu skutečně pronesených řečí.“

se mělo jednat o vědeckou práci). Následně dochází k promítnutí autorovy perspektivy na dané téma. K tomu všemu musíme v případě zprostředkovaných výpovědí ještě přičíst paměťovou nedokonalost dalšího „médiu“ a potenciálně další perspektivu. Navíc, vzhledem k obrovskému výčtu událostí, které Thúkýdidés v *Dějínách peloponéské války* zachytává, je vcelku legitimní i podezření, že ne ke každé přímé řeči měl očitého svědka.¹³²

V tomto světle a pod tíhou tolika podezření se zdá, že v některých případech mohlo být reálné jádro jen minimální a na něj navazující základní smysl skutečných řečí v důsledku toho spíše fantazijní. Protože se však Thúkýdidés snaží vystupovat jako vědecká autorita, a protože se své dílo snaží ukázat jako referenci o skutečnosti, lze tento nedostatek označit jako dobrý předpoklad k identifikaci některých pasáží *Dějin* jako fake news.

4.2.2.2. Periklova pohřební řeč: Athény jako škola Řecka

Thúkýdidova interpretace *Periklovy řeči nad padlými* (Thuc. 2.35.1 – 2.46.2) představuje jeden ze základních historických pramenů o ideálech demokracie,¹³³ jako jsou *svoboda* (*eleutheria*) a *rovnoprávnost před soudem* (*isonomia*) (Thuc. 2.37.1 – 2). *Thúkýdidův Periklés využívá svou řeč i jako vhodnou příležitost ke chvále samotných (idealizovaných) Athén. Tato tendence dominuje napříč celým projevem. Velikost, moc a demokratické zřízení města jsou motivy, které Periklés v Pohřební řeči používá jako ospravedlnění oběti padlých mužů* (Ober, 2002, s. 84). V řeči tedy nalézáme obrovské množství ideologických tvrzení. Mým cílem opět není podrývání demokratických ideálů, ani zlehčování situace, ve které je řeč pronesena.¹³⁴ Chci pouze poukázat, na okamžiky, které jsou podezřelé, a které se ideologii snaží podpírat, ačkoli se nezakládají na pravdě.

---

¹³² Viz např. Thuc. 6.33 – 34.

¹³³ V kontextu Periklových Athén lze vést diskuzi o tom, nakolik byl stát skutečnou demokracií. Na tento stav poukazuje i Thúkýdidés (2.65.9): „A tak byla v Athénách podle jména demokracie, ve skutečnosti však vláda prvního občana.“ V tomto případě by *Periklova chvála Athén byla spíše Periklovou sebechválou* (Edmunds, 1975, s. 52). O aristokratických principech a Periklových inovacích vůči staršímu aristokratickému řádu v Athénské demokratické státě informuje Lowell Edmunds (1975, s. 44-76). *Demokratické ideály, které mají svůj původ v Athénách, přetrvávají v určité podobě dodnes (triáda demokracie-svoboda-rovnost) a jejich podobnosti výrazně převažují nad rozdíly, které moderní a antickou společnost odlišují* (Hansen, 2004, s. 171 – 172). O demokratických ideálech poutavě pojednává celý sborník Erica Robinsona (2004), ze kterého je i předešlá parafráze.

¹³⁴ Stejně tak si uvědomuji, že Periklova chvála soudobých Athén slouží i jako významný kontrastní prvek. Thúkýdidův téměř ateistický Periklés, reprezentující nejmocnější řecký stát, je zároveň dramatickou postavou, která ztělesňuje triumfující racionalismus a dobový úspěch Athén. Tváří v tvář morové epidemii, která následuje těsně po jeho optimistickém projevu a po započetí peloponéské války, je však mnohé z toho, co Periklés představoval ukázáno jako pomíjivé a oproti přírodním silám, podílejícím se na pádu Athén, nedostatečné. Thúkýdidés ukazuje, jak zásah přírodních sil zcela promění společenské poměry.

Těchto momentů je v řeči několik. Já se zaměřím pouze na jeden, o kterém se však domnívám, že je nejvíce ilustrující a zároveň nejprovokativnější. Jedná se o výrok:

„Abych to shrnul, já tvrdím, že celá naše obec je pro Řecko školou,¹³⁵ a zdá se mi, že u nás každý muž dokáže najít v sobě dost schopnosti k samostatnému, obratnému a současně půvabnému vykonávání jakékoli činnosti. Že to nejsou chlubná slova vymyšlená jen k této příležitosti, ale skutečná pravda, to dokazuje samotná moc našeho města, k níž nám tyto vlastnosti pomohly,“ (Thuc. 2.41.1 – 2).¹³⁶

Podle Thúkýdidova Perikla je tedy pravdou, že Athény představují jakýsi vzor pro celé Řecko. Ve třetí kapitole jsme viděli, že jednou ze signifikantních charakteristik fake news může být, že se jedná o nepravdy, tvářící se jako fakty, vycházející z nesprávných nebo neexistujících argumentů. Periklés ke svému tvrzení dochází po přednesu několika stručných úvah, ve kterých prezentuje několik argumentů, proč jsou Athény školou Řecka. Při jejich následujícím rozboru nechám stranou argumenty ideologické, a zaměřím se pouze na ty, které se tváří jako faktické jádro argumentace.

Prvním důkazem pro Periklovo tvrzení je část, kde charakterizuje demokracii (Thuc. 2.37.1. Součástí tohoto odstavce je i výrok: „..., pokud však jde o společenský význam, má při vybírání pro veřejné úřady každý přednost podle toho, v čem vyniká, podle schopností, ne podle své příslušnosti k určité skupině.“ Existuje několik nepřímých důkazů,¹³⁷ které by toto tvrzení chtěly rozporovat. Periklés zde tvrdí určitý ideál, který můžeme (v určitých mezích) oprostít od momentální situace. Aristofanés ve hře *Jezdci*,¹³⁸ uvedené pět let po Periklově smrti, poukazuje mj. na to, že *kompetentnost rozhodně nehraje při vybírání do úřadů hlavní roli*.¹³⁹ *Tím, co hýbe nejenom míněním lidu, ale i volbou do úřadů jsou hlavně sliby, velkorysé přerozdělování a*

---

¹³⁵ Myšlenka, že Athény jsou vzorem pro Řecko, se v Periklově řeči projevuje opakovaně: „My totiž máme státní zřízení, které nepotřebuje nic závidět zákonům sousedů, spíše jsme sami příkladem jiným, než abychom druhé napodobovali,“ (Thuc. 2.37.1).

¹³⁶ Zajímavý je v tomto ohledu i samotný výsledek Thúkýdidových *Dějin*, který skrývá dramatickou ironií, v jakém slova smyslu je možné se také stát školou – Jedním z hlavních Thúkýdidových témat je proces dezintegrace pod tlakem války.

¹³⁷ Nepřímých proto, že se Aristofanova kritika objevuje až po Periklově promluvě. Pokud se však bavíme o určitém ideálním stavu, Periklem vyřčené ideály byly jistě platné i po jeho smrti, ačkoli je zřejmé, že s jeho odchodem mizí zároveň i cosi podstatného z athénské politiky, například nevidaná autorita demokratického vůdce, které byli lidé ochotní se odevzdat.

¹³⁸ Vycházím z překladu Augustina Krejčího.

¹³⁹ Aristofanés ukazuje Kleóna (původem koželuha) naopak jako člověka výsostně nekompetentního, kterého navíc mlže sesadit už jen člověk, který je ještě horší. Svěřit po Kleónově odstoupení správu státu pologramotnému uzenáři se zdá spíše jako výsměch Periklovým tvrzením a poukazuje to na nefunkčnost demokratických ideálů obecně.

*sókratovsky viděná rétorická zdatnost.*¹⁴⁰ Při zmiňování Aristofanovy a další kritiky nejde o to poukázat na rozdíl mezi ideály a skutečnou praxí, která se z povahy těchto „světů“ více či méně liší. Jde spíše o styl, jakým jsou ideály tvrzeny. Samozřejmě, že pohřební řeč je ideologicky zatížena a má charakter chvály. Na druhou stranu není jistě nutné vydávat ideály fakta a stavět na této konstrukci vizi vlastní výjimečnosti.

Periklův výrok je současně i protimluvem, protože není možné, aby si Athéňané volily ty nejschopnější občany a současně, aby nikomu, kdo projevuje talent, nebránily v úřadu. Nabízí se následující úvaha. Někdo vyniká v určitém oboru, je v něm nejlepší, nebo je takových vynikajících pouze hrstka. Jejich doba působení v úřadu je ale omezená, a navíc by se měl na politickém životě podílet každý občan. Proto není možné, aby daný úřad zastával vždy ten nejlepší.¹⁴¹ Na jedné straně je jen málo nejlepších a na druhé straně není funkce v úřadu doživotní. Navíc se v rámci politického boje jednotliví kandidáti mohou vzájemně vylučovat. Dále je třeba vzít v potaz, že je zde problém s měřítkem, kterým jsou nejspíše nejen osobní vlohy a kompetence, ale i kontext, ve kterém je daný člověk zvolen. Myslím, že je složité tvrdit, že člověk X je nejlepší v určitém oboru za všech podmínek. Například lze určitě diskutovat, zda byl Nikiás tím nejlepším velitelem sicilské výpravy. Je také na místě připomenout, že problém není v samotné ideologii či tomto konkrétním ideálu, ale v tom, že v Periklově řeči splývá ideál a realita, a tento koktejl je následně vydáván za argument, podporující tvrzení o „škole Řecka.“

Dalším argumentem na podporu Periklova tvrzení je potom výrok: „... víc než na vojenské přípravy a úskoky spoléháme na odhodlanost k činům vyrůstající v našem srdci. Ve výchově se některé národy snaží dosáhnout mužnosti namáhavým cvičením hned od dětství, kdežto my trávíme život ve volnosti, a přesto nejsme o nic horší, když dojde k zápasu s rovnocenným soupeřem,“ (Thuc. 2.39.1). Tímto argumentem dává Periklés jasně najevo, že Athéňané jsou pro Řecko vzorem nejen ve věcech politických, ale i vojenských, a to do takové míry, že jsou v boji od přirozenosti lepší¹⁴² než jejich soupeři. Jinými slovy *Periklés představuje kontrast mezi povinným vojenským vzděláním a „naučenou odvahou“ Sparťanů a Athéňany,*

¹⁴⁰ Viz např.: „Toť pouhá hračka; to, co děláš, dělej dál, jen míchej, rozsekávej věci obecní a všecko v jedno; přízeň lidu získej si, a oslazuj jej svými žvásty z kuchyně. Máš jinak vše, co potřebuje z lidu muž i hrozný hlas i nízký rod, jsi živnostník; máš všecko, čeho k správě obce potřebí, i doba shoduje se s delfskou věštírou,“ (Ar. Kn. 213 – 220).

¹⁴¹ Pseudo-Aristotelés potvrzuje, že se o úřady „ucházeli neustále spíše lidé prostí než vážení,“ (Arist. Ath. 27.4). Jako důvod pro to uvádí, že Periklés zavedl pro vykonavatele úřadů plat ze státní pokladny, protože *jinak lidem nemohl nabídnout z vlastních prostředků takovou štedrost jako jeho politický soupeř Kimón* (Arist. Ath. 27.3 - 4).

¹⁴² Sám Periklés neříká „lepší,“ nicméně to implikuje, protože když Athéňané nemusí cvičit, a přesto se vyrovnají v boji ostatním, vyplývá z toho, že v nějakém ohledu musí mít před ostatními náskok – být lepší.

odvahou přirozeně obdarovanými (Hesk, 2000, s. 26). V důsledku toho, že se Athéňané nemusí zabývat vojenským výcvikem, dokonce mohou sami sebe spíše vnímat jako vznešenější národ, jak Thúkýdídés popisuje v části 2.40. 1 – 2 (Mills, 1997, s. 74).

Takto prezentovaný je ovšem Periklův argument další nepravdou. Není možné, aby Athéňané obstáli bez výcviku na politickém poli s tak silnými soupeři, jakými byli Lakedaimónští, Korintští, Argejští, atd. Výrok můžeme sice chápat tak, jako *vyřčení toho, že Athénské vojenské přípravy jsou na dobré cestě i přes to, že Sparťané mají lépe vycvičenou armádu (Hornblower, 1991, s. 303 - 304)*. Nicméně stále je to pouze nepravda, která se podílí na falešném závěru. Díky němu je pro Athéňany (hrdé demokraty) snazší smířit se s potenciálními riziky a obětmi války i přes to, že v jejích pozdních fázích bylo vítězství přinejmenším nepravděpodobné. K motivům, které se podepsaly na pokračování ve válce, je dále nutné přičíst obavu z anihilace a ustrnutí (tak, jak varuje ve své řeči Alkibiadés (Thuc. 6.16 - 18)).

Athény byly námořní supervelmocí a tou není možné být bez cvičení. Zdá se ale, že Periklova řeč je vzhledem ke kontextu namířena spíše na pozemní vojsko a jeho srovnání s Lakedaimónskou pěchotou. Ta byla supervelmocí pozemní. Co se týká výcviku hoplītů a jiného pozemního vojska, *jde o otevřenou otázku. Nicméně existuje evidence minimálně o protomilitaristickém výcviku pro mladíky aspirující na pozici hoplīta (Hesk, 2000, s. 27)*. Dále víme, že *jednou ze slavnostních ceremonií Velkých Dionýsií byla i iniciace válečných sirotků, kteří dosáhli věku, ve kterém měli začít svůj bojový výcvik, který byl jednou z povinností, jež mělo město plnit (Monoson, 2000, s. 92, 201)*.¹⁴³ I kdyby se mělo jednat o ideologické „povzbuzení,“ nelze ho takto stavět, protože je přehnané a nepravdivé. A Periklés chce *dokázat pravdu*, přičemž považuje „triumfující“ athénský vojenský neprofesionalismus za zřejmý důkaz pro tuto pravdu. Athéňané nejsou od přirozenosti nejlepšími bojovníky. Další podpůrný důkaz tvrzení, že Athény jsou školou Řecka, je nepravdivý.

Viděli jsme, že Periklovo tvrzení, ač vychází ze zdravého jádra,¹⁴⁴ je ve zmíněných bodech podepřeno falešnými argumenty. Jeho dopady jsou zřejmé. Athéňané skutečně věřili tomu, že jsou mezi Řeky nejpřednější a tato perspektiva na sebe samé jim mohla být na překážku. Přestože měli během peloponéské války několik příležitostí, kdy by pro ně bylo výhodné ustoupit

¹⁴³ Důkazem tohoto tvrzení je např. Arist. Ath. 42, Plat. Menex. 249a - c.

¹⁴⁴ Athénám se s jejich demokratickou formou vlády a imperiální politikou skutečně dařilo a jejich role hegemonu Dělského spolku stála na fungující politice. O to zarážející je ale Periklovo tvrzení.

či uzavřít mír, nestalo se tak (viz např. Thuc. 4.21.1).¹⁴⁵ Důvodem mohla být mj. jejich národní hrdost, modelovaná v první fázi války Periklovou řečí. Jelikož se však hrdost zakládala z části na nepravdách, dávala i nepravdivý sebeobraz, který vedl k negativním dopadům. Část Periklova proslovu, ve kterém tvrdí, že je pravdou, že Athény jsou školou Řecka lze označit za fake news.

4.2.2.3. Zlomový okamžik: výprava na Sicílii

Kromě fake news autorských a, řekněme, teoreticko – politických se můžeme zaměřit i na praktickou rovinu, kterou Thúkýdídés popisuje. Je přitom třeba mít na paměti to, co bylo napsáno o přímých řečech. Lze nicméně přistoupit na autorovu hru a zkoumat, například, jaké výroky se podílely na rozhodování o výpravě na Sicílii, která v důsledku znamenala obrovskou ztrátu pro Athénské vojsko a pokladnu a výrazně tak přispěla k oslabení athénské pozice v peloponéské válce.

V roce 416 př. n. l. probíhá v Athénách diskuze o válečné výpravě na Sicílii. Mezi hlasy, které se na sněmu zastávají této expedice, jsou i hlasy egestských vyslanců. Egest'ané apelují na Athéňany, aby jim pomohli v boji proti Syrakusám, nejmocnějšímu státu tehdejší Sicílie, který Egestu ohrožoval.¹⁴⁶ *Zřejmě nevěřili v přesvědčivost svého dřívějšího spojení s Athéňany, a tak je začali přesvědčovat pomocí jejich vazeb na Leontini¹⁴⁷ a dále svou finanční movitostí (Kagan, 1981, s. 161 - 165).*¹⁴⁸ Egest'ané se při svém přesvědčování opírají o neplatný argument šikmé plochy: pokud nám, Athéňané, nepomůžete v boji proti Syrakusám, a nepotrestáte je za vylidnění Leontin, stanou se jediným vládcem na Sicílii. Syrakuská moc bude stoupat a přijedou na pomoc Lakedaimoňanům¹⁴⁹ a společně vás potom zničí (Thuc. 6.6.2).

Athéňané se rozhodli pro invazi na Sicílii z vícera důvodů, *především kvůli rozšíření svého vlivu. Jako záminka jim přitom sloužila snaha osvobodit své spojence* (Thuc. 6.6.1) - Egest'aný. Thúkýdídés informuje, že *Athéňané neměli o Sicílii přesnou geografickou ani*

---

¹⁴⁵ Sílu athénské národní hrdosti, povzbuzenou o background beliefs své výjimečnosti, pocházející mj. i od Perikla, vidíme např. v tomto oddíle: „Sicilané ... uzavřeli dohodu s ustanovením, že ukončí válku... Spojenci Athéňanů pozvali k sobě athénské velitele a řekli jim, že uzavřou dohodu a že v mírové smlouvě budou zahrnuti i Athéňané. Když to athéňští velitelé schválili, byl uzavřen mír a athénské lodi pak odpluly ze Sicílie. Jakmile se však strategové vrátili domů, Athéňané ve městě potrestali dva z nich ... vyhnáním a třetího, ..., odsoudili k peněžitě pokutě, že prý se dali podplatit... Tak pevně věřili Athéňané, ... že se jim musí podařit vše, co je možné i co je méně snadné, ať se na to připravili důkladně, nebo hůř,“ (Thuc. 4.65.1 – 4).

¹⁴⁶ Egesta vedla válku proti Selinunt'anům, kteří si vyprosili Syrakuskou pomoc.

¹⁴⁷ Pro informaci jaké pouto existovalo mezi Leontinskými a Athéňany viz Thuc. 3.86.1 – 4-

¹⁴⁸ Diodóros podává téměř stejný scénář s rozdílem, že *Leontinští se na prosbách u Athéňanů podíleli větší měrou. Jejich vyslanci přicházejí do Athén s apelem na dřívější uzavřené spojení a Egest'ané se k prosbě přidávají s příslibem financování ozbrojené výpravy* (Diod. 12.83.2 – 3).

¹⁴⁹ Syrakusané i Lakedaimoňané byli příbuzní na základě dórské kmenové příslušnosti.

ekonomickou znalost (Thuc. 6.1.1, 6.6.3). Přesto se z výše zmíněných důvodů nechali přesvědčit (ať už od egestských vyslanců nebo vlastních mluvčích¹⁵⁰) k tak zásadnímu kroku jakým bylo de facto vedení dvou válek najednou. *Čtenář má díky Thúkýdidovým slovům možnost předpovídat budoucí obtíže, kdežto reálné rozhodování Athéňanů je založeno pouze na informacích a dezinformacích, které jim poskytli mluvčí na sněmu. Thúkýdidés tím ukazuje kontrast mezi historickým viděním světa a podstatou demokratické znalosti* (Ober, 2002, s. 106). Jelikož je athénské rozhodování založeno ze značné části na rétorické zdatnosti a hlasu občanské většiny (a tak, i když ne nevyhnutelně, i na umění manipulace), je možné mu předkládat nepravdivé informace, podávané jako pravdu, a očekávat přitom pozitivní výsledek hlasování.

Navíc Athéňany, povzbuzené vlastním sebeobrazem,¹⁵¹ bylo nejspíš vcelku snadné k sicilské expedici motivovat. Thúkýdidés informuje, že *Athéňané stejně chtěli na Sicílii vyplout* ((Thuc. 6.1.1). V praxi zde tak vidíme Sókratovu úvahu o tom, že *není těžké pochvalně mluvit o Athéňanech mezi Athéňany, ale mezi Lakedaimoňany* (Plat. Menex. 235d). V našem případě ji lze převést tak, že není těžké prosadit své zájmy mezi lidmi, kteří už pro ně přesvědčení jsou. V tomto duchu tedy uvažují i egestští vyslanci, když *slibují spolufinancování athénské výpravy na Sicílii z vlastní, velmi bohaté pokladny* (Thuc. 6.6.2, 6.46.1). Ještě před začátkem sicilské války se však ukazuje, že Athéňané byli Egestány oklamáni, protože v pokladně je peněz pouze minimum.¹⁵²

Selhání sicilské expedice samozřejmě nelze dávat za vinu pouze egestské nepravdě. Egestský slib však výrazně přispěl k tomu, že se athénský sněm rozhodl pod vlivem nepravdivých informací k zásadnímu kroku. Zároveň se tak ovšem přiblížil ke svému celkovému neúspěchu. Svou roli při athénském rozhodování jistě sehrála i jejich současná pozice, rétorické

---

¹⁵⁰ Zde je myšleno především Alkibiadovo vystoupení na sněmu. Alkibiadovi a jeho roli v sicilské válce budu věnovat samostatnou kapitolu.

¹⁵¹ Sebeobraz, který je vyjádřen Periklem v pohřební řeči, zde jistě není hlavní příčinou rozhodnutí, ale spíše jeho podporou na horizontu athénské palety možností a schopností. Že se jedná o jakousi realitu přítomnou při rozhodování sněmu, můžeme vidět později, když masa lidí, která ve finále o expedici na Sicílii rozhodovala, chtěla vidět athénskou politickou elitu na pranýři. V jistém smyslu došlo ke zhroucení athénskému sebeobrazu, který je hnací silou společnosti. Lidé, kteří občany pro výpravu namotivovali a počítali přitom s athénskými přesvědčeními po neúspěchu museli čelit důsledkům tohoto důležitého nabourání sebeobrazu.

¹⁵² „Když přišli první athénští vyslanci do Egesty podívat se na peníze, vymysleli si Egestané tuto lest. Dovedli je do chrámu Afrodity v Eryku a ukázali jim obětní dary, misky, konvice, kadidelnice a jiné nádoby ve velkém množství; byly ze stříbra a pohled na ně byl mnohem působivější, než byla jejich peněžitá hodnota. Jednotlivci, kteří hostili athénské námořníky ve svých domovech, přinášeli na hostiny zlaté a stříbrné poháry sebrané z celé Egesty i vypůjčené z blízkých měst foinických i řeckých, jako by byly jejich vlastní. A protože všichni používali totéž nádobí a všude se ho objevovalo velké množství, athénští námořníci nad tím žasli a po svém návratu do Athén všude vykládali, že viděli velké poklady,“ (Thuc. 6. 46. 3 – 4).

schopnosti rodilých mluvčích na sněmu, a lze se domnívat, že také athénské background beliefs, naladěné a modelované Periklem a dalšími, poukazujícími na athénskou přirozenost a podnikavost. Nicméně egestské veřejné tvrzení o tom, že budou prostřednictvím svého velkého bohatství schopni financovat athénskou výpravu, můžeme označit jako fake news, protože Athéňané i pod vlivem tohoto příslibu začali sicilskou válku, přičemž toto rozhodnutí bylo stimulováno informacemi neslučitelnými s reálným stavem věcí.

4.2.2.4. Alkibiadés a jeho promluvy o Sicílii

Součástí rozhodování o sicilské výpravě je i Alkibiadova řeč na sněmu. Alkibiadova horlivost a ctižádost přerůstající v mladickou *hybris*¹⁵³ představují v procesu rozhodování protiklad k Nikiově rozvážnosti, zdrženlivosti a vojenské zkušenosti. Když se schyluje k odsouhlasení sicilské expedice, varuje Nikiás shromáždění¹⁵⁴ svým proslovem vycházejícím z faktické situace Athén. Mimo jiné v něm zdůrazňuje *zbytečnost* (Thuc. 6.11), *nelogičnost*¹⁵⁵ (Thuc. 6.10) a *obtížnost* (Thuc. 6.20, 21) celé výpravy, poukazuje na to, že *Athény nejsou do sicilského konfliktu přímo nijak zapojeny* (Thuc. 6.9.1, 6.13.2) *ad. Aby Athéňany od rozhodnutí odradil, vznáší těžko splnitelné požadavky, které je třeba vykonat pro uskutečnitelnost výpravy* (Thuc. 6.24.1). Důsledek jeho vystoupení je však přesně opačný, než v jaký doufal. Jak je možné, že přes zcela racionální přednes situace a možností Athén, vychází Nikiova snaha vniveč a shromáždění rozhodne pro vyslání válečné výpravy?

Na jedné straně lze opět argumentovat pomocí Periklova proslovu. Reakce Athéňanů, následující těsně po Nikiově řeči je v tomto směru ilustrativní. „A tak pod vlivem přehnaného nadšení většiny i ten, komu se to nelíbilo, byl zticha z obavy, aby nebyl považován za nepřítele státu, kdyby se proti tomu ozval,“ (Thuc. 6.24.4). Zároveň vidíme, že mnoho občanů podlehl nadšení pro výpravu a chtělo se dát k válce strhnout, ať už měli jakoukoli motivaci.¹⁵⁶ Důvod k tomuto postoji můžeme spatřit opět v Periklově počínání. Na jednu stranu jsme viděli, že jeho motivující proslov ukazuje Athény jako školu Řecka, oslavuje jejich přirozenost *ad. Pro takto*

---

¹⁵³ Kromě Thúkýdida podávají svědectví o tomto povahovém rysu i další autoři. Např.: „zdá se mi, že bys zase nechtěl žít, ..., jestliže nenaplníš svým jménem a svou mocí krátce řečeno celý svět; a soudíš, ..., že mimo Xerxa a Kýra není v dějinách žádného slavného člověka,“ (Plat. Alc. 105c).

¹⁵⁴ Zde se projevuje vliv Hérodota. Postava Nikií a jeho situace připomíná radu, kde chtěl Artabanos odradit Xerxa od útoku na Řecko Hdt. 7.10, Alkibiadés je zase svými ambicemi podobný Mardoniovi a jeho soukromým zájmům.

¹⁵⁵ Mimo jiné také varuje před svěřením moci mladému a ctižádostivému Alkibiadovi v pasáži 6.12.

¹⁵⁶ „A všech bez rozdílu se zmocnila touha účastnit se výpravy; starší byli přesvědčeni, že si buď podmaní zemi, do níž plují, nebo že aspoň nepostihne neštěstí tak velkou moc, mladší prahli po podívané a zkušené ve vzdálené zemi a pevně doufali, že se vrátí živi a zdraví. Většina vojáků spoléhala na to, že v současné době budou dostávat peníze a že zvětší athénskou moc a budou z ní mít příjem po věčné časy,“ (Thuc. 6.24.3).

smýšlející občany je však nesnadné přijmout defenzivní strategii, se kterou chtěl Periklés peloponéskou válku vyhrát.¹⁵⁷ Jeho „stavění barikád“ a vysídlování venkova za hradby Athén je vyčítáno mnoha jeho dědici a negativní ohlasy k tomuto defenzivnímu postoji rezonují ještě v druhé polovině čtvrtého století (Ober, 1985, s. 53, 54, 56).¹⁵⁸ V situaci, kdy je ve městě mnoho mladých lidí s přesvědčením modelovaným optimismem a vlastní jedinečností, si nelze myslet, že tito lidé, „školitelé Řecka,“ se budou chtít ukazovat světu jako obranní až nečinní vojáci. Jak ukazuje další vývoj, bylo tomu právě naopak. Je však třeba vzít v potaz, že athénská pokladna by nějak výrazné aktivní vedení války nejspíše nebyla schopná pokrýt. V tomto směru je Periklovo uvažování zcela racionální. Na druhou stranu se však poněkud neslučuje s výše uvedeným athénským naladěním.

Racionální argumenty, které měly Athéňany od výpravy odradit, byly brány na lehkou váhu. Větší význam měla touha po dobrodružství mladých lidí, mocenské ambice a emotivnost celé situace – snaha uspokojit soukromé chtíče – a zároveň optimismus většinové společnosti,¹⁵⁹ jehož pramen lze najít v Periklových proslovech, tak jak je Thúkýdidés zaznamenal. Co se týká emotivní stránky věci, na tu dokázal hrát právě Alkibiadés a tvořil tak další protikladnou perspektivu ve vztahu k Nikiovi. Kromě toho, že dokázal lépe zahrát na emotivní strunu, disponoval také přesvědčivou rétorikou a schopností využít situace. Tento politický koktejl je dozdoben uměním manipulace s informacemi, která měla zásadní dopad na rozhodnutí athénského shromáždění.

---

¹⁵⁷ Viz Thuc. 1.143- 144.

¹⁵⁸ Např. Platónova kritika Athénského stavu: „I ty, Kalliklee, ... velebíš lidi, kteří hostili Athéňany, častující je tím, čeho si žádali. A říká se, že oni učinili obec velikou; že však je působením oněch starých politiků zduřelá a naběhlá, to nepozorují. Neboť bez uměřenosti a spravedlnosti naplnili obec přístavy a loděnicemi a hradbami a poplatky a takovými hloupostmi; a když pak přijde tento záchvat té nemoci, současné rádce budou obviňovat, ale Themistoklea a Kimóna a Perikleia budou velebit,“ (Plat. Gorg. 519a). Dále: „A přesto všichni víme, že úspěch nenavštěvuje ty a nezůstává u těch, kteří kolem sebe stavěli ty nejlepší a nejsilnější zdi, ani u těch, kteří shromáždili největší počet lidí na jednom místě, ale spíše u těch, kteří nejvíce vznešeně a moudře vládnou svému státu,“ (Isoc. 7 13).

¹⁵⁹ Prasklinu v Thúkýdidově narativu můžeme při zkoumání rozhodování o Sicílii vidět v tom, že Thúkýdidés se snaží navodit dojem, že Athéňané byli při tomto rozhodování jednotní a všeobecně nadšení. Ovšem zároveň také ukazuje, že existovaly vnitřní politické spory, spory generační a strategické, jejichž důsledky můžeme spatřit v sekvenci špatných rozhodnutí, vykonaných během výpravy (odvolání jednoho ze stratégů, neschopnost shodnout se na taktice dobývání Syrakus, ...). Také je dobré uvažovat o tom, zda Nikás, chválený Thúkýdidem, ale zároveň váhavý a pobožný člověk, byl tím pravým stratémem pro tento úkol. Nejenže se již od začátku snažil od výpravy odradit, ale následně na přímo na Sicílii se ukázalo, že učinil několik zásadních špatných rozhodnutí, která vedla k athénské porážce.

Alkibiadés má mezi Athéňany výsostné postavení. (Thuc. 6.15.3).¹⁶⁰ Spolu s jeho bohatstvím a stranickým vedením mu to dopřává značnou autoritu. Pomocí ní tedy působí na athénský sněm a přemlouvá ho k uskutečnění sicilské válečné výpravy. Ve svém projevu se ohrazuje proti Nikiovým výtkám vůči své osobě a zároveň používá určitých informací pro překonání Nikiových slov a získání souhlasu sněmu. Tyto informace však v některých ohledech zcela nekorespondují s realitou. Proto je třeba se na ně podívat blíže.

První problematický moment v Alkibiadově řeči nastává v případě jeho tvrzení o tom, že on sám je v otázce velení armádě tím nejoprávněnějším za všech (Thuc. 6.16.1). To je tváří v tvář Nikiově přítomnosti minimálně velmi troufalé. Toto tvrzení je nicméně postaveno na argumentech, které se zcela míjejí s podstatou kompetentnosti ke zvolení stratégem. *Alkibiadés bere tradičně podružné části života athénských prominentních občanů a staví je do ústředí svého života tak, jako by se z nich měl stát důvod jeho politické prestiže (Forde, 1989, s. 80)*). V tomto případě si za důkaz své kompetence a autority bere, pro vůdcovství, zcela nepodstatné činy jako *finanční účast na vítězství v olympijských hrách* (Thuc. 6.16.2). Dalším důvodem, který Alkibiadés uvádí na podporu své způsobilosti je jeho *vlastní pošetilost* (Thuc. 6.17.1). Zcela vážně navrhuje, aby Athéňané svěřili své osudy do rukou šilence.¹⁶¹ *Alkibiadés tvoří ze své pošetilosti svou výsadu a ztotožňuje ji s politickým talentem, čímž odůvodňuje to, že je schopný dosáhnout zadaných cílů v politickém světě (Forde, 1989, s. 86 - 87)*. Tato pasáž je o to více zarážející, že Athéňané se v závěru této části *Dějin peloponéské války* přikloní na Alkibiadovu stranu.

Myšlenku, že jeho společenské postavení je zárukou jeho nároku na velení armádě, doplňuje o další tvrzení, že *Athéňanům byl ve válce už předtím velmi užitečný a to tím, že zařídil bitvu u Mantineje* (Thuc. 6.16.6). Užitečnost tohoto konfliktu pro Athény je však velice pochybná, protože v této bitvě athénský spolek prohrál, byla zničena značná část argské armády - nejvýznamnějšího athénské spojence té doby. Jako pozitivum této bitvy uvádí Alkibiadés

---

¹⁶⁰ Alkibiadovo postavení a zároveň ctižádost byly jedněmi z bodů, které Thúkýdidés uvádí jako příčiny pozdějšího athénské neúspěchu na Sicílii (Thuc. 6.15.3 – 4). *Sledování především vlastních zájmů vede v případě Alkibiada k zavádějícím radám ohledně sicilské expedice. V obecné rovině pak přehnaná cílevědomost a kariérismus jak na straně Alkibiada, tak na straně dalších athénských politiků vedly k tomu, že kvůli domácím politickým rozbrojům (způsobeným i Alkibiadovou pozicí (Thuc. 6.28.2)) musel Alkibiadés opustit velení sicilské výpravy. Tím byla athénská armáda výrazně oslabena (Gribble, 1999, s. 179)*.

¹⁶¹ Tento výrok je ještě umocněn tím, že podle Alkibiada je *Nikiás pouze oblíbencem štěstěny* (Thuc. 6.17.1). Tím se implikuje, že je minimálně stejně nezpůsobilý jako sám Alkibiadés. Ten se pomocí své řeči však snaží ukázat, že kompetentní je, kdežto Nikiovi přiřazuje pouze pasivní závislost na štěstí.

přinejmenším pochybné *rozkolísání lakedaimónské sebedůvěry* (Thuc. 6.16.6), což můžeme označit spíše za Alkibiadovu domněnku než pravdivou informaci. Nelze totiž jednoduše uvěřit tomu, že vítězná mocnost se po vítězné bitvě nad mocným soupeřem cítí méně sebevědomě, než tomu bylo před touto bitvou.

Vidíme, že Alkibiadova autorita vzhledem k pozici stratéga, o kterou usiluje, stojí na neplatných pilířích – vysoko hodnoceném ekonomickém statusu, šílenství vlastní osoby a zprostředkování prohrané bitvy. Je tedy založena na neopodstatněném, falešném, základu. Vzhledem k tomu, že měla zásadní vliv na rozhodování athénské sněmy, jí můžeme označit za výsostný předpoklad dalšího šíření potenciálních fake news.

Co tedy Alkibiadés na sněmu Athéňanům konkrétně radí?

1. „Nezměňte svůj názor na výpravu na Sicílii, jako by byla namířena proti mocnému státu. Sicilská města jsou lidnatá, jejich obyvatelstvo je však různorodé a dochází tam snadno ke změnám a k přijímání nových občanů. Proto si tam nikdo nepožizuje zbraně na ochranu své osoby, jak tomu je, když jde o vlastní město, ani se řádně v zemi nezařizuje. Nikdo nemyslí na nic jiného, než jak by si pomohl k nějakému prospěchu na úkor celku, ... a v případě neúspěchu je připraven odejít jinam – takové jsou jejich přípravy,“ (Thuc. 6.17.2 – 3).

2. „A není pravděpodobné, že by takový dav poslouchal svorně jeden návrh ... všichni by se ... přidali k tomu, kdo by k nim promluvil tak, aby se jim to líbilo, zvláště když mezi nimi jsou sváry...,“ (Thuc. 6.17.4). Navíc „tam budeme mít mnoho barbarů, kteří z nenávisti k Syrakusanům půjdou s námi proti nim,“ (Thuc. 6.17.6).

3. „Zdá se také, že nemají tolik hoplītů, jak se chvástají, a ani ostatních Řeků že není tolik, kolik by mělo být ... Řecko v tomto ohledu velmi lhalo a těžko mohlo v této válce postavit dostatečný počet vojáků,“ (Thuc. 6.17.5).

4. „Pokud jde o bezpečnost, lodi nám umožní zůstat tam, budeme-li mít úspěch, nebo odplout domů, neboť budeme na moři silnější než všichni Sicilané dohromady,“ (Thuc. 6.18.5).

5. Závěr: „... ještě víc zvětšíme svou moc zde, půjdeme-li proti oněm městům, a vydejme se na tuto plavbu, abychom srazili pýchu Peloponésanů tím, že jim ukážeme, že pohrdáme nynějším klidem a podnikáme dokonce tažení na Sicílii. Současně buď budeme vládnout celému řeckému světu, jak je pravděpodobné, protože se k nám připojí tamější národy, nebo aspoň

uškodíme Syrakusanům, a z toho budeme mít prospěch my sami i naši spojenci. (...) Prohlašuji zkrátka, že podle mého názoru propadne-li nezhálčivé město zahálce, postihne je co nejdřív zkáza ...,“(Thuc. 6.18.4, 7).¹⁶²

Ve všech okamžicích jsou Alkibiadovy argumenty poněkud paradoxní, protože spíše, než reálnému stavu věcí odpovídají vlastním Alkibiadovým přáním nebo předpovídají přesný opak toho, jak se věci vyvinou. V prvním případě se jedná o jasné Alkibiadovo strategické pochybení. Již ze známosti poměrů zprostředkované Egestany je zřejmé, že na Sicílii je vícero městských států, které mohou být minimálně nebezpečné. Alkibiadés je odkázán prakticky pouze na tyto a podobné¹⁶³ informace a rozhodně nemá přesnou znalost poměrů na Sicílii.¹⁶⁴ Proto může jen těžko objektivně referovat o sicilské povaze. Přesto zcela vážně tvrdí, že Sicilané nejsou zvyklí nosit zbraně, jsou prospěchářští, atd. Sicílii označuje jako území, kde se nenachází mocná města. Potom je však oslabena jeho vlastní pozice, protože v důsledku nabízí Athéňanům válku o neperspektivní území,¹⁶⁵ která by přitom znamenala obrovské výdaje, navíc za probíhajícího válečného konfliktu s Lakedaimónem. Stejně tak prospěchářská povaha je poněkud popřena Egestskou žádostí o pomoc. Syrakusy v něm přišli na pomoc Seliuntanům. Je otázkou, zda z tohoto počinu měly Syrakusy nějaký výrazný prospěch. A problémem Alkibiadova argumentu je dále i situace, kdy probíhá válka mezi Egestany a Selinuntany. Navzdory Alkibiadovu tvrzení, Selinuntané v případě neúspěchu neodcházejí, ale minimálně nezanedbatelná část obyvatel se rozhodla město bránit.

Nicméně pro naši úvahu je důležité, že se tento argument, přestože se zásadně mýlí, dostává do veřejného povědomí a ukazuje zcela falešnou perspektivu na svět. Není nijak dokázáno, že by Sicilané nenosili zbraně. Dále je zřejmé, že minimálně některé sicilské státy jsou v boji schopné, jinak by Egestané nemuseli žádat Athény o pomoc. Jak jsem tvrdil na začátku odstavce, Alkibiadův rozbor sicilských poměrů připomíná spíše jeho vlastní přání.

Co se týká druhého bodu, situace na Sicílii se ukázala být zcela opačnou, než jakou předpokládal Alkibiadés. Pokud je řeč o nesvorném davu, je třeba upozornit na fakt, že Syrakusy, proti kterým byla výprava zaměřena především, měly demokratické zřízení podobně jako

---

¹⁶² Odhlédneme-li od našeho zarámování, jedná se o zajímavou teze ohledně dynamismu zahraniční politiky a stability supervelmoci.

¹⁶³ Viz Diodóros *I2.83.2 – 3*.

¹⁶⁴ Situaci mu v tomto případě usnadňuje athénská obecně slabá znalost sicilských poměrů (Thuc 6.1.1).

¹⁶⁵ Pomineme-li omezení přísunu Lakedaimónských zásob.

Athény.^{166 167} Dav si musel odsouhlasit svůj postup v dané situaci. Je tedy poněkud nepředvídaté přemýšlet tak, jako by Syrakusané byli tak schizofrenní, že by se téměř okamžitě obrátili proti svému vlastnímu rozhodnutí. To, co Alkibiadés popisuje je spíše situace v Athénách, které sice navenek nadšeně odhlasovaly válečné tažení na Sicílii, na druhou stranu však byly zmítány vnitřními politickými rozpory a o svornosti může být řeč jen s velkými problémy. Jak Thúkýdidés sám popisuje, motivací mnoha lidí v této válce nebyl prospěch polis jako takové, ale často prospěch osobní. Stejně tak, když Alkibiadés mluví o tom, že se lidé na Sicílii přidají k tomu, čím řeč se jim bude zdát nejlepší,¹⁶⁸ popisuje vlastně pouze svou úlohu. Jeho argumenty se začínají jevit jako neplatné, ale přitom jsou pro obecenstvo evidentně lákavé do té míry, že je ochotné mu je odsouhlasit. A dále tvrzení, že Athéňané budou mít na Sicílii řadu spojenců je pouze dalším Alkibiadovým předpokladem, který navíc nevychází hned ve dvou ohledech. Za prvé se k Athénám nepřidala nijak významná většina sicilských obyvatel ani neřeckého obyvatelstva. Za druhé se záhy po vyplutí ukazuje, že ani na stávající spojníky se nelze zcela spoléhat, protože Egešťané, ač výprava vznikla z jejich iniciativy,¹⁶⁹ Athéňany zmanipulovali a lhali o jejich reálných možnostech podpory celé akce.

Alkibiadovy argumenty, ačkoli jsou evidentně nekonzistentní, až falešné,¹⁷⁰ hrají zásadní roli. Jedná se o důležitá strategická tvrzení, která měla reálný dopad (i když Athéňany nebylo nesnadné přesvědčit) na významné politické a vojenské rozhodnutí. Alkibiadés v tomto případě vědomě manipuluje obecenstvem a staví svou rétoriku na nedokázaných a nedokazatelných předpokladech, a na konstrukci toho, čeho by se Athéňané mohli obávat při útoku na vlastní stát – nesvornosti. Protože se s tímto stavem mohou ztotožnit, je pro ně méně obtížné tuto konstrukci

---

¹⁶⁶ Viz Thuc. 7.55, Diod. 11.68.5, Diod. 11.72.2, Arist. Pol. 5.1304a 27 – 29; Aristotelés mluví o *přeměně politeii v demokracii až po vyhrané sicilské válce*, ale lze se domnívat, že jde o kontextuální slohovou záležitost. *Poté, co po roce 412 př. n. l. došlo k významnému posílení demokracie pomocí vzniku nových úřadů apod., potřeboval nějak odlišit systém před tímto rokem a nejbližší mu v jeho terminologii odpovídala právě politeiá* (Robinson, 2000, s. 196).

¹⁶⁷ Pro evidenci existence demokracie v Syrakusách nemusíme striktně využívat pouze historické citace. Lze usuzovat i z nepřímých zdrojů. *Je obecně uznáváno, že se rétorika může plně rozvinout pouze v demokratickém prostředí. Ačkoli víme, že Athény byly střediskem rétorů a sofistů, z pramenů můžeme usoudit, že rétorické umění mělo kořeny právě v Syrakusách. Zde existoval rétor Corax, který chtěl pomocí řečnictví dostat pod kontrolu rozvášněný lid* (Robinson, 2000, s. 203). Jedná se tak nepřímý důkaz, že v Syrakusách demokracie existovala.

¹⁶⁸ Toto je obecný rys vztahu demokratického rozhodování a rétoriky, který je třeba vzít do úvahy je-li řeč o jakémkoli demokratickém hlasování, jak v Athénách (kde existovalo centrum sofistických učenců), tak i v Syrakusách, kde je tento jev explicitně přiznán v Hermokratově proslovu („názory lidí se řídí tím, co se jim řekne, a lidé se víc bojí toho, kdo na ně útočí první nebo kdo dává útočníkovi předem na srozuměnou, že se bude bránit, protože ho považují za dost silného, aby odolal nebezpečí,“ (Thuc. 6.34.7)).

¹⁶⁹ Alespoň co se týká „oficiálního komuniké.“

¹⁷⁰ Alkibiadés pokračuje v in group argumentaci, což je v tomto případě prodloužení argumentu ad hominem – dezinformace a dehonestace jiného národu. Tímto postupem posiluje skupinovou polarizaci.

přijmout. V tom můžeme spatřit vliv Hérodotovy a Periklovy polarizace. Z objektivního hlediska však pro takové přijetí nemají žádný důvod.

Třetí bod Alkibiadovy argumentace reflektuje stav sicilské vojenské síly. Je samozřejmě obtížné najít v tomto případě nějaký přesný údaj nebo poukázat na rozdíl mezi Alkibiadovým odhadem a skutečným stavem. Nicméně stejně jako Alkibiadés počítá s podporou Syrakuských nepřátel, mohou Syrakusané počítat s podporou svých spojenců. V tomto ohledu je demonstrativní příklad Kamariňanů. Ti se rozhodli ve válce zůstat neutrální, ale zároveň tiše podporovat Syrakusany, protože *díky jejich zeměpisné blízkosti se jejich pomsty obávají více než Athénské síly. Toto rozhodnutí se navíc v průběhu války ukáže jako klíčové, protože se jedná o další město, které odmítne Athény podporovat potom, co se ukáže, že athénská moc na Sicílii je mnohem menší, než tvrdil jejich vyslanec* (Mara, 2008, s. 45). Nadto není jasné, že se Syrakusanům nepodaří neřecké národy přemluvit spíše než Athéňanům. To je opět pouhá taktika.

Alkibiadés však především nezmiňuje jinou důležitou informaci, která se později ukáže jako klíčová – kmenovou spřízněnost Syrakusanů a Lakedaimoňanů a tedy potenciální Lakedaimónskou podporu syrakuskému vojsku. Thúkýdídés informuje právě o tom, že Syrakušti vyslanci na tuto pokrevní příslušnost poukazovali.¹⁷¹ Jaký byl skutečný stav sicilských vojsk, je tedy jen těžko ověřitelné, navzdory tomu existovala vodítka, jak se vyvarovat podcenění soupeře. Ta však nebyla rozpoznána – jestli vědomě či nevědomě zůstává otázkou.

Fatální tvrzení, vydávané za pravdu, však představuje čtvrtý bod Alkibiadovy řeči. Při četbě o průběhu války vychází čím dál tím víc najevo nejen, jak se Syrakuská flotila podpořená Lakedaimónem a Korintem vyrovnává v boji Athéňanům, ale i jak jim při pokusu o ústup z ostrova zlomí vaz a uvězní je na něm (Thuc. 7.69 – 71). To v důsledku vede k rozprášení celé sicilské části athénské armády, devastaci athénské flotily a popravě obou nejvýznamnějších athénských stratégů (Thuc. 7.75 – 87). Alkibiadovo chybné tvrzení z části vychází z podcenění syrakuské armády a její schopnosti přizvat spojence. Jeho tvrzení však nelze nazvat pouhým omylem, protože jde o záměrné zavádějící informace. Pod slibem bezpečnosti celého podniku je snažší výpravu uskutečnit, a tak se Alkibiadés snaží takovou atmosféru navodit. Opět nemůže

---

¹⁷¹ „...my Syrakusané říkáme, že není těžké jasně vysvětlit vám i ostatním to, co sami znáte stejně dobře. Prosíme vás, a jestliže se nám nepodaří vás přemluvit, současně proti tomu protestujeme, že Iónové, naši odvěcí nepřátelé, se na nás chystají a vy, Dórové, nás Dóry zrazujete,“ (Thuc. 6.80.3). Takto Thúkýdídés formuje část přímé řeči syrakuských vyslanců v Kamarině. Na Řeckém území se jedná o promluvu vyslanců ke Korintňanům „... a když dorazili do Korinta, zahájili jednání a žádali, aby jim jako příbuzným šli na pomoc,“ (Thuc. 6.88.7). Jen těžko by Syrakusané za pomoci Korintských zapomněli tuto skutečnost zmínit před Lakedaimoňany.

ani zdaleka předpovídat nějaké alternativy, protože je na jedné straně zaslepen vlastními ambicemi a na druhé straně na Sicílii pravděpodobně nikdy nebyl. Nelze se přitom spoléhat na fakt, že athénská flotila je nejmocnější na světě, protože jednou z alternativ, která je naprosto reálná,¹⁷² může být zásah přírodních sil nebo jiná nevojenská příčina neúspěchu. Alkibiadés ujišťuje obecenstvo, že při výpravě praktické žádné velké nebezpečí nehrozí. To je, jak se ukáže v jejím průběhu, nesmysl. Jeho jedinou zárukou bezpečného návratu domů je síla athénské loďstvo. Do úvahy překvapivě nezahrnuje ani očividný efekt vedení války – ztráty původních válečných prostředků v boji. Alkibiadés problém staví tak, jako by v bitvách neměli Athény přijít o část loďstva. Samozřejmě, že mohou dorazit posily přímo z Athén, ovšem Syrakusané budou v doplňování svého loďstva kvůli výhodě domácího prostředí pohotovější. Navíc, jak jsem psal výše, není vůbec brána v potaz pomoc ostatních řeckých států – Korintu a Lakedaimónu. Přitom právě Korint je jednou z dalších řeckých námořních velmocí.

Athéňané tedy pod vlivem zdánlivé bezpečnosti tohoto dobrodružství a dalších neplatných argumentů přijímají nakonec i neopodstatněný Alkibiadův závěr. Vzhledem k tomu, že důvody, které Alkibiadés uvádí na jeho podporu, jsou nepravdivé, přispěly nemalou měrou k ukvapenému a přitom fatálnímu rozhodnutí athénské shromáždění. Důsledkem tohoto rozhodnutí bylo zničení značné části armády a tedy snížení bojeschopnosti státu. Nejen, že se Alkibiadova teze o nadvládě nad celým Řeckem nesplňuje, ale díky tomu, že nastavil naprosto zkreslenou perspektivu na realitu, přichází otřes, ze kterého se již Athéňané nevzpamatují. Otřes, který je o to větší, o co silnější background beliefs o nezahálčivých občanech nejschopnějšího města Athéňané drželi.¹⁷³

Dále se nesplňuje Alkibiadova vize, že v případě athénské neúspěchu (který ovšem předpokládal návrat athénské flotily domů), alespoň uškodí Syrakusám. Opět se ukazuje přesný opak, protože Syrakusy, které se do doby sicilské expedice do peloponéské války nezapojovaly, nyní vyjíždějí na pomoc Lakedaimónu. Navíc nutnost bránit se Athénám u vlastních břehů si

---

¹⁷² Viz Hdt. 7.188 – 190, kde bouře zničila třetinu perské flotily.

¹⁷³ Zajímavé srovnání nabízí Eurípidés, který na rozdíl od své dřívější podpory intervenčních ideálů, zastává už v době rozhodování o sicilské výpravě opačný názor. V nedochované hře *Antiopé* říká Amphión, že lidé nemají chválit příliš riskantní podniky (fr. 194 K) a dále, že kdokoliv je příliš aktivní, když by mohl zůstat nečinný je hlupák (fr.193 K). Kromě toho dále čteme, že ne vždy je moudré spoléhat se na výsledek hlasování sněmu, protože jedna moudrá rada převáží mnoho zvednutých rukou a nejhorším zlem je omezenost davu (fr. 200 K).

vynutila, že se ze Syrakusanů stala nová námořní mocnost.¹⁷⁴ Důsledkem sicilské porážky je následně i celková porážka Athén v peloponéské válce.

Thúkýdidés v tomto případě zaznamenává obrovskou sílu fake news, kterou disponovaly už v dobách klasických Athén. Že se jedná o fake news je po přečtení úvaze zcela jasné, protože nepravdivé informace, podepřené nepravdivými¹⁷⁵ argumenty z úst manipulátora bez opodstatněné autority způsobily zásadní rozhodnutí. K tomu přitom došlo pomocí modelace background beliefs ku prospěchu propagátora těchto informací.

Co na rozhodování o sicilské expedici vidíme dále je, jak racionalita umírněnost (reprezentované na sněmu Nikiou), jsou zcela vytlačeny do pozadí (Thuc. 6.24.4). Umění zahrát na správnou emoci zde drtivě převážilo schopnost vnímat rizika a neefektivitu celého podniku. Jak jsme si ukázali, Alkibiadova tvrzení můžeme dekonstruovat a pomocí toho označit závěr, který z nich vyplývá za fake news jejíž účelem je v emotivně napjaté situaci splnit propagátorovy cíle. Naproti tomu Nikiás nemá na celé výpravě žádný osobní zájem. To lze vyložit i jako náповědu poukazující na objektivnější postoj. Přesto však byla jeho úvaha Thúkýdidovým Alkibiadem ignorována a analýza zkušeného vojevůdce byla dalším mluvčím sněmu označena za výmluvy (Thuc. 6.25.1).

4.2.3 Shrnutí

V přečtených úvahách jsem se pokusil ukázat, že díla Hérodota i Thúkýdida obsahují určité množství informací, které bychom mohli označit za fake news. Jak v rovině autorských, tak v oblasti zaznamenaných tvrzení nalezneme řadu polopravd, nepodložených výroků, manipulativních řečí, apod. Viděli jsme, že se mohla podílet na rozhodování o zásadních záležitostech, především v politické oblasti.

Tyto fake news jsou šířeny pod dojmem vědecké autority, která je společným podtextem u obou autorů, a která je deklarována v jejich předmluvách. Přes tuto snahu můžeme konstatovat, že autorita Hérodota i Thúkýdida působí poněkud nekonzistentně. Thúkýdidés navíc hned v úvodu v rámci vědecké rivality konstruuje paradigma největší události, které je přinejmenším možné relativizovat. V jeho stylistice hrají důležitou roli přímé řeči. O nich, přes Thúkýdidovo

---

¹⁷⁴ V celém tomto emocionálním úseku současně cítíme rezonovat Hérodotovo varování před nadutostí národů, které na svém mocenském vrcholu neobstály ve zkoušce odhadu vlastních možností, a jejich pýcha způsobila jejich zkázu.

¹⁷⁵ Minimálně nepodloženými.

ujistění o nejvyšší možné míře autenticity, můžeme tvrdit, že mu pomáhají nastínit vlastní mínění o událostech a situacích.

Při Periklově formulaci ideálního demokratického státu se ukazuje, že ne všechny argumenty, kterými svou formulaci podepírá je možné neproblematicky (nebo s jistou mírou tolerance) přijmout. Tvrzení, že *Athény jsou školou Řecka*, působí při bližším zkoumání nedůvěryhodně. Je možné ho dekonstruovat a ukázat, že argumenty, na kterých stojí, nejsou pravdivé. Protože se jedná o proslov, který měl významnou roli při budování athénské image, ale i identity a background beliefs, které se podílely na vnímání světa, lze výrok *Athény jsou školou Řecka* chápat jako fake news (ačkoli je zasazen do výsostně ideologické promluvy a ideologie není fake news). V mých očích bohužel tento výrok působí ve vztahu k ideologii spíše dehonestujícím dojmem, než jako další argument pro úspěšnost demokracie. Ukáže-li se, že část určité ideologie stojí na účelové a vědomé lži je to více ke škodě než k potenciálnímu prospěchu jinak skvělé ideji.

Co se týká fake news, které Thúkýdídés zaznamenává z úst jiných lidí, ukázala se jako ilustrativní situace rozhodování o sicilské expedici. Při ní Thúkýdídés demonstruje jakou roli fake news hrají na mezinárodním i domácím politickém poli. Athéňané byli nejprve oklamáni zcela evidentně falešnou informací (která napomohla odsouhlasení výpravy) Egešťanů v podobě zprávy o jejich možnostech financování výpravy. Následně je kvůli soukromým ambicím motivoval Alkibiadés naprosto neplatnými argumenty, a z nich vyplývajícím závěrem. Na této scéně se ukazuje obrovská role emocí a background beliefs, které triumfují v boji tváří v tvář s racionalitou a uměřeností. Sicilská výprava se stala osudovou tragédií, kterou způsobilo rozhodnutí athénské sněmu postavené ze značné části pouze na fake news.

Thúkýdídés tedy, podobně jako Hérodotos, některé fake news pomáhá šířit a dokonce sám vymýšlí. Z tohoto hlediska ho můžeme označit za jejich propagátora. V jeho případě je obtížné určit, do jaké skupiny propagátorů ho lze zařadit. Myslím, že bychom mohli konstatovat, že balancuje na hranici mezi altruistickými propagátory a lovci očí. Na druhou stranu některé fake news pomáhá dekonstruovat a poukazuje na ukvapenost či nerozumnost vzhledem k některým rozhodnutím. Propagátory fake news zaznamenaných bychom mohli označit jako úzce sebezaměřené (v případě sicilské výpravy) a výjimečně i altruistické (v případě Perikla). V další kapitole se pokusím nastínit, jaký vliv mohly mít athénské fake news vliv na Athéňany, jejichž přesvědčení umocňovaná některými fake news se projevovala v běžném občanském životě.

5. Sókratés a vliv fake news na jeho život

Jako příklad osoby, která pocítila drtivou sílu fake news, jsem zvolil Sókrata. Jsem si vědom, že se nejedná o typického athénskeho občana. Myslím však, že právě kvůli jeho extrémnosti bude můj příklad více ilustrující. Dále je třeba zdůraznit, že se jedná pouze o jeden z možných pohledů, kterými lze jeho osud nahlížet. Sókratés se napříč hlavními historickými prameny jeví jako provokatér, stoupenec nových mravů, kosmolog,¹⁷⁶ jako mez ideálu *parrhésie*,¹⁷⁷ jako angažovaný intelektuál,¹⁷⁸ jako morální opora¹⁷⁹ i jako oponent a „vychovatel“ elit.¹⁸⁰

Mezi těmito a mnoha dalšími polohami prosvítá, že můžeme najít nějaké jádro toho, proč byl Sókratés vnímán jako někdo provokativní, z něhož si lze utahovat.¹⁸¹ Vzhledem k tomu, že se Sókratés jevil jako oponent mainstreamu, bylo možné je využít k jeho obžalobě. Jak jsme viděli během této práce, některá přesvědčení, rezonující athénskou společností, byla podporována za využití fake news., Můžeme se tedy pokusit interpretovat jeho smrt jako jeden z extrémních případů dopadu falešných zpráv na lidský život.

5.1. Další ironie Sókratova života?

Se Sókratem se neodmyslitelně pojí i téma sókratovské ironie. Tu lze definovat z vícera úhlů pohledu. Jako první si ironie jako výrazného aspektu sókratovských dialogů všiml Quintilianus. V nejužším smyslu slova znamená ironie situaci, kdy *rozumíme opak toho, co bylo skutečně řečeno* (Quint. Inst. 9 3.44). V moderním Vlastosově podání ale vidíme, že sokratovská ironie je oproti běžnému smyslu pojmu komplexní. *Sókratés má svými slovy na mysli přesně to, co říká, ale zároveň i opak* (Vlastos, 1991, s. 31). Tento pohled je třeba mít na paměti při dalších úvahách, například při Sókratově obhajobě u soudu, kde si navrhl *doživotní stravování v prytaneiu* (Plat. Apol. 37a). V obecné rovině se sokratovskou ironií rozumí, že, pomocí tvrzení o vlastní nevědomosti a naopak moudrosti ostatních, usvědčí člověk z nevědomosti právě oponenta. Tento způsob vedení dialogu je zřejmý především v Platónově díle.

---

¹⁷⁶ K tomu viz Patzer (1994, 50-81).

¹⁷⁷ Viz Saxonhouse (2005, s. 85 - 126).

¹⁷⁸ Viz Vlastos (1991), Ober (2002, 165-189).

¹⁷⁹ Platón konstruuje Sókrata jako morální autoritu a činí z něj hérao Apollónského kultu. O Sókratovi u Xenofóna viz Chernyakovskaya (2014).

¹⁸⁰ Viz J. L. Fischer (1994, 94 – 110).

¹⁸¹ Prameny, ať už Platón, Xenofón nebo Aristofanés o této situaci svědčí. Sókratés exemplifikuje nový trend - nový styl myšlení. K novému stylu myšlení: viz Patzer (1994), Patzer (1998). Srov. Patzer (1987).

Jako ironii ovšem můžeme chápat i některé Sókratovy životní situace. Mezi ně by patřil i výsledek soudního procesu. Sókratés se celý svůj život prezentoval jako výsostní racionalista.¹⁸² Nebyl zdaleka prvním, kdo přisuzoval racionalitě výsostné místo. Jako jeden z prvních proponentů tohoto přístupu však obrátil pozornost filozofie na lidskou společnost.¹⁸³ Dědictví jeho racionalismu se nese filozofií až do dnešní doby. Za jeho života se mu však založení, které nevyhnutelně vede ke konfrontaci s ambicemi některých lidí, vymstilo.

Sókratés chce oponovat některým pohnutkám athénské elity, která se dere k moci na základě osobních ambicí, jak jsme mohli vidět na příkladu Alkibiada v minulé kapitole. Dalším typickým příkladem je dialog *Charmidés*. *Charmidés představuje morální heteronomii a bezmyšlenkovitost a pocit méněcennosti. Sókratés v dialogu diskutuje, jak by se mohla tato choroba vyléčit zapojením se do dialektického procesu a sókratovské reflexe. Ukazuje, jak je autonomie spojena s kritickým myšlením a morálním jednáním*¹⁸⁴ (Schmid, 1998, s. 66). Sókratés upozorňuje elity na fakt, že cesta k dobrému – ctnostnému – jednání je ražena úvahami rozumu a je nutné se vyvarovat iracionálních pohnutek vášní. *Znalost způsobuje morálně dobré jednání. Pokaždé, když se ukáže, že ctnosti jsou založeny na znalosti, slouží jako příčina dobrého chování. Jejich definice se liší pouze vzhledem k situaci* (Chernyakhovskaya, 2014, s. 98, 100). V tomto smyslu je podružné, že jeho způsob uvažování nevede k pozitivním závěrům. Sókratův životní postoj je jasně deklarován.¹⁸⁵

Jeho veřejně projevované námitky, jimiž se často pohybuje na hraně ideálu *parrhésie*, tak působily athénskému obecnstvu a především athénským mocným celebritám argumentační potíže a podryvaly jejich autoritu. Na druhé straně se však nedá tvrdit, že by tím budil pozitivní ohlas u běžných obyvatel. Sókrata lze vnímat také jako člověka, který svou specifickou metodou rozvíjel argumentační schopnosti elit; např. Kritiás, jehož byl Sókratés vychovatelem, byl vůdčí

---

¹⁸² Například v dialogu *Charmidés* vidíme diskuzi nejen o roli uměřenosti, ale i o povaze rozumnosti. Viz např.: „... již nesetrváváme při myšlence, že kdo žije s věděním, je šťasten,“ (Plat. Charm. 173e). „...rozumnost ... má to dobré, totiž znát znalost a neznalost, proto, že kdo jí má, snáze se naučí, čemukoli jinému, čemukoli jinému by se učil, a všechno se mu bude jevit jasnější, když při každé věci, ..., bude mít na očích ještě vědění; také ostatní bude zkoušet z těch věcí, kterým se sám naučí, kdežto kdo budou zkoušet bez toho, budou to dělat slaběji a hůře,“ (Plat. Charm. 172b).

¹⁸³ Tento obrat komentuje Aristotelés v díle *De partibus animalium* když poukazuje na stav, kdy za *Sókratových časů udělali filozofové pokrok, co se týká vědecké metody, ale obrátili pozornost na praktické dobro a politickou vědu* (642a 28). Guthrie však upozorňuje, že *vnímat Sókrata jako jedinou hybnou sílu, která sama způsobila tento obrat je zjednodušující klišé* (Guthrie, 1971, s. 99).

¹⁸⁴ Dále viz např. Plat. Phaedrus 229e – 230a.

¹⁸⁵ Viz Plat. Apol. 21b – 22e.

osobností vlády třiceti tyranů, a Alkibiadés byl také zjevně Sókratovým oblíbencem.¹⁸⁶ Navíc to, co se během dialogů mimo jiné ukazuje, je nabourávání dobových přesvědčení o athénské výjimečnosti a moudrosti.¹⁸⁷ Jelikož se z části zakládalo na nepravdách, máme před sebou náznak potenciálního konfliktu se Sókratovým přesvědčením.

Navzdory Sókratovu naladění jsme však v průběhu této práce několikrát viděli, že rozhodování lidí, nejen u soudu, se v některých, obzvláště emočně vypjatých, situacích řídí spíše emocemi a rétorickým uměním,¹⁸⁸ než rozumnou úvahou. Ve společenské situaci, ve které se Athény v době konání Sókratova soudního procesu nacházely, napětí jistě existovalo.¹⁸⁹ Nacházíme se přibližně pět let po konci prohrané peloponéské války, čtyři roky po svržení Tricítky a ve stavu, kdy se museli vyrovnávat se ztrátami minulosti (demografie, ekonomika, vojenská síla, mezinárodní moc a prestiž) a hledět vstříc nejisté budoucnosti. Athénská background beliefs budovaná od časů Aischyla a Simonida a posilovaná Hérododem, byla vystavena extrémnímu tlaku. Demokracie oslavovaná desítky let, image a identita attického hegemonu, škola Řecka, námořní velmoc, stát schopný vést dvě vítězné války najednou... Všechna tato přesvědčení se nyní otřásala v základech a existovala potřeba tento stav řešit.

Mezi těmito sociálními a politickými problémy se pohybuje Sókratés a dává svou racionalitou Athénanům najevo nesouhlas s mnohými jejich postoji a jednáním. Ne všechny jeho námitky se míjely s realitou,¹⁹⁰ avšak možná právě proto, působily ještě větší antipatii. Není výjimkou, že se společnost v době krize obrátí k instituci obětního beránka. Ve společensky napjaté situaci stačí poukázat na nepohodlné či podezřelé osoby a označit je za původce neštěstí.¹⁹¹ Sled událostí je poté urychlen potřebou sociální problém řešit a viděli jsme, že v intenzivních situacích, mají lidé sklon jednat bez ohledu na racionální důvody nebo alespoň

---

¹⁸⁶ Viz např. Xen. Mem. 1.2.24 nebo Plat. Sym. 213c – d.

¹⁸⁷ Zde je vhodné připomenout již jednou citovaný výrok z dialogu *Gorgiás* (viz pozn. 157) nebo *Menexénos* 234c – 235c.

¹⁸⁸ Proti kterému Sókratés vystupoval stejně tak jako proti ambiciózním neracionálním plánům (viz Plat. Gorg. 464e – 466a).

¹⁸⁹ V letech 400 – 399 př. n. by se situace v Athénách dala popsat jako *náboženská a politická úzkost* (Schofield, 2006, s. 23). V našem kontextu je dobré si všimnout rozlišení mezi strachem a úzkostí, protože úzkost typicky není konkrétní a nemá jasného původce. Zároveň musíme počítat s tím, že *Athénská společnost byla v tomto stavu velmi ostražitá vzhledem k dalšímu potenciálnímu podryvání demokratického zřízení* (Cartledge, 2009, s. 80).

¹⁹⁰ Viz Plat. Alc. 113b – c.

¹⁹¹ Paralelu můžeme shledat mezi Sofoklovým Oidipem a Sókratem. *Společnost se nachází v úzkostlivé situaci – vybírá vhodného obětního beránka – jsou pronesena veřejná obvinění – oběť je exkomunikována – společnost dosahuje úlevy* (Fagan, 2013, s. 128).

„nejít proti proudu.“¹⁹² Racionalita působí v takových situacích dráždivě; vzpomeňme například, jaká byla reakce na Nikiovu druhou promluvu – jeho slova byla označena za výmluvy a Thúkýdidés zde vykresluje situaci tak, že se Nikiás Athéňanům jeví spíše jako zbabělec než jako uvážlivý stratég. Stejně tak provokativně působí i Sókratova racionalita, kterou tak rád dával na odív.

Sókratovi jistě nepomohl ani jeho postoj k demokratickému vedení státu, které se muselo nově etablovat po svržení tyranů. Vztah Sókrata a demokracie jako takové je předmětem mnohaleté diskuze.¹⁹³ Nicméně se jistě nejednalo o jednoznačného příznivce: „... co se týká správy obce, tu vystupuje a radí jim o nich tesař stejně jako kovář, švec, obchodník, lodník, bohatý jako chudý, urozený jako prostý, a těm se nevytýká,..., ačkoli se tomu nikde nevyučil a nemá žádného učitele...“ (Plat. Prot. 319c – d). Na druhou stranu *obviňovat Sókrata z toho, že upřednostňoval tyranii před demokracií je unfair, protože uznával jako jedinou správnou vládu takovou, která je charakterizována zákony, kterými se řídí lidé dobrovolně* (Guthrie, 1971, s. 92). Navíc máme o Sókratově respektu k demokratické vládě evidenci v dialogu *Kritón* (Plat. Cri. 50a – 52d). Dále je třeba si uvědomit, že Sókratés mohl vést své dialogy (a tedy i kritiku v nich zmíněnou) právě díky tomu, že mu to povaha demokratické obce umožňovala. Tento stav si mohl uvědomovat přinejmenším po zkušenosti s tyranii Třicítky, jejíž vedoucí postava, Kritiás, mu výslovně *zakazuje mluvit s mládeží* (Xen. Mem. 1.2.33). Co je pro Sókrata signifikantní, je nicméně fakt, že *vystupoval jako zarytý kritik demokracie. Jeho vize, že při rozhodování máme dbát na rozumnost jednotlivců a ne na názor většiny se jen těžko mohla snášet s demokratickým principem řízení státu* (Schofield, 2006, s. 54 – 55). Na druhou stranu ale musíme namítnout, že demokrat musí kromě reflexe principu většinového rozhodování hledět také na to, zda jeho rozhodování například neodporují zákonům.¹⁹⁴

Nakonec můžeme ještě uvážit, že zatímco příslušníci politické demokratické elity, jejich blízcí a někteří další příznivci demokracie byli v době vlády třiceti tyranů nuceni odejít do exilu (nebo odcházeli dobrovolně), Sókratés zůstává ve městě a k demokratickým snahám o

---

¹⁹² Viz kapitoly *Zlomový okamžik: výprava na Sicílii a Alkibiadés a jeho promluvy o Sicílii*.

¹⁹³ Například K. Popper si myslel, že Sókratés byl stoupencem demokracie a otevřené společnosti. Jiný postoj zaujímá Richard Kraut, když tvrdí, že *Sókrata nelze vnímat takto jednoznačně, protože na jednu stranu si cenil demokracie jako nejvhodnějšího prostředí k vedení intelektuálních diskuzí, ale na druhou stranu se z principu nemůže smířit s tím, že rozhodování většiny je oproti expertnímu rozhodování horší* (Kraut, 1985, s. 201).

¹⁹⁴ Tato úvaha bude dále rozebrána v podkapitole *Sókratův zhoubný vliv na athénskou mládež*.

znovuzískání města se nepřidává.¹⁹⁵ Naopak neustává se svým pojetím filosofie jako občanské angažovanosti a výchovy dospělých, což mnoho lidí vnímalo jako jednu z okolností souvisejících s vládou tyranů.

V situaci kolem roku 400 př. n. l. je tedy Sókratés jednou z ideálních postav na roli obětního beránka. Je však třeba si uvědomit, že celý proces nemusel nutně dopadnout jeho smrtí. Athénský soud dává Sókratovi možnost, aby si sám navrhl trest. Mnoho Athéňanů by se nejspíše spokojilo i s jinou formou trestu. Dále je tu ještě skutečnost, že výsledek hlasování byl velmi těsný. Nicméně Sókratova provokativnost, arogance a drzost zde sehrály tak významnou roli, že Sókrata dovedly až na smrt. Ovšem nás v úvaze nemusí primárně zajímat, jak soudní proces dopadl. Bude spíše důležité sledovat, jaké okolnosti k němu vedly a jaké argumenty využila obžaloba pro svůj cíl dostat Sókrata před soud (a zároveň s tím ho využít pro navození pozitivnější společenské atmosféry a pocitu katarze pomocí instituce obětního beránka). Jsme tedy svědky celkově ironické situace. Sókratés něco tvrdí a nějakým způsobem to dává najevo. Důsledkem tohoto jednání je přesný opak toho, jak sám pojímal život.

5.2. Obžaloba Sókrata

Při rekonstrukci obžaloby, kterou na Sókrata podali Anytos a Melétos ústy Lykóna je samozřejmě nutné vzít v potaz nabízející se námitku: K Sókratovi nemáme přímý přístup. Jeho postava je známá pouze díky zprostředkovaným informacím jiných autorů. Sókratés, nebo přinejmenším mnoho popisovaných událostí jeho života, může být chápán jako fake – jako součást tzv. sókratovské legendy.¹⁹⁶ Nicméně myslím, že tato námitka se míjí s účelem této kapitoly, protože Sókrata můžeme chápat jako určitý model antického filozofa. Stejně tak díla, která jsem rozebíral výše, nabízejí, jak jsem se pokusil ukázat, modelové situace. Takovou situací je samozřejmě i Sókratovo stanutí před soudem, popisované v dílech Xenofonta a Platóna. My zde však, jak jsem uvedl v kapitole *Definice fenoménu fake news*, popisuje principiální rovinu fungování fake news ve společnosti. Vzhledem k tomu, můžeme Sókrata i přes jeho případnou neautenticitu pokládat za ilustrující příklad.

---

¹⁹⁵ Je třeba přiznat, že v Sókratově případě není možné uvažovat o aktivní vojenské podpoře (bylo mu okolo 67 let). Podstatné je, že se nepřidává k Třiceti, dokonce *odmítl plnit jejich příkaz, aby přivedl Leonta ze Salaminy, čímž by se podílel na jeho popravě. Místo toho šel domů a nezákonná nařízení Třiceti nerespektoval* (Plat. Apol. 32c – d).

¹⁹⁶ K tomuto problému viz například Guthrie (1971, 5 – 57).

5.2.1. Sókratova soudní pře v recepci Xenofonta a Platóna

V tradici se jako dva další primární zdroje reflektují ještě Aristotelés a Aristofanés. Oba titi autoři se však věnují jiným aspektům Sókratova života. Aristofanés se v *Oblacích* vypořádává s dobovým trendem nástupu sofistického (nového) učení do Athén. Za tím účelem v jeho hře postava Sókrata reprezentuje určitý typ sofistického myslitele a přírodního filozofa. Pokud jde o Aristotela,¹⁹⁷ ten si všimá Sókrata spíše jako určitého protovědce, který rozvíjí nauku o definici.¹⁹⁸ Nicméně co se týká přímo Sókratova soudu, obžaloby a obhajoby, explicitně o ní hovoří pouze Platón a Xenofón. Pokusím se tyto dva zdroje a jejich podání Sókratova soudu stručně pospat, abychom získali lepší orientaci v celém procesu.

5.2.1.1. Sókratův proces v Platónově podání

Platón v dialogu *Obrana Sókrata*¹⁹⁹ referuje především o Sókratově obhajobě. *Dává procesu, stejně jako celému dialogu, oproti Xenofontově Obraně filozofický rozměr, protože na rozdíl od Xenofonta, který byl spíše nadaným literátem, byl schopný chápat filozofický přesah Sókratovy obhajoby (Vlastos, 1995, s. 242).* Nás však spíše než filozofie bude zajímat jádro obžaloby a argumenty, které obsahuje.

V tomto směru nám nezbývá než obrátit se na Sókratovu interpretaci celé obžaloby. Ta se podle něj skládá ze dvou částí. První se pojí se Sókratovým obrazem, a Sókratés upomíná soud na to, že se zakládá na pouhých pomluvách (Plat. Apol. 19a – b). Původ druhé části je potom připisován Anýtovi a Meletóvi. Znění prvního bodu obžaloby by v hrubých obrysech znělo takto: „Sókratés je vinen a dopouští se přečinů tím, že zkoumá věci pod zemí i nebeské, že slabší důvody činí silnějšími a že témuž učí i jiné,“ (Plat. Apol. 19b). Druhý bod Sókratés přednáší dále takto: „Sókratés je vinen tím, že kazí mládež a nevěří v bohy, v které věří obec, nýbrž v jiná nová daimonia,“ (Plat. Apol. 24b – c). Jinými slovy obžaloba spočívá v tom, že Sókratés se provinil jakožto sofista, který šíří svou společenskou kritiku mezi ostatní a zavádí nového boha.

Co se týká první části obžaloby, můžeme, společně se Sókratem, konstatovat, že vyjádření tohoto obrazu najdeme přinejmenším v Aristofanových *Oblacích*. Ovšem fakt, že Sókratés neměl lichotivou pověst, se zračí i v některých momentech platónských dialogů.²⁰⁰ Tato okolnost se jistě

¹⁹⁷ Aristotelés je také jediným ze zmíněných zdrojů, který Sókrata nemohl osobně poznat. Nicméně *pod Platónovým vedením se během svého studia se Sókratovou filozofií seznámil (Guthrie, 1971, s. 35).*

¹⁹⁸ Viz Arist. Met. 1.987b.

¹⁹⁹ Tento i další dialogy, které v práci zmiňuji, přeložil do češtiny František Novotný.

²⁰⁰ Např. v Alkibiádově projevu v Symposiu (Plat. Sym. 215b – 219e).

implicitně podepsala na tom, že Sókratés stanul před soudem. I tam však dává najevo, proč tomu tak bylo a čím si pomluvy „vysloužil.“ Ukazuje se jako brilantní řečník, který je schopen vyvracet mínění mainstreamu.

Druhá polovina spočívá principiálně ve stejném problému, pouze je konkrétně zarámovaná. Sókratés šíří svoje učení, které nabourává athénský establishment v krizové době. Je zajímavé, že během dob prosperity na Sókrata takto explicitně útočí pouze Aristofanés.²⁰¹ Během athénské úzkosti však stane před soudem, ačkoli se jeho způsob filozofování nezměnil. Co se ovšem změnilo, je společenská situace. Během tyranie Třicítky se hlavní postavou tohoto uskupení stal Kritiás, který byl Sókratovým žákem. Tento fakt jistě nebyl zapomenut a Sókratés ho svým nezměněným postojem v jistém smyslu připomínal. *V tomto směru byl tedy Sókratův soud politickým procesem (Schofield, 2006, s. 23).* Ukazuje se tedy, že Sókratés se při své obhajobě bude muset vypořádat s dalekosáhlejším problémem než pouze s několika body obžaloby. Musel by změnit přesvědčení a obavy Athéňanů, aby se očistil. V tomto směru je jeho situace takřka bezvýchodná. Nicméně nám půjde dále v úvaze o to, abychom se zaměřili na podstatu některých bodů obžaloby a pokusili se v nich shledat informace, které bychom podle měřítek nastavených v této práci mohli popsat jako fake news.

5.2.1.2. Obžaloba Sókrata v Xenofontově recepci

Jak jsem již zmiňoval v minulé podkapitole, Xenofón se ve své *Obhajobě Sókrata*²⁰² nezabývá toliko filozofickým přesahem Sókratova procesu. Znění žaloby, je zde zprostředkované přímo Xenofontem: „A když ho žalobci obviňovali, že neuznává státem uznané bohy a zavádí nějaká jiná, nová božstva a kazí mládež,...“ (Xen. Apol. 10). Xenofón tedy oproti Platónově verzi nezmiňuje, že by obžalobě vadilo Sókratovo potenciální přírodní filozofování. V ostatních bodech se obžaloby vlastně shodují. Opět jde především o to, že Sókratés působí jako člověk, který šíří mezi mladé lidi provokativní myšlenky a že se protiví náboženské tradici.

Stejně jako u Platóna najdeme shodu s Aristofanovou komedií. Rozdíl však je v tom, že Xenofontova verze je mnohem strožejší a sám Xenofón v ní vystupuje na Sókratovu obranu.

---

²⁰¹ Nejen, že Sókrata podrobují zdrcující kritice v komedii *Oblaka*. V další komedii *Ptáci zavádí přímo nový termín „sokratizovat“* [(„sōkratein“ (Ar. Av. 1282) pozn. aut.)]. *Význam tohoto slova spočívá v tom, že se mladý člověk stává pobudou (nosí dlouhé vlasy, odmítá se mýt a chodí s žebráckou holí)* (Nails, 2006, s. 5). Aristofanés tak popisuje Sókratův negativní vliv na mládež. Nicméně to je podobně jako v *Oblacích* možné chápat spíše jako uměleckou karikaturu, než jako explicitní obvinění, které vidíme v situaci o přibližně patnáct let později, v době krize.

²⁰² Do češtiny přeložil Václav Bahník (1972).

Ovšem hlavním tématem zde oproti Platónovi není přednes Sókratovy filozofické pozice, ale spíše jeho vztahu k náboženství.

Nicméně způsob, jakým se Xenofón svého učitele zastává je v očích recipienta celé Sókratově obhajobě více ke škodě než k prospěchu. *Xenofón (i mimo samotnou obranu) vykresluje Sókrata nejen jako nevinného, ale přímo neškodného. Na některých místech působí všechny Xenofontovi sókratovské spisy jako účelové střípky obrany.*²⁰³ Tím, že Xenofón referuje o Sókratovi tímto způsobem a tvrdí, že byl při obětování bohům nejvíce nápadný, celou obhajobu shazuje. Je to zároveň jeden z důvodů, proč bychom měli za primární zdroj ve vztahu k Sókratovi přijmout Platóna (Vlastos, 1995, s. 92).²⁰⁴ Z mnoha míst Xenofontových spisů opravdu cítíme značnou snahu prezentovat čtenáři Sókrata jako jakéhosi superhrdinu. Ilustrujícím případem může být pasáž: „Když to soudcové uslyšeli, začali hlučet nelibostí. Jedni jeho slovům nevěřili, druzí mu záviděli, protože mu bohové víc přáli než jim,“ (Xen. Apol. 14).²⁰⁵

V Xenofontově díle je také zasazena důležitá poznámka, která plně koresponduje se zarámováním mé práce. Pronáší ji Sókratův žák Hermogenés. „To nevidíš, že athénské soudy často poslaly na smrt naprosto nevinné lidi, protože se daly svést řečnickým uměním, a že stejně často osvobodily skutečné provinilce, kteří dovedli obratnou řečí vzbudit lítost nebo sedokázali slovy zalichotit?“ (Xen. Apol. 4). Opět vidíme, že již v době Sókratova procesu měla v očích některých lidí důležité slovo rétorika a schopnost udeřit na emoce. V době společenské úzkosti, kdy mezi nežádoucí občany patřili lidé spojení s tragickou vládou Třicítky, sofisté a podvrtní kritici, je tedy Sókratés minimálně podezřelý a žalobci o této skutečnosti věděli (jak si ukážeme v následující kapitole).

Nicméně tento krátký rozbor ukázal, že reálné jádro obžaloby spočívá ve třech zásadních bodech. První je odvislý od Sókratovy pověsti, která ho líčí jako svého druhu nebezpečného sofistu. druhý poukazuje na skutečnost, že Sókrata obklopovali mladí lidé, které určitým

---

²⁰³ Jako příklad zde lze uvést pasáž z *Memorabilií*: „Udivuje mě tedy, jak se jen mohli dát Athéňané přesvědčit, že měl Sókratés o bozích mylné představy, když nikdy nic bezbožného neřekl ani neudělal, naopak mluvil a jednal vždy tak, že ať by tak mluvil a jednal kdokoliv, byl by nejzbožnější a musil by za takového také být pokládán,“ (Xen. Mem. 1.1.20). Zajímavý na této citaci je postřeh, že Xenofón zde tvrdí, se Athéňané dali *přesvědčit*. To je, i když vezmeme v potaz celkové ladění Xenofontova díla, dalším indikátorem potenciální manipulace než prezentací faktů. Jak uvidíme v následující kapitole, příliš nesporných bodů obžaloba neposkytla.

²⁰⁴ Za další dva důvody považuje Vlastos fakt, že *Platón byl se Sókratem v intimnějším vztahu a skutečnost, že Platón dokázal mnohem lépe chápat Sókratovu filozofii* (Vlastos, 1995, s. 92).

²⁰⁵ Dále v Xenofontově verzi najdeme mnohem významnější znění delfské věštby: „... nikdo není nezávislejší, spravedlivější a moudřejší než já,“ (Xen. Apol. 14). Pro další podobné výroky viz např. Xen. Apol. 18.

způsobem musel fascinovat, a kterým předával moudrost, podezřelou většinové společnosti. Třetím bodem je poté porušování náboženské tradice, čehož se Sókratés dopouští vírou ve své daimonion.

5.3. Přítomnost fake news v obžalobě proti Sókratovi

V této podkapitole se pokusím podat hlubší analýzu argumentů obžaloby vznesené proti Sókratovi a případně najít námitky, které bychom proti nim mohli využít. Pro lepší přehlednost budou její tři hlavní body, popsané v minulé podkapitole, rozčleněny do tří samostatných oddílů. Tato úvaha nemusí být nutně chápána jako zproštění Sókrata od podezření. Výsledek soudu, stejně jako závažnost jeho obvinění, je naopak předmětem stále živé diskuze. V závěru bychom však mohli dostat odpověď na to, jestli se zmíněné teze obžaloby dají na základě analýzy a komparace narativů Aristofana, Platóna a Xenofonta označit za fake news.

5.3.1. Sókratés a sofistika

Athény jsou v průběhu druhé poloviny pátého století před naším letopočtem typické mimo jiné tím, že se staly centrem vzdělanosti. K tomuto obrazu přispívá i sofistické učení, které se zde pěstovalo. Ačkoli sofisté netvoří nijak konkrétní celek, můžeme ho charakterizovat na základě typických pozic hlavních protagonistů.²⁰⁶ Výstižné termíny, které se se sofistikou pojí, jsou individualismus (který mohl vést k morálnímu relativismu), politická a právní rétorika a placené vzdělávání. Co obžaloba vystihuje především je rétorická manipulace (slabší důvod činit silnějším) a distanc vůči demokratické ideologii a institucím, který v Sókratově podání má negativní vliv na politické a náboženské otázky. Z některých platónských dialogů vyplývá, že Sókratés sdílel se sofisty společné momenty. Byl to zdatný řečník (ačkoli tvrdil opak) a v některých případech měl sklony k manipulaci.²⁰⁷ Na druhou stranu však existovaly rozdíly – výuka formou dialogu zadarmo.

---

²⁰⁶ Na tomto místě je vhodné poznamenat, že *termín sofista má původně neutrální význam (moudrý muž) a byl používán skutečně jako pouhý epiteton. Vztahoval se na básníky (včetně Homéra), presokratiky, ale i mýtické postavy (Kerferd, 1981, s. 24).* Myslím, že tato poznámka může sloužit i jako vodítko k tomu, proč je v Platónově verzi zmíněno, že Sókratés zkoumá přírodní jevy. Navíc je nutné dodat, že *ačkoli se sofisté jako profesionálové nezabývali přírodními otázkami, jistě se o ně zajímali v rámci svých diskuzí (Kerferd, 1981, s. 39).* Když Xenofón hájí Sókrata proti obvinění ze sofistiky, říká mj.: „Nerozmlouval o podstatě vesmíru tak, jak o něm mluví většina ostatních filozofů, že by totiž uvažoval, jak je to s tím, čemu učenci říkají kosmos, a jakými zákony se řídí úkazy na nebi,...“ (Xen. Mem. 1.1.11).

²⁰⁷ Viz dialog *Ión*.

Sofisté ve své době nebyli vnímáni jednoznačně pozitivně.²⁰⁸ Na druhou stranu svým způsobem *uspokojovali společenskou poptávku. V době, která umožňovala občanům možnost svobodně hájit své zájmy, a možnost hájit se před soudem bylo vhodné znát někoho, kdo by člověku s těmito úlohami pomohl* (Kerferd, 1981, s. 17). To sebou ovšem nese i úskalí, především z morálního hlediska. Na sofistice se konzervativním kruhům dobové společnosti především přičil jeho vliv na politické rozhodování.²⁰⁹ *Lidem vadilo, že se kdokoliv, kdo za jejich službu zaplatí, může stát vlivným a mocným politikem. To k nim přitahovalo největší pozornost a zároveň působilo největší nenávisť* (Kerferd, 1981, s. 26). Stejně jako Sókratés, byli sofisté taktéž v úzkém kontaktu s bohatými lidmi města a stejně jako on s nimi vedli rozhovory, které nemusely být plně v souladu s většinovým přesvědčením.

Je třeba zdůraznit, že celé sofistické učení je z podstatné části zaměřeno na společenské otázky, stejně jako Sókratés. Kromě filozofů s přírodovědným zaměřením (Anaxagorás, Diogenés z Apollónie) se v Athénách etabluje tento nový filozofický proud. Jelikož jeho zastánci netvoří určitou homogenní skupinu, může být pro laika neskutečné se v tomto dění zorientovat. Jelikož Sókrata se sofisty pojí stejné téma a protože prosazují své učení především ústní formou, mohou na nezainteresované lidi působit podobným dojmem.

Myslím, že v tom spočívá i jádro Aristofanovy komedie *Oblaka*. V Platónově *Obraně* najdeme Sókratovu narážku na to, že pomluvy, o jeho údajném sofistickém myšlení *jdou ruku v ruce s Aristofanovou hrou* (Plat. Apol. 19c). V té má Sókratés vystupovat skutečně jako prototypický sofista,²¹⁰ meteorolog²¹¹ a zhoubný učitel mládeže.²¹² Antická řecká komedie však pracuje s principem karikatury a přehánění ad absurdum. Lze jen těžko uvěřit, že Sókratův obraz je v ní realistický. Na druhou stranu však téma vztahu Sókrata a sofistiky a sofistiky vůbec ve

---

²⁰⁸ Např.: Anýtova slova v dialogu Menón: „Kéž nikoho z mých příbuzných a přátel, ani domácího ani cizince, nepojme taková šílenost, aby k nim šel a dal se mrzce zkazit, neboť oni jsou zřejmá zkáza a zhouba těch, kdo se s nimi stýkají, (Plat. Men. 91c). Na druhou stranu víme, že Periklés se přátelil s Prótagorou.

²⁰⁹ Samozřejmě mezi jednotlivými sofisty existovaly zásadní rozdíly. Zatímco starší starší generace sofistů pravděpodobně vysvětlovala a obhajovala demokratické instituce a vývoj právních norem (Prótagorás), mladší generace aristokratů (Antifón) nesdílela sympatie s vládou práva a zákona. Přehled hlavních sofistických postav podává George Kerferd (1981, s. 42 – 58).

²¹⁰ „Budeš prohnáný a řečný jako řehtačka, jemný jako prášek. Jen se neboj,“ (Ar. Nub. 221). Jedná se o Sókratův slib Strepsiadovi. Dále např.: „Jak by se učil vyhýbat se soudům a žalovat a hájit. Hyperbolós se tomu učil u mne za talent,“ (Ar. Nub. 854).

²¹¹ „Vznášim se ve vzduchu a dívající se s výšky, prozkoumávám slunce,“ (Ar. Nub. 221).

²¹² „Strepsiadés: Ty biješ otce?; Feidippidés: Však ti dokáži, že jsem tě právem bil,“ (Ar. Nub. 1321).

společnosti jistě rezonovalo a diváky oslovovalo, protože jinak by Aristofanés svou hru v roce 423 jen těžko uvedl.²¹³

Ovšem při bližším zkoumání se dostáváme do interpretačně složitější situace. Chceme-li Sókrata usvědčit ze zřejmě sofistického počínání, zjistíme, že úseků, ve kterých skutečně splňoval definici sofistů je poskrovnu. Obraz Sókrata jako sofistů totiž nepochází tak dalece přímo od něj, ale od dalších postav, které v *Oblacích* vystupují. Strepsiadés přichází do školy, kde se setkává se Sókratem. Nabízí Sókratovi úplatu za výuku a prosí ho, aby ho naučil vykládat zákony po svém. Do školy je přijat. Při zběžném čtení by tento děj mohl vypadat jako jednoznačné potvrzení Sókratovy sofistiky. Avšak musíme si položit doplňující otázky, kdo to vlastně nese Sókratovi poplatek, kdo tohoto muže přijímá do školy a čemu se tam skutečně učí.

Strepsiada bychom mohli popsat jako výsostného hlupáka a reprezentanta spodiny. Má jenom mlhavé tušení o tom, co se ve škole vlastně děje: „Prý učí dokazovat obojí, ať je to správné nebo nesprávné. A praví, že tím správným jde i lež a podvod přivést snadno k triumfům,“ (Ar. Nub. 90). To je však tak mlhavé vymezení, že ho musíme označit pouze za fámou, kterou bychom mohli popsat jakéhokoli reprezentanta neznámých záležitostí, včetně jakéhokoli sofistů. Když přichází do školy,²¹⁴ neumí pojmenovat ani mapu, ani geometrické nástroje atd. Tento člověk se posléze dostává před Sókrata.²¹⁵ Žádá ho, aby ho vedl a učil jak před zákonem vyváznout dlužníkům a nabízí mu za to poplatek. O ten ho však nikdo nežádal a Sókratés o něj nejeví nejmenší zájem a raději se Strepsiada ptá, co vlastně chce (Ar. Nub. 244-245). Poplatek za výuku není přijat a není ani nijak stanovena jeho potenciální výše.²¹⁶

Dále se ukazuje, že ani se samotnou výukou v sofistickém duchu nemusí být interpretace díla tak jednoznačná. Je pravda, že Strepsiadés jde do školy se záměrem, který koresponduje s dobovým vnímáním sofistů a prosí o pomoc právě Sókrata.²¹⁷ Avšak Sókratés ho právním výmluvám neučí. Z jejich rozprav je zachyceno jak se Sókratés Strepsiada snaží vzdělat v biologii, názvosloví, múzice, ... Co se však týká Strepsiadova přání, pouze poslouchá

---

²¹³ Skončil nakonec na třetím místě.

²¹⁴ Strepsiadés nazývá školu také „Myslírnou,“ v angličtině je název vzhledem k sofistice ilustrativnější: „thinking-shop of wise spirits“ (Ar. Nub. 90).

²¹⁵ Ještě předtím se však dovídáme, že *žáci školy žijí v chudobě a často ani nemají co jíst* (Ar. Nub. 133, 180).

²¹⁶ Zde je fair poznamenat, že dále v díle vidíme informaci, že Hyperbolós se v jeho škole učil za jeden talent. Nicméně již není výslovně řečeno, že ho učil přímo Sókratés (Waerdt, 1994, s. 59).

²¹⁷ Sókratés sám opět nic Strepsiadovi neslibuje. Do školy ho přijímají Oblaka (viz Ar. Nub. 392).

nesmysly, které Strepsiada napadají během jednoho krátkého okamžiku jeho pobytu ve škole. Posléze ho z Myslírny pro neschopnost vyhazuje.

Je sice možné namítnout, že v následném chování Feidippida vidíme důsledky sókratovské výuky. Avšak při zevrubném čtení skončíme na stejném bodě. Nikde v textu není jasně sděleno, že Feidippida učí Sókratés. Situace je postavena tak, že Sókratés Feidippida učit odmítá a odchází. Výuka probíhá dále za účasti spravedlivého a nespravedlivého řečníka. V *Oblacích* je tedy Sókratova karikatura kvůli povaze informujícího zdroje poněkud zkreslená. *Postava Sókrata v Oblacích vystihuje určitý prototyp řečníka z tržiště, který je veřejně známý a má na lidi určitý vliv. Stará komedie nastavuje určitou společenskou agendu, a šíří některé biasy, které společností rezonují a v některých případech mohou být částečně zodpovědné i za ztráty na životech*²¹⁸ (Sommerstein, 1996, s. 330, 333). Sókratés tedy zastupuje nějaký myšlenkový proud, ale je otázka, jak velké reálné jádro Aristofanés ukazuje. Přitom ale vidíme, že se jeho obraz Sókrata ve společnosti mohl volně šířit nezávisle na skutečném Sókratovi.

O pomluvách proti Sókratově osobě čteme i jinde než v Aristofanově komedii. Výrok, kterým se Sókratés loučí v Xenofontově *Obhajobě* naznačuje právě takovou povahu soudního procesu. „Tak ty bys, milý Apollodóre, raději viděl, kdyby mě popravili právem než nespravedlivě?“ (Xen. Apol. 28). Je zřejmé, že se zde nejedná pouze o podloženost argumentů obžaloby. Nicméně k nespravedlivému rozsudku přispěly podle autora přesvědčovací schopnosti řečníků, ale i nepravdivá mínění, která o Sókratovi kolovala.²¹⁹ Z pouhých pomluv se tak stávají skutečně fake news a myslím, že kdyby v antickém slovníku takový termín existoval, nezdráhali by se ho někteří autoři použít.²²⁰

Kromě poněkud fiktivních útoků v Aristofanově hře a náznaků pomluv v jiných dílech, můžeme najít i další argumenty proti Sókratovi coby sofistovi. Stejně tak však můžeme nalézt i protiargumenty. Na několika místech se v pramenech například objevuje tvrzení, že Sókratés nedisponoval velkým jměním.²²¹ O sofistech je však známo, že jednou z jejich signifikantních znaků byl profesionalismus. Sókratés však jasně dává najevo, že za své učení peníze nebral

---

²¹⁸ Například v případě ostrakizovaného politika Hyperbola.

²¹⁹ Viz Xen. Mem. 1.1.20. Navíc v tomto ohledu sehrála asi nejvýznamnější roli stará attická komedie, která postavu Sókrata využívala jako model stoupence nového myšlení a sofistiky, žebráka či špinavce (Aristofanés, *Telekleidés*), což je nutné chápat jako narážky na určité reálné jádro – Sókratés kultivuje vedení skromného, až nuzného života a vede intelektuální ústní debaty (Patzner, 1994, 80 – 81).

²²⁰ Viz pozn. 54.

²²¹ Viz Xen. Ec. 11.3, Plat. Apol. 19e, konečně i v pasáži Ar. Nub. 180 vidíme Sókrata spíše chudého.

(ačkoli ho nepochybně provozoval a někdy se jeho žákem mohl člověk stát i nedobrovolně²²²). V tomto ohledu tedy jistě nesplňuje definici sofistů, která by korespondovala s lidovým přesvědčením. Navzdory tomu však vidíme v *Oblacích*, že se Aristofanés snaží vzbudit opačný dojem. Reprezentuje-li zde Strepsiadés obecné mínění, je založeno na nepravdě.

Bod obžaloby, který budí dojem, že Sókratés je sofista, je tedy vzhledem k výše uvedenému pochybný. Ukázalo se, že Aristofanova hra, ačkoli nejspíše vychází z reálného jádra, podává ne zcela podložené informace a manipuluje s míněním obecnosti. I když uvážíme, že jde rozhodně o přehnané zpracování reálně nastalé problematiky, vidíme, že interpretace Sókrata jako sofistů pokulhává. Jediným skutečně hmatatelným prohřešením je, že Sókratés by měl jako „ředitel“ Myslírný nést odpovědnost za to, jak a co se v ní vyučuje, což se neděje.

Sókratés odporuje dobové definici sofistů nejméně ve dvou aspektech. Vzhledem k tomu, že se tvrzení o Sókratově sofistickém působení podílelo na zásadním rozhodnutí athénskeho soudu a zároveň se snažilo modelovat perspektivu běžných občanů, můžeme ho označit za fake news. Aristofanés navíc v tomto případě hraje roli vědomého propagátora fake news, protože ačkoli Sókratovi samotnému nekládá do úst sofistická tvrzení, hra je vystavěna tak, že manipuluje veřejným míněním. Autor je zde případem úzce sebezaměřeného propagátora a lovce očí. Na jedné straně jeho hra má jednoznačně zaujmout publikum, na druhé straně jde však Aristofanovi i o vlastní prospěch, protože *jemu samotnému hrozila persekuce kvůli napadání Kleóna ve hře Jezdci (Šprincl, 1954, s. 3)*. Téma je tak zvolené poněkud nuceně.

Na závěr této krátké úvahy bych ještě rád poznamenal, že se Sókrata od sofistů můžeme pokoušet odlišit i na základě jejich filozofických pozic. V tom spočívá jádro jejich odlišnosti. Takové pojednání by si však zasloužovalo spíše samostatnou monografii než jednu diplomovou práci. Navíc jsem už výše zmínil, že pro běžného Athéňana nebylo jednoduché se ve filozofických nuancích vyznat a my se zde pokoušíme odhalit vliv fake news na soudní rozhodování. Myslím, že samotný filozofický spor by přílišnou pozornost nepřitahoval zdaleka tolik, jako jeho potenciální důsledky.

---

²²² „... budu poslouchat více boha nežli vás, a pokud budu dýchat i budu schopen, buďte si jisti, že nepřestanu filozofovat a domlouvat vám, a vykládat každému... „Ty, výborný muži, jsi Athéňan, občan obce, která je největší a nejproslulejší svou moudrostí a mocí, a ty se nestydíš starat se o peníze,... i o pověst a čest, avšak o rozum a pravdu a o duši,... se nestaráš a nepečuješ?“ A jestliže to někdo z vás popře a bude tvrdit, že se stará, nepustím ho hned a neodejdu, nýbrž budu se ho dotazovat a budu ho zkoušet, ... budu ho kárat, že si nejcennějších věcí váží nejméně, a malichernějších více,“ (Plat. Apol. 29d-e).

5.3.2. Sókratův zhoubný vliv na athénskou mládež

Dalším bodem obžaloby je Sókratův negativní vliv na athénskou mládež. Ten měl nejspíše spočívat v tom, že pomocí sofistickované argumentace podryval společenské tradice a politický demokratický establishment. Nejedná se přímo o to, že by Sókratés svou filozofií za každou cenu nabourával demokratické hodnoty. Svými projevy však podával určité indicie a rozvíjel argumentační schopnosti, které k tomu mohly vést.

Známe několik důkazů o tom, že Sókratés se s mladými Athéňany stýkal. Xenofón informuje, že vedl Kritiu i Alkibiada.²²³ „... Sókratovi žáci Kritiás a Alkibiadés způsobili státu velmi mnoho zlého,“ (Xen. Mem. 1.2.12). V Platónových dialozích máme stejnou evidenci o jejich vzájemném vztahu. Tito dva státníci *představovali pravý opak toho, jak má vypadat athénský občan*, (Ober, 2002, s. 269). Proto je můžeme pokládat za ilustrativní demonstraci toho, jaký měl Sókratés vliv na mládež.²²⁴

Čili oba velké neúspěchy athénské demokratické vlády byly spojeny s lidmi, kteří byli Sókratovi nablízku. Dá se však prokázat, že na ně Sókratés působil negativně? Ze zachovaných zdrojů vyplývá spíše Sókratova odměřenost k jejich politickým ambicím a nevázanému jednání. „Když totiž třicet tyranů dalo popravít mnoho občanů, a to ne těch nejhorších, a mnoho dalších dohnalo k nesprávnému jednání, řekl kdesi Sókratés, že se mu zdá podivné, jestliže ten, kdo se stal pasákem dobytka a zavinil, že se jeho stádo zmenšilo, nepřipustí, že je špatný pasák,“ (Xen. Mem. 1.2.32). V podobném duchu odrazuje Sókratés v dialogu *Alkibiadés I* mladého a ambiciózního Alkibiada od jeho touhy stát se státníkem ve svém mladém věku. Alkibiadés nakonec připustí, že Sókratés má pravdu, když tvrdí, že na tuto roli ještě není připraven a, poněkud pateticky, slibuje, že *se bude věnovat zkoumání spravedlnosti (dikaiosyné) – filozofii* (Plat. Alc. 135e).

O čem však oba zdroje také informují je, že se z obou nakonec stali arogantní prospěcháři, které zajímá mnoho různých záležitostí, mezi něž však spravedlnost nepatří. Alespoň ne taková, kterou by si představoval Sókratés. V tom můžeme zároveň spatřit jeden z důvodů, které by stály proti obžalobě. Jednání obou politiků bylo zcela v rozporu se Sókratovou filozofií, která se kromě

---

²²³ Josiah Ober trefně popisuje Alkibiada slovy „athénský generál a občasný zrádce,“ (Ober, 2002, s. 11).

²²⁴ Ale nejsou to samozřejmě jediní mladíci, se kterými se Sókratés stýkal – viz Plat. Charm. 153d – 154b. Dále viz *Symposion* (222b) nebo *Theaitétos*: „...vzpomněl jsem si na Sókrata a podivil jsem se, jak věštecky mluvil kromě jiných věcí zvláště také o něm. Setkal se s ním totiž krátce před svou smrtí, jak se mi zdá. Když byl Theaitétos ještě mladý hoch, dal se s ním do hovoru a byl přiveden v radostný úžas nad jeho vlohami,“ (Plat. Theaet. 142c).

spravedlnosti a dalších ctností soustředila také na uměřenost (*sófrsyné*) v jednání. Alkibiadovy cíle však rozhodně uměřené nejsou a dalo by se tvrdit, že Alkibiadés svým „životopisem“ představuje prototyp *hybris* a jejího pádu. Ostatně ve stejném duchu ho vykresluje i Thúkýdídés.

Kromě filozofických argumentů se však také můžeme držet toho, co o Alkibiadovi napsali dobové zdroje. Xenofón dává k úvaze postřeh, že *dokud Sókratés Alkibiada (ale i Kritiu) vedl, snažil se žák krotit své vášně. Poté, co se odloučili, Alkibiadés zpychl a dal přednost vlastním ambicím před Sókratovými varováními* (Xen. Mem. 1.2.24). Stejný názor najdeme i u Platóna. Ukázali jsme si, že v dialogu *Alkibiadés I* slibuje žák, že se bude zajímat o spravedlnost. Slibuje to v situaci, kdy ho opustili jeho přátelé a zůstal mu jen Sókratés. Ovšem v dialogu *Symposion* vidíme přesně stejný posun, o kterém informuje Xenofón. Alkibiadés zde vystupuje jako rozpustilý, pohrdavý boháč, který se Sókratovi vysmívá.²²⁵

Tato úvaha koresponduje s Thúkýdídovými slovy. A to hned ve dvou ohledech. Thúkýdídés skutečně vyobrazuje Alkibiada jako manipulativního řečníka, který se nechává řídit spíše vlastními tužbami na úkor rozumné úvahy. Jak jeho sicilské snažení dopadlo lze vnímat i jako vyplnění Sókratových myšlenek. V druhé rovině potom výše zmíněné parafráze korelují s tím, jak Thúkýdídés popisuje lidskou povahu v pesimistickém duchu, protože na příkladu Alkibiada je jasně ukázáno, že jeho jednání řídí chamtivost nezřízené vášně a morální slabost.

V podobném duchu lze argumentovat i v případě Kritii. Hyperbolicky bychom mohli konstatovat, že Alkibiadés pádu Athén výrazně přispěl a Kritiovi se při něm podařilo chopit se vlády. Že se Kritiás nechal již v době Sókratova působení strhávat vášněmi i přes Sókratovo napomínání je zřejmé z následujícího úryvku: „Avšak když si Sókratés všiml, že se Kritiás zamiloval do Euthydéma a že se pokouší přimět ho k tělesnému styku, snažil se ho od toho odvrátit poukazováním na to, že je otrocké a nedůstojné vzdělaného člověka, aby toho, koho miluje a před nímž chce vypadat velmi důstojně, prosil jako žebrák a žádal, aby mu byl po vůli v něčem, co ani není dobré.“²²⁶ Kritiás takové řeči ani neposlouchal a nepřestal se o Euthydéma ucházet, a tu prý Sókratés, před mnoha lidmi i před samotným Euthydémem řekl, že to vypadá, jako by měl Kritiás prasečí chuť, když touží drbat se o Euthydéma jako selata o kámen,“ (Xen. Mem. 1.2.29 – 30). Xenofón dále popisuje, že měl Kritiás od té doby v úmyslu Sókratovi škodit a

²²⁵ Viz Plat. Sym. 215a – b.

²²⁶ Zde se však projevuje rozpor mezi Xenofontovým úmyslným manipulováním s obecnstvem ve prospěch Sókrata a Platónovým narativem. U Platóna máme pocit, že se Sókratés homosexuálním stykům nevyhýbal; naopak v některých dialozích Sókratés působí tak, jako by je přímo vyhledával (viz Plat. Charm. 154a – d).

nacházíme tak indicii k jeho povaze. Kritiás byl pomstychtivý a neunesl, když mu někdo bránil v plnění jeho vůle. Tento rys se mohl podepsat na Kritiově působení během vlády Trícítky, ačkoli co se týká skutečnosti citované události, musíme uznat, že připomíná spíše anekdotu. Vzhledem ke Kritiovi však o něčem vypovídá.

V průběhu úvahy můžeme nabýt pocit, že Sókratés spíše než, že by úmyslně s lidmi manipuloval k podrývání establishmentu, přitahuje lidi, kterým musel pro něco imponovat. Zároveň se jednalo o lidi, kteří zjevně potřebovali morální osvětu.²²⁷ Nabízí se otázka, proč by se výsostní athénské aristokraty zabývali někým, jako byl Sókratés. *Sókratés mohl nabídnout něco, co v nich vzbuzovalo touhu to vlastnit. Jeho způsob uvažování byl pro Alkibiada v tomto směru atraktivní (Helfer, 2017, s. 30).* Sókratés tedy vedle sofistů mohl představovat určitý typ učitele, který byl pro athénské ambiciózní mladé muže způsobem, jak dosáhnout politického úspěchu pomocí umění racionálních důkazů.

V úvahu lze ještě vzít Aristofanovu komedii. Ovšem znovu se nacházíme v podobné situaci jako v případě sofistů. Přímou Sókratovu školu nevidíme, že by se její žáci zabývali čímkoli podvrtným ve vztahu k politickému či náboženskému životu Athén. Věnují se astronomii, geografii, matematice, atd. Opět je třeba zdůraznit, že Feidippia Sókratés sám neučí. Navíc v duchu minulých odstavců můžeme uvažovat spíše o tom, zda to, co nám Aristofanés na příkladu Feidippidovy proměny zjevuje, není potvrzení Xenofonova a Thúkýdidova názoru o lidské přirozenosti. V úvodu vidíme, že Feidippidés nedbá na jakékoli otcovy výtky a stará se pouze sám o sebe, ačkoli přivedl domácnost ke krachu. Pro tento účel je vhodné mít místo nevyspělých výlevů i určité racionální ospravedlnění. V tomto směru tak není Feidippidovo „vzdělání“ příčinou nespravedlnosti páchané na otci, ale spíše ospravedlněním příčiny spočívající v nemorální povaze.

Co lze Sókratovi skutečně klást za vinu je, že u klíčových osobností sice podal návody, ale dostatečně neukázal, k čemu slouží. Tuto skutečnost si možná uvědomoval právě Kritiás, když zakázal Sókratovi mluvit s mládeží za dob tyranie. Sókratés se tak dostává do paradoxní situace; jak demokratický režim, tak tyranie ho obviňují, že má negativní vliv na mládež.²²⁸ Jistě

---

²²⁷ Sókratés athénské elitě dokonce neustále dokazuje, že ona má nejvíc zapotřebí vedení k mravnímu životu, vzhledem k tomu, že její členové jsou potenciálními představiteli a vládoucí vrstvou celé polis (Patočka, 1991, s. 104).

²²⁸ Tento jev upozorňuje na filozofický problém, že absolutní svoboda řeči není možná, protože nelze dopřávat velkého prostoru člověku, který hodlá popřít svobodu řeči pro všechny lidi s výjimkou sebe. Ovšem pokud se jedná o

trávil čas s několika lidmi, kteří i přes jeho vedení (ne však nutně pod ním) přivedli athénskou demokracii ke kolapsu. Jeho výrok v dialogu *Protágorás* (319c) jistě nepřidává na důvěryhodnosti tomu, že by byl vzhledem k demokracii pozitivně vnímán. Můžeme ještě uvážit, jaký vzor ukazuje Sókratés mládeži tím, že chodí za politiky, básníky apod., a neustále poukazuje na to, že nic nevědí. Obvinění z kažení mládeže má jistě vcelku pevný základ. Kdybys Sókratés učil, že zákon, právo a rovnost jsou základy společnosti, je podezřelý, že politici, kteří se s ním stýkali, dělají opačná rozhodnutí. Když Sókratés vychází z toho, že běžní lidé jsou nekompetentní, pokud jde o politický život vlastní obce, tak tím také implicitně poukazuje, že by lepším řešením mohla být nějaká elita – *morální experti* (Kraut, 1985, s. 188). Důraz na politickou *techné*, která je dána nemnohým, zatímco většině je upřena možnost rozhodovat, podstatu obžaloby minimálně nějak zakládá. Ačkoli z tohoto postoje zneužívání moci přímo nevyplývá, lze mluvit o implikaci elitistických postojů, které protirečí demokratickým hodnotám. Na druhou stranu však *svým popřením vedení tichého života a domněním, že tak prokazuje veřejnosti službu, ukazuje svou vlastní definici toho, co chápe za demokratickou aktivitu*²²⁹ (Schofield, 2006, s. 24). Nadto se také můžeme ptát, zda za individuálním selháním soukromých životů může skutečně učitel, který se těmito životy v určitých časech míhal.

Je tedy sporné, zda tento bod žaloby lze označit za nepravdivý. V tomto případě by verdikt spočíval na rozboru dalších podporujících argumentů, které však chybí. Myslím však, že se v předešlé úvaze ukázalo, že teoreticky existují i protiargumenty, kterými bychom mohli kontrovat kusým zmínkám o Sókratovu negativním vlivu. Sókratés na mladé lidi jistě určitý vliv měl. Zda byl negativní, neutrální či zda alespoň částečně pozitivní nelze jednoznačně určit a proto nelze ani jednostranně zastávat názor, že tento bod obžaloby lze označit jako fake news.

5.3.3. Obvinění ze zavádění nových bohů

Možných úhlů pohledu na třetí bod Sókratovy obžaloby je nespočet. *Žádný soudní proces, s výjimkou Ježíšova, nevzbudil tak obrovskou diskuzi* (Parker, 1996, s. 199). Na začátku úvahy je třeba zdůraznit, že Sókratés není obviněn z bezbožnosti, ale z toho, že věří v jiné bohy než v ty, kteří jsou v Athénách obecně uznáváni. Co se však týká zavádění nových bohů, *nejednalo se*

---

narativ aristokratů (Platón), kteří se tímto paradoxem snažili poukázat na podobnou povahu demokracie a tyranidy, jde o falešné srovnání. Zatímco co demokracie unese ve vztahu k veřejným pomluvám a svobodě slova většinu kritiky, tyranie neunes téměř nic.

²²⁹ Je ale nutné přiznat, že Sókratés v tomto ohledu nerespektuje vlastní morální maximu uměřenosti. *Sice si užívá svobody projevu, ale opomíjí ho kombinovat s ideálem zdrženlivosti* (Saxonhouse, 2005, s. 125). Jeho vystupování mohlo být nejenom kontroverzní vůči různým tradicím, ale i nemorální vzhledem k vlastní Sókratově image a jako takové mohlo být na obtíž jiným demokratickým hodnotám, např. *isegórie*.

v Athénách o nijak výjimečnou praxi a formálně neexistoval ani zákon, který by to zakazoval (Parker, 1996, s. 199, 201).²³⁰ Ovšem obžaloba přesto tento bod uvádí jako důkaz Sókratovy viny. Jedná se tedy spíše o vodítko k určité společenské náladě ohledně náboženství, protože formální podklad v tomto bodě schází. Ale víme, že rozsudek závisí na tom, jestli se lidé dají přesvědčit o vině obžalovaného.²³¹ Tím nechci naznačit, že se jedná o nelegitimní či nevyvážený postup,²³² pouze poukazuji na povahu soudnictví, které je do jisté míry ovlivněno rétorickou schopností. Ta může s emocemi a eventuálními fake news zacházet manipulativně.

Ačkoli jsem výše uváděl, že obžaloba mluví o nevěře v bohy, v něž věří obec, máme stejně jistý pocit, že se v intuitivní formě vkrádá i samotná bezbožnost. Je to v určitém ohledu rychlá, zkratkovitá úvaha, která mohla v některých lidech zaznít.²³³ Sókratés byl známý tím, že mu výrok delfské věštírny oznámil, že není moudřejšího člověka, než je on. Tímto aktem *započala jeho filozofická dráha* (Plat. Apol. 21b). Důkaz jeho moudrosti a tím pádem podnět k jeho životní dráze pochází od boha. Je třeba připustit, že si Sókratés výrok ověřuje a dokonce chce boha usvědčit z nepravdy. Ovšem výsledkem tohoto pokusu je stav, kdy Sókratés výrok přijímá za pravdivý. Nechová se tak, že by se mu chtěl dále protivit, jakkoli je to jeho spoludiskutujícím nepříjemné.

Nicméně bavíme-li se o náboženské rovině, vidíme, že Sókratés se jí zabýval a dialog *Euthyfrón* je věnován jeho diskuzi na toto téma. I když dialog končí typicky na mrtvém bodě, lze z něj vyvodit, že Sókratés minimálně nebyl příznivcem „naivních“ interpretací náboženství. O bozích mluví s úctou i na jiných místech. „Věru Simmio a Kebéte, kdybych se nedomníval, že přijdu předně k jiným bohům, moudrým a dobrým, a pak k zesnulým lidem lepším než jsou ti zde, jednal bych nespravedlivě, kdybych se nemrzela na smrt; takto však, dobře vězte doufám ..., že přijdu k bohům, pánům naprosto dobrým, ...“ (Plat. Phd. 63b). Dále tvrdí v Xenofontově *Obhajobě*, že *ho mohl každý občan vidět při obětních rituálech* (Xen. Apol. 11). Čili Sókratés o náboženství diskutuje, ale zároveň si jich, alespoň na některých místech váží.

---

²³⁰ Pro detailní popis stavu náboženství v pátém století př. n. l. v Athénách viz Parker, 1996, s. 152 – 198.

²³¹ O této povaze athénské soudnictví máme důkaz například v Xenofontově spisu. Viz pozn. 168.

²³² Sókratés nějaký vliv měl, a soud, tím, že mu dává možnost zvolit si trest podle vlastního uvážení, ukazuje, že tento vliv nebyl nadměru zhoubný pro demokratické instituce. V jistém smyslu můžeme mluvit o intenci veřejného pokárání. Sókratés však kvůli neschopnosti sebereflexe není schopen adekvátně reagovat a svou arogancí a drzostí navíc připomíná publiku oligarchy, spojené například s Třicítkou.

²³³ Konečně v anglicky psané literatuře se často při pojednání k Sókratově obžalobě vyskytuje termín *impiety*. A dále v Platónově *Obraně* vidíme, jak Melétos v dialogu se Sókratem tvrdí, že *Sókratés vůbec nevěří v bohy* (Plat. Apol. 26c). Čili jedná se skutečně o bezbožnost, ne jenom o zavádění nových bohů. Ovšem v obžalobě je problém definován jinak. Melétos tedy hraje na intuitivní rovinu.

Tato úvaha nás posouvá k další skutečnosti. Zaváděním nových bohů bylo nejspíše myšleno především Sókratovo daimonion. Jedná se o jakýsi božský hlas, který negativně vymezuje morální jednání.²³⁴ Sókratés na mnoha místech uznává, že se jím řídí. V nábožensky založených společnostech *je vždy nebezpečné zavádět nové božské věci, a i když se to některým individualitám povedlo, bylo to vždy po jisté konzultaci s autoritami města* (Allan, 2004, s. 125).²³⁵ Obžaloba to v tomto ohledu má jednoduché. *Stačí vzbudit dojem, že si Sókratés počínal bezbožně v nějaké fázi jeho dlouhého života* (Nails, 2006, s. 329). Ovšem to, že se v soukromém životě někdo řídí božským hlasem v morálních otázkách, ještě nutně neznamená zavádění nových bohů pro společnost.²³⁶ Sókratés, ačkoli zná své daimonion už od dětství, se nesnaží přivést do Athén jakýsi daimónský kult, navíc, když jeho daimonion nemá ani vlastní pojmenování. To indikuje, že se tomuto fenoménu své osobnosti nesnažil připsat nějaké výsostní společenské postavení. Dále se nabízí, že, přísně vzato, Sókratovo daimonion není bůh, ale pouze božský hlas. Samozřejmě, že řečtí bohové na sebe mohli brát různé podoby. Zde se však skutečně jedná pouze o jakýsi akcident božství, ne o samotnou bytost. Nadto Sókratovo morální jednání nebylo v rozporu s ostatními bohy.

Jelikož se jedná pouze o hlas, který je navíc niterní a ryze soukromý, není snadné si představit, jak by se mohl stát nějakým novým bohem, ohrožujícím stávající obecní řád. Dodejme ještě, že minimálně ze sokratovských dialogů nevyplývá, že by ho sám Sókratés chtěl v někom rozvíjet. Připomeňme si výrok z dialogu *Alkibiadés*: „Příčina toho (že Sókratés nenavštívil Alkibiada dříve – pozn. aut.) nebylo něco lidského, nýbrž jakási daimonská překážka, o jejímž významu uslyšíš také později,“ (Plat. Alc. 103a). V tomto směru se tedy ukazuje něco jiného, než tvrdí obžaloba. Sókratés nepodrývá bohy, ve které věří obec. Spíše Sókratés věří v bohy obce a důvěruje ještě božskému hlasu svého nitra. Jelikož se jedná o soukromou záležitost, nelze tento fenomén využít jako argument pro zavádění nových bohů, ba ani jako potenciální důkaz, že Sókratés podkopává dobový náboženský řád.

Není vyloučené, že lidem při uvažování o Sókratově vztahu k náboženství napomohly i některé pasáže z Aristofanových *Oblak*. V této hře se tvrdí přesně to, o čem jsme mohli

---

²³⁴ V Xenofontově verzi je navzdory tomu řečeno, že *mu božský hlas radí, co má dělat* (Xen. Apol. 12).

²³⁵ Allan uvádí příklad zavedení Asklepiova kultu do Athén kolem roku 420, Cartledge navíc zmiňuje, že *některé kultury, zavedené v Athénách nemusely pocházet ani z řeckého prostředí, například kult původně thrácké bohyně Bendis* (Cartledge, 2009, s. 88).

²³⁶ Například Fischer dokonce tvrdí, že se v případě tohoto vnitřního hlasu jednalo spíše o *psychickou anomálii, která narušovala jednotnou povahu Já* (Fischer, 1994, s. 125).

uvažovat v minulých odstavcích. Zatímco Platón i Xenofón shodně informují o zavádění nových bohů, Aristofanés explicitně říká, že je Sókratés bezbožný. Navíc jako jediný z primárních zdrojů mohl svou hrou publikum ovlivnit, protože se hrála přibližně dvacet čtyři let před Sókratovým soudem. To je samozřejmě velmi dlouhá doba, a je třeba vzít v potaz, že mnoho lidí, kteří mohli Aristofanovu komedii vidět v době uvedení, padlo v průběhu peloponéské války,... Nicméně pakliže platí naše úvaha o šíření fake news,²³⁷ je možné, že Aristofanův obraz Sókrata byl v nějaké míře ve společnosti přítomen. *Athéňané chodili do divadla velmi rádi a navíc měli dlouhou paměť ohledně pomluv a propracovanou síť předávání různých pomluv* (Cartledge, 2009, s. 86). Nelze samozřejmě vliv Aristofanovy hry přeceňovat. Na druhou stranu ho však jako potenciální zdroj/výpověď některých tvrzení o Sókratovi a jako známého autora nelze ani opomenout.

Aristofanův Sókratés tedy v *Oblacích* reaguje na Strepsiadovu přísahu při bozích takto: „A při kterých, když u nás bozi nejsou v kurzu?“ (Ar. Nub. 221). Dále vidíme, že Aristofanův Sókratés vyznává za bohy (bohyně) Oblaky. „Ó nesmírný vzduchu, ty vladaři ctný, co zemi v povětří držíš, ó éthere jasný, vy oblaky, vy božské vládčyně hromu, vy oblačné mlžiny, vyjděte a zjevte se tomuto žáku,“ (Ar. Nub. 262). Toto je poprvé, co Aristofanův Sókratés skutečně říká něco, co je kontroverzní vzhledem k náboženské tradici.²³⁸

Na druhou stranu však kvůli povaze komedie musíme přiznat, že je takové nařčení možná poněkud přehnané. Neměli bychom ztratit ze zřetele, že obžaloba je v otázce náboženství mírnější než Aristofanés. Informuje pouze o zavádění nových bohů. Aristofanova komedie tedy podává přehnaný obraz určitého Sókratova rysu. Musí to však nutně být přímo bezbožnost? Sám Aristofanés to popírá, protože Sókratés, ačkoli tvrdí, že v jeho škole bohové nemají váhu, věří v bohy, i když nové. V tom je jasný protimluv. Můžeme však najít jiná vysvětlení toho, co Aristofanés na Sókratovi skutečně přehání. Jedním z vodítek by opět mohla být Sókratova podobnost se sofistami (alespoň v Aristofanových očích).

Aristofana lze číst také jako reprezentanta určitého mezigeneračního konfliktu. Vidí, jaké změny se odehrávají pod působením sofistů, filozofů a Sókrata. Výše jsem tvrdil, že pro

---

²³⁷ Která je známá již od antiky – viz pozn. 54.

²³⁸ V kontextu vývoje řecké filozofie se však nejedná o ojedinělý jev. Podobné náznaky najdeme u Aischyla a zvláště u Euripida (Trójanky, Hekabé,...) Viz např.: „ž větrové nám přízniví sem zavítají, pošleme ji do Řecka. Hek. Ó nositeli země, jenž též na zemi máš sídlo, ať jsi kdokoli, ty záhadný, 885 ať nutnost přírody, ať rozum lidský jsi, ó Die, tebe vzývám! Cestou bez zvuku ty kráčeje, vše lidské řídíš po právu,“ (Eur. Tro. 882 – 888).

Aristofana nemusely hrát rozdíly ve filozofických úvahách velkou roli a proto Sókrata se sofistů ztotožňoval. *Sofisté představují rozdíl mezi tradičním neformálním vzděláváním a vyšším formálním intelektuálním vzděláním, které může vést ke konfliktu v otázkách tradičních hodnot (rodiny, ale i náboženství). Aristofanés se snaží ukázat, jak bezbožnost spojená s rétorikou podrývá společenskou morálku.*²³⁹ *Sókratův ateismus vede ke kažení mládeže, jak ukazuje scéna kdy Feidippidés²⁴⁰ popírá existenci Dia.*²⁴¹ *Závěrečná Strepsiadova slova, kterými nabádá, aby byla Sókratova škola zničena, poukazují na náboženské důvody k tomuto činu (Parker, 1996, s. 203 – 206). Nelze vyloučit, že se tyto pomluvy v nějaké míře pohybují společností až do doby Sókratova soudu. Odkaz na kažení mládeže v otázkách náboženství, který byl v občanském vnímání Sókrata od doby Aristofanova představení přítomen, se projevuje v politické rovině obžaloby. V době politické úzkosti, kdy bylo třeba být zásadním způsobem ostražitý, jednali Athéňané v zájmu ochrany svých ideálů a background beliefs proti nim samotným. Ačkoli jejich sebeobraz vlastní výjimečnosti je vykresloval jako tolerantní a svobodomyšlné, chovali se stejně stereotypně jako jiní středomořští obyvatelé – byli podezřívaví pověřiví, konzervativní. Nespokojili se už s pouhou odměřeností, ale začínali provádět soudní procesy, ve kterých obviňovali některé lidi z těžkých zločinů, například bezbožnosti. Je známo minimálně šest takových procesů. Před soudem kromě Sókrata stanul například i Andocidés za znesvěcení Eleusinských mysterií a poničení hermovek v roce 415 př. n. l. (Cartledge, 2009, s. 84 – 85).*

Aristofanés svou pomluvou nastavuje určitý diskurz o Sókratovi jako sofistovi, který kazí mládež mj. i bezbožností. Alkibiadés byl obviněn za zničení Hermovek. Kritiás je reprezentantem zkažené mládeže Sókratova kruhu. Je mu připisován výrok o tom, že bohové jsou vynálezem člověka.²⁴² Zároveň oba představují odstrašující příklady, jak vést athénskou politiku. Vidíme, že třetí bod obžaloby lze interpretovat tak, že má spíše politické než náboženské cíle – společnost nebo někteří její členové se chce vypořádat s minulostí a zabránit nástupu podobně zkažených

---

²³⁹ Parker v tomto ohledu připomíná slova Johna Locke, jehož vyjádření plně reprezentuje i Aristofanův pohled: „Konečně ti, kteří popírají existenci Boha, nemají být tolerováni vůbec. Sliby, úmluvy a přísahy, jimiž je lidská společnost vázána, nejsou pro ateistu závazné a svaté; když odstraní Boha, třeba jen v myšlenkách, vše se rozpadne,“ (Locke, 82.4). Citace je uvedena v překladu Petra Horáka.

²⁴⁰ V postavě Feidippida lze také shledat i paralelu s Alkibiadem. Oba byli milovníci koní, oba se chovali nezřízeně v otázkách financí a oba představovali morální úpadek mladých lidí ve společnosti.

²⁴¹ Viz Ar. Nub. 1452.

²⁴² Aristofanovo nařčení Sókrata z bezbožnosti a tím i kažení mládeže se v očích publika mohlo zračit i v Kritiově dramatu *Sisyfos* (Fr. B 25DK). Sextus Empiricus, který zaznamenal jeho část, o Kritiovi tvrdí, že *to byl ateista, který měl za to, že bohy vynalezli zákonodárci, aby dohlíželi na to, zda se lidé chovají správně* (Adv. Math. 1.54). O tom, zda byl Kritiás opravdu autorem *Sisyfa*, probíhá diskuze. Někteří autoři (viz Scodel (1979)) jej připisují Eurípidovi a satyrskému dramatu, které završovalo trojskou trilogii.

lidí k moci. V Athénách proběhla roku 403 př. n. l. amnestie. Vzhledem k její formulaci *nemohl být Sókratés obžalován za šíření protidemokratických názorů před tímto datem* (Parker, 1996, s. 207). Nicméně lidé mohli brát v potaz úvahu, že když kazil Alkibiada a Kritiu, bude v tom pokračovat i v přítomnosti. Obžaloba tedy pomocí poukazování na Sókratovu činnost před amnestií odvozuje, že je možnost, že se pod Sókratovým vedením vyskytnou další problémoví politici. V tom případě se však jedná o neplatný argument odvození z minulosti, protože neexistuje jasná spojitost mezi postavami Alkibiada a Kritii a dalšími Sókratovými žáky. Sókratés tvrdí, že by se svou filozofií a „výukou“ nepřestal ani po soudu. V podkapitole *Sókratův zhoubný vliv na athénskou mládež* jsem přiznal, že Sókratovi je oprávněně vytýkáno že ačkoli dával elitám argumentační návody, nedostatečně je instruoval, jak s nimi musí zacházet. To ovšem ještě nutně neznamena, že by další generace athénské mládeže musela být Sókratem (v té době přibližně sedmdesátiletým) zkažená.

Dále lze o konfliktu mezi Aristofanem a Sókratem přemýšlet i v rovině filozofické. Již výše jsem naznačil, že na konzervativního intelektuála²⁴³ Aristofana mohla situace v Athénách působit zmatečně. Sókratés v jeho hře mohl být také určitým koncentrátem všech možných nových proudů. V tomto případě by se jednalo o přehánění ohledně Sókratova působení jakožto přírodního filozofa.²⁴⁴ *Sókrata určitě vzdělával fyzik Archeláos* (Kirk-Raven, 1957, s. 395). Co se týká bezbožnosti, lze za ní považovat například některé principy, které různí filozofové uvádějí na podporu svých kosmologických úvah. Aristofanés mohl shledat, že například v koncepci světa Diogena z Apollónie najdeme podobná tvrzení, která následně importoval do sokratovského koktejlu.²⁴⁵ *Diogenés tvrdil, že všechny věci jsou nějakou modifikací božského principu – v jeho případě vzduchu. Oblaka, která Sókratés vzývá, jsou v jistém smyslu zhuštěným vzduchem. To vysvětluje, proč Sókratés nazývá Oblaka bohyněmi. Stejně tak může toto propojení vysvětlit, proč je oslovuje tolika nesourodými jmény. Aithér, dech, chaos, jazyk, jsou (v Diogénově filozofii) jen různými formami vzduchu. Oblaka jsou tedy spíše parodií na Diogéna než na samotného Sókrata.* (Waerdt, 1994, s. 71 – 73). Kdybychom tedy chtěli najít nějaký bod, který chtěl Aristofanés karikovat, mohlo by to být právě jeho přírodovědné vzdělání, které v určitém smyslu podkopává existenci uznávaných bohů a ztotožňuje je s étherem či vzduchem.

---

²⁴³ K různým možným interpretacím Aristofana viz Pritchard (2018, s. 109 – 137).

²⁴⁴ Zde je třeba si navíc připomenout, že v Platónově verzi obžaloby zaznívá i toto téma.

²⁴⁵ Pro rozbor Diogénovy filozofie viz KIRK, RAVEN (1957, s. 427 – 445).

Musíme však konstatovat, že nikde jinde v zachovaných zdrojích Sókratés takto neuvažuje. Jednou z velmi mála zmínek, kde zmiňuje, že se zabýval přírodní filozofií, je úryvek z Platónovy *Obrany*²⁴⁶ a, zřetelněji, *Faidóna*: „Tu však jsem se, příteli, rázem rozloučil s tou neobyčejnou nadějí, když pokračuje ve čtení vidím, že ten muž (Anaxagorás – pozn. aut.) k ničemu neužívá rozumu, ani mu nepřičítá žádné příčiny směřující k pořádání věcí, nýbrž že za příčiny uvádí vzduchy a aithéry a vody a mnoho jiných divných věcí,“ (Platón, *Faidón*, 98c). Připustíme-li, že Aristofanés zobrazuje Sókrata v jiné době než bezprostředně před soudním procesem, je možné, že se mladší Sókratés ukazoval více jako přírodní filozof než ve svém stáří. Můžeme tvrdit, že Sókratés hledal nějaký etický aspekt v přírodních vědách a za tím účelem je diskutoval. Ovšem s ohledem na jiné evidence nelze tvrdit, že se jednalo o jeho životní prioritu. Vysvětlení pomocí „splývání“ různých filozofických přístupů v Sókratovu komickou postavu se mi zdá jako věrohodnější.

Kromě toho, kdyby si Aristofanés skutečně myslel, že Sókratés je přírodní filozof a pomocí této pozice podřívá autoritu stávajících bohů, těžko by ho zároveň mohl vykreslovat jako ryzího sofistu. Víme, že Sókratés v *Oblacích* ztotožňuje vzduch s bohy. To znamená, že má určitý koncept toho, co je a co není bůh a umí ho popsat. A Sókratés ho popisuje.²⁴⁷ Prótagorás, přední a nejznámější představitel sofistického myšlení, sepsal dílo *O bozích*, ze kterého se zachoval zlomek „O bozích nemohu mít vědění, ani že jsou, ani že nejsou, ani jakou mají podobu. Mnohé věci totiž brání tomu, to vědět, jak nezřejmost (bohů), tak krátkost lidského života,“ (Freeman, 1948, s. 118 = DK 80 B4). Vzhledem k tomuto protimluvu, ale i k tomu, že jeho Sókratés je spíše koncentrátem různých filozofických (a navíc zkarikovaných) tradic, je nesnadné Aristofanovi ohledně jeho reference o bezbožnosti věřit. Ačkoli Platón a především Xenofón evidentně přehánějí hájení Sókrata a tvoří z něj jakéhosi filozofického hrdinu, jsou v této snaze alespoň konzistentní. Aristofanova tvrzení o Sókratově filozofii jsou však poněkud vágní a navíc si odporují, přesto nastavují určitou perspektivu. Nelze jednoduše souhlasit s tím, že by byl Sókratés sofista, který disponuje precizní znalostí bohů. Jelikož se Aristofanés (a to na více místech) poněkud diskredituje, není snadné připustit, že reálné jádro jeho přehánění je tak významné, jak se ho snaží prezentovat.

---

²⁴⁶ Viz Plat. Apol. 26d.

²⁴⁷ Viz Ar. Nub. 262 – 361.

Poslední úvaha, kterou bych rád zmínil, se již přímo netýká Aristofanovy hry, ačkoli určitou měrou pravděpodobně přispěla k negativní perspektivě na Sókrata. Několikrát jsem výše zmiňoval, že Athéňané mohli ve své situaci kolem roku 399 př. n. l. pociťovat společenskou úzkost a hledat řešení, jak se smířit s neúspěchy minulosti. V Thúkýdidových *Dějínách peloponéské války* si můžeme všimnout, jaké události následují po přílišném optimismu.²⁴⁸ Periklés je popisován mj. jako člověk, který sází na vlastní rozum a nepřipisuje bohům významnou roli při vedení státu. V tomto směru se nabízí paralela s králem Oidipem, jehož spoléhání na vlastní racionalitu a popírání role bohů je následováno oznámením věštírny o dvou jeho nejtěžších zločinech tehdejší doby.

Periklés nastavuje beliefs athénských občanů – školitelů Řecka – tak, že jsou přirozeně nejlepší. Ve třech řečech zaznamenaných Thúkýdidem nenacházíme příliš zmínek o bozích nebo náboženství. Jednou je toto téma zmíněno v pohřební řeči (Thuc. 2.38.1).²⁴⁹ Více se však o úctě k bohům dozvídáme z Periklovy první řeči, která připravuje Athéňany na válku s Lakedaimónem. „... dále je tam neražené zlato a stříbro v obětních darech přinesených jednotlivci i celou obcí, bohoslužebné nářadí používané při slavnostních průvodech, při hrách a při závodech, perská kořist,... v hodnotě pět set talentů. K tomu připočítával nemalé poklady ostatních chrámů, jež by mohli použít, a kdyby snad byli připraveni o všechno. Vzali by i zlato na soše Athény – ukazoval, že na soše je čtyřicet talentů ryziho zlata a všechno že lze sejmout,“ (Thuc. 2.13.4 – 5). Co se týká úcty k bohům, nelze rozhodně tvrdit, že byla jakkoli vřelá, protože Periklés je rozhodnut, že v případě finanční tísně využije na podporu války a obrany demokratických Athén i zlato z chrámu a sochy Athény.

Kdybychom mohli nějakým způsobem porovnat míru úcty vzhledem k náboženství a míru úcty k zákonům, myslím, že by bylo náboženství „poraženo.“ Je zřejmé, že Thúkýdidův Periklés konstruuje svůj projev tak, že v něm Athény vypadají téměř jako sekulární stát. Správný athénský občan respektuje zákony, které jsou výtvorem lidské racionality.²⁵⁰ Zároveň Periklés spolu s důležitostí zákonů prosazoval určitý typ boje a vzbudil v Athéňanech důvěru, že peloponéskou válku vyhrají. Fakt, že Athény neprohrály primárně kvůli Periklově strategii, ale spíše kvůli

---

²⁴⁸ Konečně před podobným problémem varuje na principiální rovině i Hérodotos, i když jemu se nejedná přímo o racionalitu, ale spíše o chamtivost a pýchu.

²⁴⁹ Zmínka se však nevztahuje přímo k náboženství, ale spíše demonstruje velkolepost Athén.

²⁵⁰ Zde je nutné připustit, že Periklés v pasáži Thuc. 2.37.2 hovoří i o nepsaných (tedy tradičních a nábožensky zakotvených) zákonech - *agraphoi nomoi*.

hamižnosti (před kterou Periklés varoval²⁵¹) a uposlechnutí vlastních emocí je v tomto případě podružný. Periklés tvrdil, že Athény jsou školou Řecka a že válku vyhrají. A byl to Periklés, který byl spolu s těmito sliby hrdý na výtvořiny lidského rozumu a bohů si nijak zvlášť nevšímal, na rozdíl od potenciálního zdroje příjmů plynoucího z jejich pokladů. Takovým způsobem modeloval athénská background beliefs a viděli jsme, že některé podpůrné argumenty bychom mohli označit jako fake news. Nicméně právě proto, že byl athénský sebeobraz tak silně zakořeněn, znamenal jeho rozpad i tvrdší otřes. Periklés mohl na některé lidi působit poněkud namyšleně. Je před námi tedy obraz stratéga, který božským záležitostem nevěnuje příliš pozornosti a dokonce by jim byl ochotný vzít zlato, spoléhá se na lidské zákony, demokracii a tedy rozum. Zároveň s tím však dělá z Athéňanů výjimečné lidi, kteří pokud budou rozumní, vyhrají válku, což se nestalo.

Periklova pozice v Athénách byla stabilní. Někteří z jeho blízkých však skončili před soudem nebo ve vyhnanství, když byl proti němu veden politický boj. V situaci Sókratova soudu můžeme najít paralelu. Kritiás, Theraménés, Alkibiadés, ad.; všichni hlavní protagonisté velkých Athénských neúspěchů byli po smrti. Živější byl pro Athéňany samozřejmě případ Kritii. V jistém smyslu musíme uznat, že podobně jako v případě Perikla, na hlavní představitele tyranie už občané nemohli. *Je pravda, že nově nastolená demokracie vyhlásila amnestii pro ty, kteří byli spojeni s minulou tyranskou vládou, ale pocit hořkosti byl všude i nadále (Ober, 2002, s. 127).* Je možné, že si Athéňané, podobně jako v případě Periklových známých a spojenců, hledali „zástupnou osobu“ pro zadostiučinění s minulou vládou.

Sókratés byl v tomto případě vhodným terčem. Nemohli ho sice přímo obvinít z protidemokratického počínání, ale pomocí různých fake news, například ohledně náboženství, ho mohli navrhnout jako obětního beránka. *Sókratův proces je v tomto ohledu zvláštní, protože nebylo běžné, aby bez politického pozadí stanul někdo před athénským soudem (Parker, 1996, s. 202).* Zdá se, že podobně jako v minulých bodech obžaloby, můžeme i tentokrát za Sókratovým procesem hledat politické motivy. *Za „běžný“ zločin bezbožnosti by udělil velmi pravděpodobně trest nižší – něco jako očištění kolektivu od zhoubného vlivu individua, „redemokratizaci“ a jeho znovu začlenění do společnosti (Cartledge, 2009, s. 89).*

---

²⁵¹ „Mám ještě mnoho jiných důvodů k naději ve vítězství, nebudete-li chtít během války zvětšovat svou říši a vrhat se dobrovolně do dalšího nebezpečí. Mám totiž větší strach z našich vlastních chyb než z úmyslů nepřítelových,“ (Thuc. 1.144.1).

V minulých odstavcích jsem poukazoval minimálně na nejednoznačnost ohledně Sókratova zavádění nových bohů, a přímo na fake news, chtěl-li někdo obžalovat Sókrata z bezbožnosti. Ve světle instituce obětního beránka spíše můžeme hledat paralelu s Periklem. Podobně jako on, i Sókratés budil svou racionalitou nelibost po athénských neúspěších. Podobně jako on nepotřeboval bohy ke svému filozofování (pomineme-li počátek jeho filozofie), ani ke svým provokativním závěrům. Podobně jako Periklova slova, která v Athéňanech podporovala zkreslenou perspektivu na sebe sama, i Sókratés a jeho promluvy mohly připomínat úpadek Athén během vlády Třicítky, ačkoli je diskutabilní, že měl na její představitele vyloženě negativní vliv, jak se snažila tvrdit obžaloba.

Protože však na prominentní postavy Třicítky Athéňané přímo nemohli,²⁵² mohli v situaci společenské úzkosti shledat Sókrata jako vhodného obětního beránka. Je možné, že na pozadí této očisty doznívala i kolektivní vzpomínka na Periklovu racionalitu a nábožensky netradiční jednání. Pomocí Sókratova soudu²⁵³ by se tedy Athéňané symbolicky vypořádali nejenom s vládou třiceti tyranů, ale i s otřesem vlastních background beliefs pěstovaných od řecko-perských válek a podporované Periklem.

Obvinění ze zavádění nových bohů by v tomto případě byla spíše kamufláž pro politické očištění společnosti a zúčtování s vlastními chybami. Fake news by tak hrály dvojí roli. Na jedné straně by byly příčinou obvinění, protože k otřesu athénských přesvědčení došlo i proto, že se na fake news částečně zakládala. Zároveň jejich důsledek, pokládáme-li za něj obvinění ze zavádění nových bohů (a implicitně i z bezbožnosti) by byl také svého druhu fake news, protože se nezakládal na pravdě, manipuloval lidmi u soudu a nastavil tak falešnou perspektivu na Sókrata tak, aby byl splněn zájem jeho žalobců.

5.4. Shrnutí

Obžaloba Sókrata pravděpodobně neměla za cíl ho přímo připravit o život. Sókratés byl provokativní osobou, se kterou bylo v kontaktu mnoho lidí, spojených s krachem athénských ambicí a demokratického zřízení. Jeho racionalita mohla být nepohodlná athénským elitám a vzbuzovala dojem podryvání establishmentu a zhojného efektu na mládež. Sókratés se touto racionalitou pyšnil i tváří v tvář své vážné a emočně vypjaté situaci před athénským soudem.

---

²⁵² Ti byli buď mrtví, nebo amnestovaní.

²⁵³ I kdyby Sókratův soud neskončil přímo jeho smrtí.

Obžaloba zmiňuje tři hlavní body – sofistiku, negativní vliv na mládež, zavádění nových bohů. V průběhu předešlé úvahy jsem se pokusil přednést argumenty, kterými mohou být tyto body přinejmenším relativizovány a někdy závažným způsobem zdiskreditovány. Nyní se můžeme pokusit shrnout argumenty, které lze vyvrátit, nebo alespoň ukázat jako nedostatečné a naopak uvést argumenty, které dostatečně popřít nelze. Kdybychom mohli výsledek vyjádřit sportovním způsobem, obžaloba by vzhledem k přesvědčivosti svých argumentů podlehla v zápase s důkazy 1:2. Nemůžeme dostatečně vyvrátit tvrzení o zhoubném vlivu na mládež. Naopak proti nařeční ze sofistiky a zavádění nových bohů bylo vzneseno mnoho závažných námitek, které obžaloba v zachovaných pramenech nebere v potaz.

Co prosvítá mezi řádky obžaloby je, že Sókratés byl především politicky nepohodlnou osobou. Viděli jsme, že jedním z hlavních důvodů, proč sofistika vadila athénské společnosti, byl jeho vliv na politiku. V případě náboženské nepohodlnosti jsem uváděl, že Sókratovo počínání nebylo předmětem žádného soudu před vládou Třicítky. Po proběhlé amnestii to však byla jedna z možností, jak se se Sókratem vyrovnat. Toto vyrovnání může mít příčinu ve společenské úzkosti, která nastala na konci pátého století.

Jakou roli bychom tedy přisoudili fake news v procesu se Sókratem? Myslím, že budou dvojího charakteru, podobně jako tomu je v průběhu celé práce. Silný otřes background beliefs, která byla částečně formována na základě fake news se nejspíše spolupodepsal na tom, že Sókratés stanul před soudem. Některá z těchto přesvědčení formovaná již od časů Aischylových dramát a podporovaná Hérododem byla velmi silně zakořeněná a podporovaná. Sókratés tedy nečelil pouze samotné obžalobě dvou lidí, ale background beliefs obce, která se chtěla znovu etablovat ve složité situaci.

Druhá rovina se potom týká fake news samotné obžaloby, na které jsem se snažil poukázat v průběhu celé této kapitoly. Ukázalo se, že nemalý počet argumentů podporujících obžalobu lze vyvrátit a některé z nich, že jsou jednoduše nepravdivé – poskytující falešné informace. Obžaloba ovšem dokázala ve vhodné situaci uhodit na správné emoce publika. Protože ho dokázala i na základě falešných informací (která, jak jsem psal výše, nebyla ojedinělá) předvést před soud, můžeme některé body, které zmiňuje označit za fake news, protože způsobily zkreslenou perspektivu na Sókratovu osobnost, která plně korespondovala se záměrem propagátorů fake news.

Na závěr kapitoly bych ještě rád připojil jednu poznámku. Je třeba si přiznat, že Platón s Xenofontem (stejně jako Aristofanés) jsou zainteresované osoby. Jejich svědectví nemusí (a nejspíš ani nejsou) být objektivní. Jsem si vědom, že argumenty, které jsem vznesl proti bodům obžaloby, jsou spíše podporou určitého typu narativu. V práci se přikláním především k platónskému narativu a operuji se Sókratem jakožto modelem provokativního filozofa a svého druhu hrdiny, protože i přes zjevnou Platónovu manipulaci, si spolu s ním myslím, že Sókratova filozofická hloubka minimálně vyvažuje některá jeho provinění proti obci i proti svým vlastním slovům. Účelem této kapitoly není ukázat, že Sókratés byl nevinný, obžaloba je neopodstatněná a soud byl proti němu zaujatý. Naopak jsem několikrát tvrdil, že Sókratés opravdu ke své smrti došel kvůli svému chování. Kapitola však měla poukázat na to, jak se fake news ve vypjaté situaci podílely na intenzifikaci obvinění a implicitně dokreslovaly některé body obžaloby. Některé argumenty obžaloby mohou být problematizovány, protože je možné najít vodítka, která by poukazovala na přítomnost fake news v jejich konstrukci.

6. Závěr

V průběhu práce jsem dospěl k několika důležitým tvrzením, která se týkají definice fenoménu fake news, dílčí povahy děl antických historiografů Hérodota a Thúkýdida a role fake news v občanském životě. Tu jsem se pokusil ilustrovat na případu postavě Sókrata a jeho soudního procesu. Z toho vyplývá, že jsem s fake news zacházel jako s jevem nezávislým na současnosti.

Dospěl jsem k závěru, že mnoho definic, které se pokoušejí popisovat fake news, můžeme shledat jako nedostatečné, a to zejména proto, že se zabývají pouze obecnými charakteristikami. Tyto charakteristiky jistě hrají důležitou roli. Patří mezi ně například nepodloženost tvrzení nebo dojem serióznosti. Za klíčové atributy fake news lze v tomto ohledu považovat především emotivnost, manipulativnost a dojem autority, pomocí kterých dochází ke snazšímu šíření pod rouškou závažnosti sdělení.

Ačkoli jsou tyto charakteristiky důležité, jako zásadnější se mi při definování fake news jeví jejich mechanismus šíření a funkce, kterou ve společnosti plní. Jejich původ můžeme najít u rozličných druhů tvůrců, které jsem v Sunsteinově duchu typizoval jako úzce sebezaměřené, lovce očí, altruisty nebo zlomyslné propagátory. Tito lidé vědomě lžou svému publiku a šíří ve společnosti fake news pomocí principu informační kaskády. Mohou se tak podílet na skupinové polarizaci, protože jako lidé jsme náchylní k přijímání nepravdivých informací a k radikalizaci našich postojů. Publikum přitom může s těmito informacemi dále zacházet autoritativně a využívat je jako argumenty v diskuzích. Cílem a motivací propagátorů fake news jsou přitom background beliefs jedinců, která určují jejich perspektivu na svět a tím i zarámování a výběr argumentů. Fake news jsem tedy po těchto úvahách definoval jako společenský jev vycházející z předpokladu, že jeho charakteristické aspekty pomohou šíření tvrzení jeho propagátorů, ačkoli bychom tato tvrzení označili za nepravdivá nebo nepodložená. Hlavním zájmem fake news je tak účelová modelace perspektivy jednotlivců na nadindividuální záležitosti, čehož dosahují ovlivňováním jejich ideologického cítění a background beliefs. V mé definici tedy nehrají roli ani konkrétní doba, ani technologické možnosti společnosti.

Vzhledem k tomu můžeme s fake news, jako určitým jevem, operovat nezávisle na čase a pokusit se je tak identifikovat v dílech autorů klasického Řecka. V práci jsem se pokusil o rozbor některých vybraných pasáží v dílech Thúkýdida a Hérodota. Přednesl jsem určitou úvahu o tom, že fake news, můžeme v jejich díle vnímat ve dvou rovinách. Jednu tvoří sféra zaznamenaných

výpovědi historických aktérů. Druhou lze sledovat v autorských tvrzeních a pohledech na některé události i na své vlastní dílo. První rovina ukazuje, jak se promluvy některých politiků, obsahující fake news, podílely na zásadních rozhodnutích lidí nebo jejich představitelů. Druhá rovina potom ukazuje jeden z možných způsobů čtení antických historiografů, kteří v některých momentech zacházejí s informacemi tak, že jejich vyprávění podporuje či kritizuje některá background beliefs. V případě Thúkýdida je toto tvrzení více problematické, avšak lze také upozornit na skutečnost, že se jeho dílo nečetlo pouze v jeho době. V práci rozhodně nechci podrývat tehdejší ani dnešní ideologie, ani poukazovat na nesmyslnost či nepodloženost samotných ideálů. Ve svých úvahách jsem se pouze pokusil dokázat, že některé argumenty a tvrzení, které se různou měrou podílely na ideologickém zázemí a tak na politickém rozhodování bychom vzhledem k definici mohli označit jako fake news.

V Hérodově díle jsem poukázal na několik pasáží, informujících o zásadních situacích, u kterých lze sledovat s fake news styčné body. Hérodotos, stejně jako Thúkýdídés, své dílo popisuje v první předmluvě. V práci jsem ukázal, že tyto předmluvy můžeme vnímat jako demonstraci a posvěcení vlastní autority a serióznosti, která navozuje téměř vědecký dojem. Autoři v předmluvách zjevují sebe prezentaci, která je opravňuje nakládat s informacemi, a popisují metodu vlastní práce. U Hérodota je možné vznést námitku, že didaktická funkce jeho narativu způsobuje specifický popis událostí, který se dále v některých případech jeví jako problematický.

Podává binární obraz vítězného malého demokratického Řecka proti tehdejší největší autoritářské vládě. Za tím účelem evidentně přehání jak velikost perského vojska, tak snahu povzbudit demokratickou vládu. Podílí se na budování řeckého, především athénské, sebevědomí. Průběh jeho díla ale zároveň ukazuje komplikovanost celého úspěchu.

Při líčení svých *Dějin* využívá Hérodotos přímé řeči, která opět navozuje dojem serióznosti, zvyšuje atraktivitu a napomáhá charakterizaci jednotlivých postav. Vzhledem k tomu, že Hérodotos konstruuje jedinou správnou verzi historie, je reportáž přímých řečí problematická, protože se rozhodně nejedná o autentické výpovědi a spíše se zdá, že jde o jinou formou prezentované autorské pohledy. Nicméně je pomocí těchto promluv vykreslena manipulativní povaha aktérů na obou stranách barikády, kteří využívali fake news k prosazení svých řešení a ambicí. Jako demonstraci jsem v tomto případě vybral Themistokla a Mardonie. Themistoklés zmanipuloval falešnou zprávou perské rozhodování o uskutečnění bitvy u Salamíny. Mardonios

záměrně neobjektivně informoval a přesvědčoval Xerxa k výpravě proti Řecku. Na řecké straně vedlo Themistoklovo počínání k jeho glorifikaci a spojení jeho postavy s athénskou ikonou. Na perské straně vedly obě fake news ke zdrcující porážce nejmocnějšího státu mediteránu. Modelování background beliefs pomocí fake news mělo odlišné důsledky, avšak mělo silný vliv na dobové dění.

Hérodotos nejen s pomocí těchto událostí také ukazuje rozdíly mezi demokracií a autoritářstvím. Podle něj je demokracie náchylnější k přijímání fake news (jak jsme viděli na příkladu Aristagory), ale současně jedině pod demokratickou vládou dosáhly Athény své pozice hegemonu. Toto tvrzení je přinejmenším možné relativizovat, protože Hérodotos nebere v úvahu úspěšnou vládu Peisistrata s jeho odlišným vedením zahraniční politiky.

Nicméně Hérodotovo dílo je jistě velmi pestré, obsahuje několik různých, velmi cenných sfér a lze ho číst různými způsoby. Mezi nimi jsem našel i občasné se vyskytující roviny fake news, ať už od samotného autora nebo některých dějinných aktérů. Fake news, které Hérodotovo dílo obsahuje, se podílely jak na dění na válečném poli, tak na formování athénských background beliefs a ideologického zázemí v průběhu pátého století př. n. l.

Některá Hérodotova tvrzení je nutné chápat s určitým odstupem a jiným prizmatem. To můžeme odůvodnit také tím, že jeho *Dějiny* jsou (ač se snaží působit vědecky) knihami múz. Za Hérodotovo nejcennější sdělení, tak lze považovat jeho morální ponaučení o tom, že velké mezinárodní i osobní ambice bývají nevyhnutelně následovány i velmi bolestnými pády. Jak se ukazuje v Thúkýdidově díle, Hérodotos v tomto ohledu nebyl zcela nepřesný.

Thúkýdidés v jistém ohledu navazuje na Hérodota a na jeho předmluvě je tento rys díla znát. Přebírá od něj některé prvky a zároveň se snaží své dílo ukázat jako velkolepější, což je přinejmenším možné relativizovat. Stejně tak není vůbec jednoznačné, že se Thúkýdidés vymanil z tradice umělců, protože jeho předmluva obsahuje protimluv, který ho s nimi pojí. Poukázal jsem tak na některé jeho tendence, které bychom mohli připodobnit k propagaci fake news a vlastní autority.

Protože je však Thúkýdidés komentátorsky neutrálnější a přesto, že například zacházení s přímou řečí je v jeho *Dějínách peloponéské války* kombinací faktické a imaginativní pravdy, soustředil jsem se při rozboru jeho díla spíše na promluvy některých aktérů. Shledal jsem, že

v několika okamžicích bychom některé argumenty, podporující důležitá sdělení, nebo sama tato sdělení, mohli považovat za fake news.

Ačkoli Periklova *Pohřební řeč* je výrazem jistého řečnického žánru a je vystavěna výrazně ideologicky, obsahuje problematické okamžiky. V pasáži, kde Periklés tvrdí, že Athény jsou školou Řecka, jsem našel několik argumentů, které ač jimi Periklés své tvrzení podpirá, jsou neplatné. Důvodem je zejména úmyslné přehánění některých aspektů athénské demokracie. Ideály v tomto případě splývají s realitou a švy, které toto spojení drží pohromadě, jsou již za hranicí únosnosti. Další fake news jsem objevil v situaci rozhodování o výpravě na Sicílii. Po rozboru egestského přemlouvání a Alkibiadovy řeči před sněmem jsem přednesl pádné argumenty, které poukazují na nepravdivou povahu těchto promluv. Egestané přemlouvali Athéňany na základě vědomé lži. Alkibiadés je svým řečnickým umem a schopností udeřit na správné emoce přemluvil ke zcela zásadnímu kroku, který ovlivnil další průběh peloponéské války.

Všechny tři případy poukazují na to, jakým způsobem docházelo k modelování background beliefs a jaké perspektivy Athéňané přijímali. Ačkoli Hérodotos Řeky varuje před přílišnými ambicemi, podílí se na athénském sebeobrazu demokratických bojovníků za svobodu. Ten je silně povzbuzován Periklem, využit Egestany a zneužit Alkibiadem. Nicméně tato perspektiva byla budována v průběhu téměř celého pátého století. Důsledky jejího otřesu jsem se pokusil demonstrovat na postavě Sókrata.

Sókratés působil vůči dobové společnosti provokativně. Svůj nezanedbatelný podíl na tom mohla nést jeho racionalita, která podryvala přesvědčení Athéňanů, připomínala Periklův optimismus a působila kriticky ve vypjaté době úzkosti a otřesů athénských background beliefs. Kontakty s některými athénskými politickými elitami jako byl například Kritiás nebo Alkibiadés, pojily Sókrata s minulostí Athén a jejich neúspěchy. Tyto okolnosti mohly sehrát svou roli v situaci Sókratova procesu. Stejně tak se na Sókratově obrazu ve společnosti podílela i Aristofanova hra *Oblaka*, kde je Sókratés podáván jako prototyp představitele nového proudu myšlení a bezbožný učitel nežádoucích mravů.

V průběhu práce jsem se snažil demonstrovat, že některá background beliefs athénské polis se zakládala z části na fake news. Tato beliefs se kvůli svému vratkému podkladu během

pádu Athén drolila. Athéňané mohli shledat, že za některé jejich neúspěchy je do určité míry nepřímou zodpovědný i Sókratés a jeho soud mohl vyjadřovat i instituci obětního beránka.

V průběhu rozboru tří bodů obžaloby jsem se pokusil ukázat, že fake news, přítomné v argumentaci obžaloby a ve společnosti, mohly intenzifikovat vážnost celého procesu. Ta byla také přímo úměrná velikosti otřesu athénských beliefs, modelovaných především Hérododem a Periklem. Zároveň jsem předvedl, jak lze bodům obžaloby oponovat a poukázat na přítomnost fake news, které v některých tvrzeních mohly sehrát svou roli.

Sókratés tedy ve své situaci čelil fake news na dvou frontách. V jednom ohledu se jednalo o zkreslené informace, které jejich propagátoři mohli předpokládat při formulaci obžaloby, a které korespondovaly s obrazem Sókrata ve společnosti. V druhém ohledu se jednalo o otřásající se background beliefs, která poskytovala falešnou perspektivu na sebe sama a zároveň byla hluboce zakořeněná a formovaná v průběhu celého pátého století před naším letopočtem

Obžaloba Sókrata měla jistě reálný základ. Jeho vliv a kontakty s Alkibiadem a politickými elitami spojenými s Třicítkou byly právem trnem v oku mnoha demokraticky smýšlejícím občanům. Zároveň jeho pověst jistě nebyla bez příčiny a jeho daimonion působilo provokativně, stejně jako jeho racionalita, kterou dával lidem najevo jejich nedostatečnost i v emočně vypjaté a úzkostné situaci. V této práci jsem se však pokusil nabídnout takové čtení pramenů, které by poukazovalo na skutečnost, že se na situaci jeho procesu mohly podílet i tiché předpoklady, podporované fake news. Práce ukazuje, že fake news nejsou pouze součástí moderní doby, ale že byly naopak přítomny už na antické politické scéně a formovaly dobová přesvědčení už tehdy. Míra jejich dopadu na individuální životy i na politická rozhodnutí se liší v závislosti na vážnosti dané doby.

Seznam použité literatury

- **Primární literatura:**

1. ARISTOFANÉS. *Jezdci*. Přeložil Augustin Krejčí. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1910
2. ARISTOFANÉS. *Oblaka*. Přeložil Jan Šprincl. Československé divadelní a literární jednatelství. Rozmnoženo jako neprodejný rukopis. 1954.
3. ARISTOPHANES, HALL, F.W. a W.M. GELDART, eds. *Aristophanes Comoediae*. 2. Oxford: Clarendon Press, 1907.
4. ARISTOTELÉS. *Athénská ústava*. Praha: Arista, 2004. Antická knihovna (Arista: Baset). ISBN 80-86410-48-x.
5. ARISTOTELÉS a William OGLE ed. *De partibus animalium*. Londýn, Edinburgh, New York, Toronto, Melbourne: Oxford Clarendon Press, 1911.
6. ARISTOTELÉS. *Poetika*. Přeložil František Groh. Praha: GRYP, 1993. ISBN 80-85829-01-0.
7. ARISTOTELÉS. *Politika*. Přeložil Antonín Kříž. 2. vyd. Praha: Rezek, 1998. ISBN 80-86027-10-4.
8. ARISTOTELÉS. *Rétorika*. Přeložil Antonín Kříž. 3. Praha: Rezek, 2010. ISBN 978-808-6027-326.
9. DIODÓROS SICILSKÝ. *The Library of History*. Přeložil Charles Henry OLDFATHER Londýn: Harvard University Press, 1989. ISBN 978-0674994225.
10. EURÍPIDÉS. *Trójanky a jiné tragédie*. Přeložili Ferdinand STIEBITZ a Olga VALEŠOVÁ. Praha: Svoboda, 1978. ISBN 25-005-78
11. EURÍPIDÉS, KANNICHT, Richard, ed. *Tragicorum Graecorum Fragmenta (V)*. 5. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2004. ISBN 978-3525257555.
12. HÉRODOTOS. *Dějiny*. Přeložil Jaroslav ŠONKA. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-1192-7.
13. HERODOTUS, GODLEY, Alfred Denis, ed. *Herodotus, With an English Translation by A. D. Godley*. Cambridge: Harvard University Press, 1920.
14. HÉSIODOS. *Zpěvy železného věku*. Přeložila Julie NOVÁKOVÁ, ilustroval Miloslav DISMAN. Praha: Svoboda, 1990. Antická knihovna (Svoboda). ISBN 80-205-0127-4.
15. HUME, David, SELBY-BIGGE, Lewis Amherst, ed. *A Treatise of Human Nature*. Oxford: Clarendon Press, 1896.

16. ISOKRATÉS. *On the Peace. Areopagiticus. Against the Sophists. Antidosis. Panathenaicus*. Přeložil George NORLIN. Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1929.
17. LOCKE, John. *Dopis o toleranci*. Přeložil Petr Horák. Brno: Atlantis, 2000. ISBN 80-7108-202-3.
18. PLATÓN. *Alkibiadés I: Alkibiadés II ; Hipparchos ; Milovníci*. Přeložil František NOVOTNÝ. 2. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996. Oikúmené (OIKOYMENH). ISBN 80-86005-29-1.
19. PLATÓN. *Euthydémos: Menón*. Přeložil František NOVOTNÝ. 4. opr. vyd. Praha: Oikoymenh, 2000. Knihovna antické tradice. ISBN 8085241569.
20. PLATÓN. *Euthyfrón: Obrana Sókrata ; Kritón*. Přeložil František NOVOTNÝ. 5., opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2005. ISBN 80-7298-140-4.
21. PLATÓN. *Faidón*. Přeložil František NOVOTNÝ. 6., opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2005. ISBN 80-7298-158-7.
22. PLATÓN. *Gorgias*. Přeložil František NOVOTNÝ. 4., opr. vyd. Praha: Oikoymenh, 2000. Platónovy spisy. ISBN 80-7298-005-x.
23. PLATÓN. *Hippias Větší; Hippias Menší; Ión; Menexenos*. Přeložil František NOVOTNÝ. 4. opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2010. ISBN 978-80-7298-454-1.
24. PLATÓN. *Charmidés: Lachés ; Lysis ; Theagés*. Přeložil František NOVOTNÝ. 4. opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2019. Platónovy dialogy. ISBN 978-80-7298-357-5.
25. PLATÓN. *Prótagoras*. Přeložil František NOVOTNÝ. 5. opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2015. ISBN 978-80-7298-201-1.
26. PLATÓN. *Symposion*. Přeložil František NOVOTNÝ. 6. opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2005. ISBN 80-7298-139-0.
27. PLÚTARCHÓS a Several Hands, GOODWIN, William, ed. *Plutarch's Morals*. Boston: Cambridge. Press Of John Wilson and son, 1874.
28. QUINTILIAN a Harold Edgeworth BUTLER ed. *Institutio Oratoria*. Londýn: Harvard University Press, 1922.
29. SENECA, Lucius Annaeus. *Natural Questions: Books 4 - 7*. Přeložil Thomas CORCORAN .Harvard University Press, 1972. ISBN 978-0674995031.

30. SEXTUS EMPIRICUS, BURY, Robert Gregg, ed. *Sextus Empiricus: With an English Translation by the Rev. R. G. Bury, Litt.D. In Four Volumes*. 6. Cambridge, Massachusetts: HARVARD UNIVERSITY PRESS, 1976. ISBN 0-674-99301-2.
31. SOFOKLÉS. *Král Oidipús*. Přeložil Ferdinand STIEBITZ. Praha: Artur, 2010. D (Artur). ISBN 978-80-87128-34-3.
32. THÚKÝDIDÉS. *Dějiny peloponnéské války*. Přeložil Václav BAHNÍK. Praha: Odeon, 1977.
33. VERGILIUS. *Aeneis*. Přeložil Otmar VAŇORNÝ. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018. ISBN 978-80-7602-149-5.
34. XENOFÓN. *Vzpomínky na Sókrata a jiné spisy*. Přeložil Václav Bahník. Praha: Svoboda, 1972. Antická knihovna. Předmluvu napsal Ludvík Svoboda. ISBN 25-094-72.
- **Sekundární literatura:**
    1. ALLAN, William. Religious Syncretism: The New Gods of Greek Tragedy. *Harvard Studies in Classical Philology*. 2004, 102. 113 - 155. DOI: 10.2307/4150035. ISSN 00730688.
    2. BAAR, Aaron. *What's Search's Role In Combating Fake News?*. Mediapost.com [online]. New York, 24. 1. 2017. 1 [cit. 2019-08-01]. Dostupné z: <https://www.mediapost.com/publications/article/293605/whats-searchs-role-in-combating-fake-news.html>
    3. BALOT, Ryan Krieger. *Greed and injustice in classical Athens*. Princeton: Princeton University Press, 2001. ISBN 978-0691048550.
    4. BARCLAY, Donald. *Fake news, propaganda, and plain old lies: how to find trustworthy information in the digital age*. Lanham: Rowman & Littlefield, 2018. ISBN 9781538108895.
    5. BERNAYS, Edward. *Propaganda*. New York: Horace Liveright, 1928.
    6. BLÖSEL, Wolfgang. The Herodotean Picture of Themistocles: A Mirror of Fifth-century Athens. In: LURAGHI, Nino. *The Historian's Craft in the Age of Herodotus*. New York: Oxford University Press, 2007, 179 - 197. ISBN 978-0-19-921511-9.
    7. BOWIE, Ewen. *Herodotus - narrator, scientist, historian*. Boston: De Gruyter, 2018. ISBN 978-3-11-058153-9.

8. BURY, John Bagnell. *The history of Greece: To the death of Alexander the Great*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. ISBN 978-1-108-08220-4.
9. CASSIN-SCOTT, Jack. *The Greek and Persian Wars 500-323 B.C.* London: Osprey Publishing, 1977. ISBN 0850452716.
10. CARTLEDGE, Paul. *Ancient Greek political thought in practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. ISBN 978-0-521-45455-1.
11. COOKE, Nicole A. *Fake news and alternative facts: information literacy in a post-truth era*. Chicago: ALA Editions, an imprint of the American Library Association, 2018. ISBN 978-0-8389-1750-3.
12. CRANE, Gregory. *Thucydides and the ancient simplicity: the limits of political realism*. Berkeley: University of California Press, 1998. ISBN 9780520207899.
13. DE BAKKER, Mathieu. *Speech and authority in Herodotus' Histories*. Amsterdam, 2007. Disertační práce. University of Amsterdam. Vedoucí práce Irene de Jong.
14. DE SOUZA, Philip. *The Greek and Persian Wars 499-386 BC*. Oxford: Osprey Publishing Limited, 2003. ISBN 1-84176-358-6.
15. EDMUNDS, Lowell. *Chance and intelligence in Thucydides*. Cambridge: Harvard University Press, 1975. ISBN 0-674-10740-3.
16. FAGAN, Patricia. *Plato and tradition: The Poetic and Cultural Context of Philosophy*. 2. vyd. Evanston: Northwestern University Press, 2013. ISBN 978-0-8101-2864-4.
17. Fake news. In: *Cambridge dictionary* [online]. Cambridge University Press, 2019 [cit. 2019-07-12]. Dostupné z: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/fake-news>
18. FISCHER, Josef Ludvík. *Případ Sokrates*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994. ISBN 80-710-6110-7.
19. FORDE, Steven. *The ambition to rule: Alcibiades and the politics of imperialism in Thucydides*. Ithaca: Cornell University Press, 1989. ISBN 0-8014-2138-1.
20. FORSDYKE, Sara. Herodotus, political history and political thought. In: DEWALD, Carolyn a John MARINCOLA, eds. *The Cambridge companion to Herodotus*. New York: Cambridge University Press, 2007, 224 - 241. ISBN 978-0-521-53683-7.
21. FOWLER, Robert L. Herodotos and his contemporaries. *The Journal of Hellenic Studies*. The Society for the Promotion of Hellenic Studies, 1996, 116. 62-87. DOI: 10.2307/631956. ISSN 0075-4269.

22. Freeman, Kathleen, and Hermann Diels. *Ancilla to the Pre-Socratic Philosophers: A Complete Translation of the Fragments in Diels Fragmente Der Vorsokratiker*. Oxford: B. Blackwell, 1962.
23. GEHRKE, Hans-Joachim. Myth, history, and collective identity: Uses of the past in ancient Greece and beyond. In: LURAGHI, Nino. *The historian's craft in the age of Herodotus*. New York: Oxford University Press, 2001, s. 286 - 313. ISBN 978-0-19-924050-7.
24. GIROUX, Henry. What Is the Role of Higher Education in the Age of Fake News?. In: PETERS, Michael, Sharon RIDER, Mats HYVÖNEN a Tina BESLEY. *Post-Truth, Fake News: Viral Modernity & Higher Education*. Singapur: Springer, 2018, 197 - 215. DOI: 10.1007/978-981-10-8013-5. ISBN 978-981-10-8012-8.
25. GRETHLEIN, Jonas. How Not to Do History: Xerxes in Herodotus'. *American Journal of Philology*. The Johns Hopkins University Press, 2009, 130(2), 195-218. DOI: 10.1353/ajp.0.0054. ISSN 1086-3168.
26. GRIBBLE, David. *Alcibiades and Athens: a study in literary presentation*. New York: Clarendon Press, 1999. ISBN 0-19-815267-1.
27. GUTHRIE, William Keith Chambers. *Socrates*. London: Cambridge University Press, 1971. ISBN 0-521-09667-7.
28. HANSEN, Mogens Herman. *The tradition of ancient Greek democracy and its importance for modern democracy*. Kodaň: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2005. ISBN 87-7304-320-6.
29. HALL, Edith. *Inventing the barbarian: Greek self-definition through tragedy*. New York: Oxford University Press, 1991. ISBN 0-19-814780-5.
30. HAU, Lisa Irene. *Moral history from Herodotus to Diodorus Siculus*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2016. ISBN 9781474411080.
31. HAYES, Nicky. *Základy sociální psychologie*. Vyd. 3. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-763-9.
32. HARTOG, François. *The mirror of Herodotus: The representation of the other in the writing history*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1988. ISBN 978-0-520-26423-6.
33. HESK, Jon. *Deception and democracy in classical Athens*. New York, NY: Cambridge University Press, 2000. ISBN 978-0-521-64322-1.

34. HORNBLLOWER, Simon. *A commentary on Thucydides: Volume I, Books I - III*. New York: Oxford University Press, 1991. ISBN 0-19-815099-7.
35. CHERNYAKHOVSKAYA, Olga. *Sokrates bei Xenophon: Moral - Politik - Religion*. Tübingen: Narr Verlag, 2014. ISBN 978-3-8233-6863-2.
36. KAGAN, Donald. *The Peace of Nicias and the Sicilian Expedition*. Ithaca: Cornell University Press, 1981. ISBN 0-8014-1367-2.
37. KAHNEMAN. *Myšlení: rychlé a pomalé*. Brno: Jan Melvil, 2012. ISBN 978-80-87270-42-4.
38. KELLY, Thomas. Argive Foreign Policy in the Fifth Century B.C. *Classical Philology*. 1974, 69(2), 81-99 [cit. 2020-04-15]. DOI: 10.1086/366053. ISSN 0009-837X.
39. KERFERD, George Briscoe. *The sophistic movement*. New York: Cambridge University Press, 1981. ISBN 0-521-23936-2.
40. KIRK, Geoffrey Stephen a John Earle RAVEN. *The presocratic philosophers: A critical history with a selection of texts*. Cambridge: Cambridge university press, 1957. ISBN 521-09169-1.
41. KRAUT, Richard. Socrates and Democracy. CURRIE, Gregory a Alan MUSGRAVE, ed. *Popper and the Human Sciences*. Dordrecht: Springer Netherlands, 1985, s. 185-203. DOI: 10.1007/978-94-009-5093-1_12. ISBN 978-90-247-3141-1
42. LEVINSON, Paul. *Fake news in real context*. New York: Connected Editions, 2016. ISBN 978-1-56178-053-2.
43. LONGINO, Helen E. *Science as social knowledge: values and objectivity in scientific inquiry*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1990. ISBN 0-691-07342-2.
44. MARA, Gerald M. *The civic conversations of Thucydides and Plato: classical political philosophy and the limits of democracy*. Albany: SUNY Press, 2008. ISBN 978-0-7914-7499-0.
45. MARINCOLA, John. Herodotus and the poetry of the past. In: DEWALD, Carolyn a John MARINCOLA, eds. *The Cambridge Companion to Herodotus*. New York: Cambridge University Press, 2007, s. 13-28. DOI: 10.1017/CCOL052183001X.002. ISBN 978-0-521-53683-7.
46. MERTON, Robert King. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. ISBN 80-858-5092-3.

47. MILLS, Sophie. *Theseus, tragedy, and the Athenian Empire*. New York: Oxford University Press, 1997. ISBN 0-19-815063-6.
48. MOLES, John. Truth and untruth in Herodotus and Thucydides. In: GILL, Christopher a T. P. WISEMAN. *Lies and fiction in the ancient world*. Exeter: University of Exeter press, 1993. 88 - 121 ISBN 978-0292727674.
49. MONOSON, Susan Sara. *Plato's democratic entanglements: Athenian politics and the practice of philosophy*. Princeton: Princeton University Press, 2000. ISBN 0-691-04366-3.
50. MURRAY, Oswyn. Herodotus and Oral History Reconsidered. In: LURAGHI, Nino. *The historian's craft in the age of Herodotus*. New York: Oxford University Press, 2001, s. 314 – 325. ISBN 978-0-19-924050-7
51. NAILS, Debra. The trial and death of Socrates. In: AHBEL-RAPPE, Sara a Rachana KAMTEKAR, eds. *A Companion to Socrates*. Oxford: Blackwell Publishing, 2006, 5 - 20. ISBN 978-1-4051-0863-8.
52. NELSON, Jacob a Harsh TANEJA. The small, disloyal fake news audience: The role of audience availability in fake news consumption. *New media and society*. 2018, 20(10), 3720 - 3737. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/1461444818758715>
53. OBER, Josiah. *Fortress Attica: defense of the Athenian land frontier, 404-322 B.C.* Leiden: Brill, 1985. ISBN 90-04-07243-8.
54. OBER, Josiah. *Political dissent in democratic Athens intellectual critics of popular rule*. Princeton: Princeton University Press, 2002. ISBN 9781400822713.
55. Opinion leader. In: LAST, John M. *A dictionary of public health* [online]. 2007 [cit. 2019-7-15]. New York: Oxford University Press, 2007. ISBN 9780195160901. [online]. Dostupné z: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195160901.001.0001/acref-9780195160901-e-3227>
56. PARKER, Robert. *Athenian religion: a history*. New York: Oxford University Press, 1996. ISBN 0-19-814979-4.
57. PATOČKA, Jan. *Sókratés: přednášky z antické filosofie*. Praha: Státní pedagogické nakl., 1991. ISBN 80-042-5383-0.
58. PATZER, Andreas, ed. *Der historische Sokrates*. Darmstadt, 1987. ISBN 9783534083800.

59. PATZER, Andreas. Sokrates in den Fragmenten der Attischen Komödie. In: BIERL, Anton a Peter VON MÖLLENDORFF, ed. *Orchestra: Drama Mythos Bühne*. Stuttgart: Springer Fachmedien Wiesbaden, 1994, 50 - 81. ISBN 978-3-663-12277-7.
60. PATZER, Andreas. Sokrates in der Tragödie. In: Würzburger Jahrbücher für die Altumswissenschaft. 22. (1998), 33-45.
61. PELLING, Christopher. Speech and narrative in the Histories. In: DEWALD, Carolyn a John MARINCOLA. *The Cambridge Companion to Herodotus*. New York: Cambridge University Press, 2007, s. 103-121. DOI: 10.1017/CCOL052183001X.008. ISBN 978-0-521-53683-7.
62. PORTA, Miquel a John LAST, ed. *Dictionary of public health* [online]. 2. Oxford: Oxford University Press, 2018 [cit. 2019-12-29]. ISBN 9780191844386. Dostupné z: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780191844386.001.0001/acref-9780191844386>
63. PRITCHARD, David M. *Athenian Democracy at War*. Cambridge University Press, 2018. ISBN 9781108525572.
64. PRITCHARD, David. *War, democracy and culture in classical Athens*. New York: Cambridge University Press, 2010. ISBN 9780521190336.
65. ROBINSON, Eric. Democracy in Syracuse, 466-412 B.C. *Harvard Studies in Classical Philology*. Department of the Classics, Harvard University, 2000, 100, 189 - 205. DOI: 10.2307/3185215. ISSN 00730688.
66. RUTHERFORD, Richard. Tragedy and History. In: MARINCOLA, John, ed. *A companion to Greek and Roman historiography*. Oxford: Blackwell Publishing, 2007, 504 - 514. ISBN 978-1-4051-0216-2.
67. SAXONHOUSE, Arlene. *Free Speech and Democracy in Ancient Athens*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. ISBN 978-0-521-81985-5.
68. SCARDINO, Carlo. *Gestaltung und Funktion der Reden bei Herodot und Thukydides*. Berlin: De Gruyter, 2007. ISBN 978-3-11-019511-8.
69. SCODEL, Ruth. *The trojan trilogy of Euripides*. Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co, 1979. ISBN 9783525251560.
70. SCHEIBELREITER, Philipp. Die Idee vom gerechten Krieg: zum Kriegsrecht im antiken Griechenland. In: MANDL, Gerfried a Ilja STEFFELBAUER. *Krieg in der antiken Welt*. Essen: Magnus, 2007. ISBN 978-3884005200.

71. SCHMID, Walter T. *Plato's Charmides and the Socratic ideal of rationality*. Albany, N.Y.: State University of New York Press, c1998. ISBN 9780791437643.
72. SCHOFIELD, Malcolm. *Plato: political philosophy*. New York: Oxford University Press, 2006. ISBN 978-0-19-924946-6.
73. SOLMSEN, Lieselotte. Speeches in Herodotus' Account of the Ionic Revolt. *The American Journal of Philology*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1943, 64(2), 194 - 207.
74. SOMMERSTEIN, Alan. H. How to avoid being a komodoumenos. *The Classical Quarterly*. 1996, 46(2), 327-356. DOI: 10.1093/cq/46.2.327. ISSN 0009-8388.
75. STEHLE, Eva. A Bard of the Iron Age and His Auxiliary Muse. In: BOEDEKER, Deborah. *The new Simonides: contexts of praise and desire*. New York: Oxford University Press, 2001, 106 - 119. ISBN 0-19-513767-1.
76. SUNSTEIN, Cass R. *On rumors: how falsehoods spread, why we believe them, and what can be done*. Princeton: Princeton University Press, 2014. ISBN 978-0-691-16250-8.
77. ŠPRINCL, Jan. Úvod. In: ARISTOFANÉS. *Oblaka*. Přeložil Jan Šprincl. Československé divadelní a literární jednatelství. Rozmnoženo jako neprodejný rukopis. 1954.
78. THE INTERNATIONAL INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES. North America. *The Military Balance*. Routledge, 2018, 118(1), 27 - 64. DOI: 10.1080/04597222.2018.1416979. ISSN 9781857439557.
79. VLASTOS, Gregory. Socrates. In: IRWIN, Terence, ed. *Socrates and his contemporaries*. New York, Londýn: Garland Publishing, 1995, 239 - 262. ISBN 0-8153-1832-4.
80. VLASTOS, Gregory. *Socrates: Ironist and moral philosopher*. 1. vyd. Melbourne: Cambridge university press, 1991. ISBN 0 521 30733 3.
81. WAERDT, Paul A. V. *The Socratic movement*. Ithaca: Cornell University Press, 1994. ISBN 978-0801499036.
82. ZALI, Vasiliki. Herodotus mapping out his genre: the interaction of myth and geography in the Libyan logos. In: BOWIE, Ewen. *Herodotus – narrator, scientist, historian*. 59. roč. Leck: CPI books, 2018, 125 - 138. ISBN 978-3-11-058153-9.

83. ZALI, Vasiliki. *The shape of Herodotean rhetoric: a study of the speeches in Herodotus' Histories with special attention to books 5-9*. Boston: Brill, 2014. ISBN 978-90-04-28358-9.
84. Zubiaga A, Liakata M, Procter R, Wong Sak Hoi G, Tolmie P. *Analysing How People Orient to and Spread Rumours in Social Media by Looking at Conversational Threads*. 11(3). Dostupné také z: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0150989>